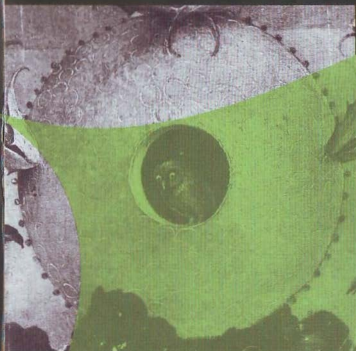
Gilbert K. Chesterton

ORTODOKSIJA

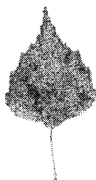
aidai

geltonas lapas geltonas lapas geltonas lapas geltonas lapas geltonas

Gilbert Keith Chesterton

ORTODOKSIJA

Iš anglų kalbos vertė
Rasa Drazdauskienė

aidai
1998

ISBN 9986-590-56-6

TURINYS

TRUBADŪRAS IR JO SVAJONIŲ ŠALIS

„Aš trokštu išaiškinti savo tikėjimą, nes jis ypač gerai atitinka dvilypį dvasinį poreikį pažįstamus dalykus jungti su nepažįstamais, kurį krikščionybė teisingai pavadino romantika.“ Didžiausia entuziasto ir romantiko Chestertono pagyra krikščionybei – pripažinimas, kad ji išsaugo ir puoselėja nuotykių ir romantikos dvasią. Jūsų rankose – nuotykių romanas, primenantis stebuklinę pasaką. Jame knibždėte knibžda keisčiausių sutvėrimų – ir žmogus-viščiukas, ir keletas mėlynų tigrų, ir padangėsna kylantys skarmaliai, ir besijuokianti, šokanti gamta, jaunesnioji šv. Pranciškaus sesutė. Pagrindinis šio romano herojus nerangus, naivus ir atkaklus, toks išplėstakis trubadūras (pasiskolinus paties autoriaus mėgstamiausią viduramžių riterystės laikų metaforą), ieškantis išsvajotos šalies; visi jam tvirtina, kad klajoti nerimta, paika ar net pavojinga, tačiau jaunikaičio dvasia alksta nuotykių, ir jį pradžiugins net baisiausias slibinas, mat, kur slibinai, ten karalaitės. Jo nepatenkina beveik geri ar beveik teisingi dalykai, nes būdamas tyros sielos ir aštraus proto suvokia, kad idealo ieško ne veltui. Kaip dera pasakai, herojaus norai, o kartu keistu būdu ir mūsų slapti troškimai, galiausiai išsipildo. Tai kvapą gniaužianti dvasios kelionės istorija, ir kai užverčiame paskutinį jos puslapį, akies kampeliu dirstelime į paskutinės paslapties kraštelį – „kartais vaizduojuosi, kad tai jo džiaugsmas“, – mūsų pačių sielose atgyja tolimų kelionių nerimas ir anos stebuklingos šalies ilgesys.

Ši knyga iš esmės nereikalauja papildomo įvado, o tai, ką reikia, autorius pasakė savajame „Įvade, ginančiame visa kita“. Tiesa, autorius tvirtino, kad jo istorija iš esmės nuobodi, o pateisinti ją gali tik tai, kad ji esanti „atsakas į iššūkį“. Ko gero, mūsų laikais iššūkis skamba dar garsiau, tad ši as-

meniška istorija apie vieno žmogaus tikėjimo augimą ir tvirtėjimą įgyja visuotinę prasmę. Pasakojimas apie tai, kaip žmogus atrado ramybę tik tada, kai sužinojo, kad jam nelemta būti ramiam, gali skambėti paradoksaliai. Chestertonas, žinia, ne kartą kaltintas perdėta meile paradoksams. Tačiau visi iki vieno jo paradoksai išlaiko logikos (ir dar svarbiau – intuicijos) išmėginimus. Negana to, jo pasakojimas stulbina tikrumu ir žavi liepsningu įsitikinimu. Chestertonas aistringai šlovina krikščionybę ne tik už tai, kad ji teisinga, bet ir už tai, kad ji viena gali suteikti Vakarų pasaulio žmogui tikrus veiklos orientyrus bei gilų psichologinį priklausomybės jutimą. Žmogus negali gerai jaustis, jei jis nuvertinamas ar nepelnytai aukštinamas. Jis nejaukiai jaučiasi filosofijos ir religijos sistemose, kurios mėgina daryti jį aukščiausiu valdovu ar niekinga bevale dulkele. Žmogus, kaip tvirtina Chestertonas, yra keistas ir pabaisiškas padaras, iš tiesų neturintis vietos gamtoje. Trubadūras, ieškotojas, pasakų kvailelis, sukurtas pagal Dievo atvaizdą.

Sena, banali svajonė gyventi „gyvenimą kaip pasaką" Chestertono raštuose įgauna naujo spindesio: juk pasaka – tai ne tik laiminga pabaiga; tiesą sakant, kaip tik laiminga pabaiga išeina už pasakos ribų – „jie ilgai ir laimingai gyveno" tik „po to". Pasaka pilna išmėginimų, kartais siaubo, o kartais netikėto džiaugsmo, tačiau svarbiausia joje – veiksmas. Nesvarbu, ar tai mostelėjimas burtų lazdele, ar būtinybė atskirti sumaišytą vežimą pelų ir vežimą aguonų. Pasakos herojus nebijo veikti, nes tiksliai žino, ką daryti yra gerai, o ko jokiu būdu negalima. Šia prasme mūsų gyvenamas pasaulis seniai nebe pasaka: jame labai panorėjus iš tiesų galima viskas, nes abstraktūs teisingumo ar gėrio kriterijai prisimenami vis rečiau. Gal todėl ir nuoširdaus veiksmo neretai ieškome su žiburiu. „Ortodoksijos" erdvė atrodytų visai paprasta. Joje žmonės sako tą, ką galvoja; laikosi duoto žodžio; stengiasi būti geri, tačiau suvokia, kad kiekviename žingsnyje tyko pa-

vojai, todėl atleidžia suklydusiems; pašėlusiai linksminasi ir kenčia baisias kančias; nuolatos siekia aiškaus ir konkretaus idealo, dėl kurio pasirengę viską atiduoti. Tokiame kasdieniškame gyvenime Chestertonas įžvelgia aibes žaižaruojančių nuotykių, kaip tik šį gyvenimą įkvepia ir kreipia romantikos dvasia, kurios palankaus dvelkimo puoselėjama iškilo visa Vakarų civilizacija.

Žinoma, Chestertonas grynas vakarietis, ir jo lūposc tai neturi nieko bendra su dabartine „Vakarų Europos" arba „Vakarų pasaulio" sąvoka, kuria mėgstama žymėti vartotojišką persisotinimą ar nuolatines abejones. „Ortodoksijos" autoriaus Vakarai – tai narsių riterių, aukštų karalių, klajojančių dainių ir skaisčių mergelių šalis, kurioje kova yra gyvenimo būdas, o garbė – aršiai ginama ryškiaspalvė vėliava, teikianti pasididžiavimo ir stiprybės. Tikėjimas šiame pasaulyje ne drungnas ir ne miglotas, jis degina kaip liepsna ir malšina troškulį kaip vanduo; krikščionis – tai aktyvus ir bebaimis reformatorius, baisus ir nepatogus savo teisumu, nuostabus ir kupinas paguodos atlaidumu bei išmintimi.

Rašant apie Chestertono knygas, knietėte knieti sekti jo vingraus stiliaus pynėmis; tada ir pasidaro aišku, kad to, kas „Ortodoksijos" autoriui paprasta kaip alsavimas, iš tikrųjų pamėgdžioti neįmanoma. Dar vienas paradoksas – tik nepaprastai aiškią, pasakytumei šaižią mintį pavyksta deramai išreikšti barokiškais žodžių raitiniais. Chestertono vingrybės – ne iš proto miglotumo ir ne iš tuščios afektacijos siekimo. Tai tarsi per kraštus besiliejanti taurė, kurios kraštus vynas išrašo įmantriais zigzagais. Kaip sudėtingos krikščionybės apeigos, kurių tikslas – išsaugoti grynus pačius pagrindinius dalykus, taip ir prašmatni „Ortodoksijos" forma gaubia pamatines tiesas.

Tai linksma, džiaugsminga ir ironiška knyga. Kartu ji rimta, sudėtinga, vietomis grėsminga. Tai visai suprantama – juo aiškiau suvoki nuolatos tave lydinčių pavojų grėsmę, juo garsiau džiūgauji kas kartą jų išvengęs. Autorius neduoda

jokių receptų, kaip išsisukti nuo amžinų pavojų; jis pats prisipažįsta kiekvieną akimirką suvokiąs nuopuolio galimybę. Kaip tik dėl to gera atrasti savo abejones kito parašytos knygos puslapiuose, gera pamatyti šlovinant tiesą, kurios švytėjimą, kartais aiškesnį, kartais blankesnį, įžvelgi ir pats. „...užmerkęs akis regiu, kaip dangiškasis vežimas griausmingai skrieja per šimtmečius, po jo ratais šliaužioja parkritusios erezijos, o nežabota tiesa svyruoja, bet negriūva."

Rasa Drazdauskienė

I. ĮVADAS, GINANTIS VISA KITA

Šią knygą gali pateisinti tik tai, kad ji yra atsakas į iššūkį. Kilnumo įgauna net prastas šaulys, priėmęs kvietimą dvikovon. Neseniai parašiau kelis skubotus, bet nuoširdžius straipsnius bendru „Erezijos" pavadinimu; tada keletas kritikų, kurių inteligenciją nuoširdžiai gerbiu (galiu atskirai paminėti poną G. S. Streetą) pareiškė, esą, bepigu man visiems liepti laikytis manosios kosmoso teorijos, kai viską padariau, kad tik netektų savo minčių paremti pavyzdžiais. „Aš pradėsiu nerimauti dėl savo filosofinių pažiūrų tada, – pasakė ponas Streetas, – kai ponas Chestertonas pateiks mums savąsias." Ko gero, neatsargu buvo siūlyti tokį dalyką žmogui, pasirengusiam naudotis menkiausiu pretekstu, kad tik gautų parašyti knygą. Bet galų gale ponas Streetas neprivalo skaityti šios knygos, nors jis ją įkvėpė ir sukūrė. O jei kartais perskaitytų, tai pamatytų, jog šiuose puslapiuose pamėginau labai miglotai ir asmeniškai, dažniau vaizdiniais negu loginiais samprotavimais apibrėžti filosofiją, kuria pamaži įtikėjau. Nevadinsiu šios filosofijos sava; aš jos nesukūriau. Ją sukūrė Dievas ir žmonija, o ji sukūrė mane.

Ne kartą norėjau pradėti rašyti romaną apie anglą jachtininką, kuris truputį apsiriko skaičiuodamas kursą ir atrado Angliją manydamas, kad tai nežinoma sala Pietų jūrose. Tiesa, nuolat pasirodo, kad esu pernelyg užimtas ar pernelyg tingus šiam puikiam darbui atlikti, tad geriau pavartosiu knygos idėją kaip filosofinę iliustraciją. Turbūt daug kas manys, kad žmogus, ginkluotas iki dantų ir besistengiantis susikalbėti ženklais, išlipęs į krantą, idant virš barbarų šventyklos iškeltų Britanijos vėliavą, ir staiga pamatęs, jog stovi prie Braitono paviljono, turėtų pasijusti gana kvailai. Bet jei manote, kad jis jautėsi esąs kvailys arba kad savo kvailumo išgyvenimas buvo vienintelė ar svarbiausia jo emocija, tai nepakankamai giliai ir subtiliai esate perpratę turtingą, romantišką šios

istorijos herojaus prigimtį. Jo klaidos galima tik nuoširdžiai pavydėti; jei mano herojus toks, kokiu jį laikau, jis pats tai supranta. Kas gali būti nuostabiau negu per tas pačias kelias minutes visai išgyventi ir žavintį siaubą – kelionę į svečius kraštus, – ir žmogišką saugumą – sugrįžimą namo? Kas gali būti geriau, kaip patirti malonumą atrandant Pietų Afriką ir išvengti nepatrauklios būtinybės ten atsidurti? Ar gali būti kas didingiau už didvyrišką ryžtą atrasti Naująjį Pietų Velsą, lydimą džiaugsmo ašarų protrūkio – atrastoji žemė pasirodė besanti senasis Pietų Velsas. Mano manymu, tai pagrindinė filosofams kylanti problema; tam tikra prasme tai pagrindinė šios knygos problema. Kaip tuo pačiu metu ir jaustis pasaulio apstulbintam, ir laikyti jį savo namais? Kokiu būdu šis keistas kosminis miestas, pilnas daugiakojų gyventojų, apšviestas pamėkliškais senoviniais žibintais, šis nepažįstamas pasaulis gali vienu metu ir kerėti mus nežinomo metropolio žavesiu ir žadinti viltį bei pasididžiavimą, nes tai gimtinė?

Parodyti, jog tikėjimas ar filosofija teisinga bet kuriuo aspektu, reikštų per plačiai užsimoti net rašant daug didesnę knygą negu ši; reikia nuosekliai judėti viena dėstymo kryptimi; štai kokia kryptimi rengiuosi judėti. Aš trokštu išaiškinti savo tikėjimą, nes jis ypač gerai atitinka dvilypį dvasinį poreikį pažįstamus dalykus jungti su nepažįstamais, kurį krikščionybė teisingai pavadino romantika. Pačiame žodyje „romantika" aidi Romos slėpinys ir jos senovinė prasmė. Kiekvienas, besiruošiantis ką nors svarstyti, turėtų pradžioje pasakyti, ko nesvarstys. Apibrėžęs, ką tikisi įrodyti, turėtų visada pasakyti, ko įrodyti nesiima. Dalykas, kurio nesiruošiu įrodinėti, kurį siūlau laikyti bendru man ir bet kuriam vidutiniam skaitytojui – tai troškimas aktyvaus ir vaizduotės kupino gyvenimo, pripildyto poetiškų keistybių ir reginių, kokio, atrodo, visada geidė Vakarų pasaulio žmogus. Tas, kuris sako, kad nebūtis geresnė už būtį ar nuobodybė geresnė už įvairovę ir nuotykius, nepriklauso paprastiems žmonėms, į kuriuos kreipiuo-

si. Jeigu žmogus renkasi niekq, aš negaliu jam duoti nieko. Bet kone visi žmonės, mano sutikti Vakarų visuomenėje, kurioje gyvenu, sutiktų su tokia bendra prielaida: mums reikalingas praktiškos romantikos kupinas gyvenimas, jungiantis saugumą ir nežinomybę. Reikia žiūrėti į pasaulį taip, kad stebuklo idėja derėtų su svetingumo idėja. Mums reikia ne šiaip patogiai jaustis šioje stebuklų šalyje, o būti joje laimingiems. Kaip tik šį savo tikybos pasiekimą daugiausiai ir aptarinėsiu savo knygos puslapiuose.

Turiu ypatingų priežasčių kalbėti apie jachtos keleivį, atradusį Angliją. Mat aš esu tas jachtos keleivis. Aš atradau Angliją. Manau, jog ši knyga negali nebūti egoistiška; tiesą sakant, net ne visai gerai suvokiu, kaip ji gali būti nenuobodi. Tačiau nuobodumas išvaduos mane nuo kaltinimo, kurį labiausiai apgailestauju – kaltinimo lengvabūdiškumu. Būtent lengvabūdišką gudravimą niekinu labiau už viską; galbūt savaime suprantama, kad kaip tik tuo dažniausiai esu kaltinamas. Nežinau nieko vertesnio paniekos už gryną paradoksą, paprasčiausią išradingą gynimą to, ko apginti negalima. Jei teisybė būtų tai, kas sakoma apie poną Shaw, esą, jis gyvenąs iš paradoksų, tai jis turėtų būti viso labo eilinis milijonierius – tokio protinio aktyvumo žmogus lengvai gali sugalvoti po gudrybę kas šešias minutes. Tai taip pat lengva, kaip meluoti, nes tai ir yra melas. Iš tikrųjų poną Shaw negailestingai kausto tai, kad jis negali ištarti nė vieno melo netikėdamas, jog tai tiesa. Mane slegia ta pati nepakeliama našta. Niekada gyvenime nesu pasakęs ko nors vien todėl, kad man tai atrodė juokinga; nors, žinoma, turiu paprastos žmogiškos tuščiagarbystės ir galbūt laikau kai kuriuos dalykus juokingais dėl to, kad juos pasakiau aš. Vienas dalykas yra aprašyti pokalbį su Gorgona arba grifonu – padariniais, kurie neegzistuoja. Visai kas kita – atrasti, kad raganosis egzistuoja, ir tada mėgautis, nes jis atrodo taip, tarsi būtų išgalvotas. Žmogus paprastai ieško tiesos, tačiau gali atsitikti, kad jis instinkty-

viai ims siekti tik nepaprastų tiesų. Šią knygą ir savo nuoširdžiausius gerus jausmus skiriu tiems maloniems žmonėms, kurie nepakenčia mano raštų ir laiko juos (kiek žinau, visai teisingai) nevykusia klounada ar tiesiog nenusisekusiu pokštu.

Mat jeigu ši knyga yra pokštas, tai jis buvo iškrėstas man. Aš esu tas žmogus, kuris kupinas beribio ryžto atrado tai, kas jau atrasta. Jei mano rašinyje yra bent kiek farso, tai tame farse tyčiojamasi iš manęs: šioje knygoje aiškinama, kaip vaizdavausi esąs pirmasis atvykęs į Braitoną, kol nesupratau, kad esu paskutinis. Čia aprašomi nerangūs mano nuotykiai ieškant to, kas akivaizdu. Niekas geriau už mane negali suprasti šių nuotykių absurdiškumo; nė vienas skaitytojas negalės priekaištauti, kad laikau jį kvailiu: šioje istorijoje kvailys esu aš, ir joks sukilėlis nenuvers manęs nuo sosto. Atvirai prisipažįstu, kad turėjau visas idiotiškas ambicijas, būdingas devynioliktojo amžiaus pabaigai. Kaip visi rimti maži berniukai, aš stengiausi aplenkti laiką. Drauge su jais stengiausi užbėgti tiesai už akių bent dešimt minučių. Ir atradau, kad atsilieku nuo jos aštuoniolika šimtmečių. Skelbiau savąsias tiesas negailėdamas balso, jaunatviškai skausmingai jas perdėdamas. Už tai susilaukiau tinkamiausios ir juokingiausios bausmės: savo tiesas išlaikiau, bet atradau ką kita – ne tai, kad šios tiesos neteisingos, o tik tai, kad jos ne mano. Įsivaizdavau stovįs vienišas, o iš tikrųjų rėmiausi į visą krikščioniškąjį pasaulį. Gali būti net taip – teatleis už tai dangus, – jog stengiausi būti originalus, tačiau man tepavyko savarankiškai sukurti nevykusią civilizuotoje religijoje egzistuojančios tradicijos kopiją. Jachtos keleivis manė, kad pirmas atranda Angliją; aš maniau, kad pirmas atrandu Europą. Stengiausi atrasti savo ereziją, o kai baigiau ją dailinti, supratau, jog tai ortodoksija.

Gali būti, jog toks laimingas *fiasco* ką nors pralinksmins. Draugui ar priešui galėtų būti įdomu pasiskaityti, kaip palengva iš kokios atsitiktinės legendos teisybės ar įtakingos filoso-

finės sistemos klaidų išmokau to, ką būčiau galėjęs perskaityti katekizme, jeigu būčiau katekizmą skaitęs. Gali būti įdomu (arba ne) sužinoti, kaip galiausiai anarchistų klube ar Babilono šventykloje atradau tai, ką galėjau rasti artimiausios parapijos bažnyčioje. Jeigu kam nors bus įdomu sužinoti, kaip gėlės, žydinčios laukuose ar žodžiai, užrašyti ant omnibuso šono, politinės nesėkmės ar jaunystės kančios tam tikra tvarka susiklostė, kad sukurtų tam tikrą ortodoksalios krikščionybės įsitikinimą, – toks žmogus gali perskaityti šią knygą. Tačiau visame kame egzistuoja protingas darbo pasidalijimas. Aš parašiau šią knygą, ir jokia žemiška galia neprivers manęs ją skaityti.

Pridėsiu dar vieną grynai pedantišką pastabą, kuri, kaip dera kiekvienai pastabai, yra knygos pradžioje. Šios esė skirtos tiktai apsvarstyti realiam faktui, kad pagrindinė krikščioniškoji teologija (kurią pakankamai apibendrina Apaštalų tikybos išpažinimas) yra geriausias energijos ir protingos etikos šaltinis. Jose nesiruošiama diskutuoti labai patraukliu, tačiau visai nesusijusiu klausimu – kas šiuo metu yra šį tikėjimą skelbiantis autoritetas. Kai čia vartojamas žodis „ortodoksija", jis reiškia Apaštalų tikybos išpažinimą (tai dar visai neseniai suprato kiekvienas laikantis save krikščioniu), ir apskritai istorinį elgesį tų, kurie šio išpažinimo laikėsi. Tik knygos apimtis privertė mane apsiriboti aprašymu to, ką gavau iš šio tikėjimo; nesiruošiu svarstyti šiuolaikinių krikščionių mėgstamo klausimo, iš kur mes patys jį gavome. Tai ne bažnytinis traktatas, o savotiška negrabi autobiografija. Tačiau jei kam įdomu, ką galvoju apie tikrąją autoriteto prigimtį, – ką gi, užteks ponui G. S. Streetui mesti man naują iššūkį, ir aš jam parašysiu dar vieną knygą.

II. BEPROTIS

Labai pasaulietiški žmonės niekada nesupranta pasaulio; jie labai pasikliauja keliais ciniškais apibendrinimais, kurie nėra teisingi. Atmenu, ėjau kartą gatve su vienu klestinčiu leidėju, ir jis ištarė frazę, kurią dažnai buvau girdėjęs anksčiau – ji beveik gali būti laikoma moderniojo pasaulio *motto*. Tačiau aš, matyt, pradėjau girdėti ją per dažnai, tad staiga suvokiau, kokie tušti šie žodžiai. Leidėjas apie kažką pasakė: „Tas žmogus toli eis; jis tiki savimi." Pamenu, pakėliau akis jo klausydamas, pastebėjau omnibusą, ant kurio buvo užrašyta „Hanvelas"[1]. Atsakiau leidėjui: „Norite, pasakysiu, kur yra tie, kurie labiausiai tiki savim? Galiu pasakyti. Pažįstu žmonių, kurių tikėjimas savimi daug didingesnis už Napoleono ar Cezario. Žinau, kur liepsnoja nepajudinama tikrumo ir sėkmės žvaigždė. Galiu nuvesti jus prie Antžmogių sostų. Visi žmonės, tikrai tikintys savimi, yra beprotnamiuose." Jis romiai atsakė, kad pagaliau juk esama labai daug žmonių, kurie tiki savimi, tačiau nėra uždaryti beprotnamiuose. „Taip, esama, – atrėžiau aš, – ir kas kitas, jei ne jūs, turėtumėte juos pažinti. Tas prasigėręs poetas, iš kurio nepriimate jo nuobodžių tragedijų – jis tiki savimi. Anas pagyvenęs pastorius, atnešęs išleisti epą – jūs slėpėtės nuo jo sandėliuke, – jis tiki savimi. Jeigu pasitelktumėte savo verslo patyrimą, užuot rėmęsis bjauria individualistine filosofija, tai suprastumėte, kad tikėjimas savimi – vienas populiariausių nevykėlio požymių. Aktoriai, kurie nemoka vaidinti ir skolininkai, kurie neišsimoka skolų – visi jie tiki savimi. Būtų daug teisingiau sakyti, kad tas žmogus tikrai nieko nepasieks, nes jis tiki savimi. Absoliutus pasitikėjimas savimi yra ne tik nuodėmė, bet ir silpnybė. Besąlygiškas tikėjimas pačiu

[1] Psichiatrinė ligoninė netoli Londono. (*Vert. past.*)

savimi toks pat isteriškas ir kupinas prietarų, kaip tikėjimas Joanna Southcote[2]; tokiam žmogui ant kaktos užrašyta „Hanvelas“ taip pat aiškiai, kaip ant šio omnibuso.“ Į visa tai mano draugas leidėjas atsakė labai giliu ir prasmingu klausimu: „Gerai, bet jeigu žmogus netiki savim, tai kuo tada jam tikėti?“ Ilgokai patylėjęs, atsakiau: „Einu namo ir parašysiu knygą, atsakydamas į šį klausimą.“ Štai knyga, kurią parašiau.

Manau, ši knyga gali kuo puikiausiai prasidėti ten, kur prasidėjo mūsų ginčas – netoli beprotnamio. Moderniojo mokslo metrams didelį įspūdį daro tai, kad visus tyrinėjimus reikia pradėti nuo fakto. Seniesiems religiniams mokytojams šis būtinumas atrodė lygiai toks pat svarbus. Jie pradėjo nuo nuodėmės fakto, kuris yra praktiškas kaip bulvės. Nesvarbu, ar žmogus galėjo būti apiplautas stebuklingos galios vandenimis, ar ne, niekas neabejojo, kad jis trokšta apsiplauti. Tiesa, kai kurie Londono religiniai veikėjai – ne šiaip kokie materialistai – mūsų dienomis pradėjo neigti ne abejotinus vandenis, o neabejotiną purvą. Kai kurie naujieji teologai ima ginčyti gimtosios nuodėmės egzistavimą – vienintelį krikščioniškos teologijos faktą, kurį tikrai galima įrodyti. Atsirado tokių perdėtai dvasiškai išrankių garbiojo R. J. Campbello sekėjų, kurie pripažįsta egzistuojant dievišką nenuodėmingumą – dalyką, sunkų įsivaizduoti net sapne. Tačiau jie iš esmės neigia žmogišką nuodėmę, kurią galima matyti gatvėje. Ir galingiausi šventieji, ir galingiausi skeptikai savo argumentų atraminiu tašku pasirinko realų blogį. Jei žmogus iš tiesų gali jausti ypatingą laimę dirdamas kailį gyvai katei (o taip tikrai būna), tai iš to religijos filosofas gali padaryti tik dvejopas išvadas. Jis privalo paneigti arba Dievo buvimą, kaip daro ateistai, arba esamą Dievo ir žmogaus vienybę, kaip da-

[2] Joanna Southcote (1750–1814) apsišaukėlė pranašė, tvirtinusi, kad tai ji yra Apreiškimo knygoje minima „moteris, apsisiautusi saule“ (*Apr* 12,1).

ro krikščionys. Atrodo, naujieji teologai mano radę ypač racionalų sprendimą: jie neigia katę.

Aišku, tokioje nepaprastoje situacijoje neįmanoma pradėti (jei turime bent kokią viltį prabilti į visus) tuo, kuo pradėdavo mūsų tėvai – nuodėme. Kaip tik tai, kas jiems (ir man) buvo aišku kaip dieną, dabar tyčia neigiama ar painiojama. Tačiau nemanau, kad šiuolaikiniai žmonės, tegu ir neigdami nuodėmės egzistavimą, neigtų beprotnamius. Visi mes kol kas sutariame, kad protas gali suirti taip pat akivaizdžiai, kaip griūvantis namas. Žmonės neigia pragarą, bet dar nencigia Hanvelo. Mūsų pradiniam argumentui pastarasis gali tikti taip pat gerai, kaip ir pirmasis. Noriu pasakyti, kad kaip anksčiau visos mintys bei teorijos buvo vertinamos pagal tai, ar neskatina žmogaus prarasti sielą, taip dabartinio mūsų tikslo požiūriu jas galima vertinti pagal tai, ar neskatina žmogaus prarasti protą.

Teisybė, kai kas lengvai ir neatsakingai teigia, jog beprotybė patraukli. Tačiau užtenka akimirką pagalvoti ir suprasime, kad liga graži tik tada, kai ja serga kas nors kitas. Aklas žmogus gali atrodyti labai tapybiškas, tačiau jo portretui nutapyti reikalingos dvi akys. Lygiai taip pat labiausiai stulbinančia beprotybės poezija gali mėgautis tik dvasiškai sveiki. Bepročiui jo beprotybė prozaiška, nes ji tikra. Žmogus, laikantis save viščiuku, sau atrodo banalus kaip viščiukas. Žmogus, manantis, kad jis yra stiklinis, sau nuobodus tarsi stiklo gabalas. Nuobodžiu, taip pat ir bepročiu, jį paverčia proto vienalytiškumas. Mes matome, kokia ironiška jo idėja, ir tik todėl laikome jį bent kiek juokingu; jis tokios ironijos neįžvelgia, ir todėl uždaromas į Hanvelą. Trumpai tariant, keistenybės stebina tik eilinius žmones. Keistuoliai keistenybių nepastebi. Tai todėl eiliniai žmonės gyvena daug įdomiau, o keistuoliai nuolatos skundžiasi, kad gyvenimas nuobodus. Todėl nauji romanai taip greit pamirštami, o senos pasakos lieka visiems laikams. Senosios pasakos didvyriu paverčia paprastą jaunikaitį, o jį ištinkantys nuotykiai stulbina tik todėl,

kad jis toks cilinis. Tuo tarpu modernaus psichologinio romano herojus nėra normalus; centras nėra centre. Todėl net labiausiai pašėlę nuotykiai jo deramai nepaveikia, ir knyga tampa monotoniška. Galima pasekti istoriją apie didvyrį, atsidūrusį tarp slibinų, bet ne apie slibiną tarp slibinų. Pasakose svarstoma, ką protingas žmogus darytų beprotiškame pasaulyje. Blaiviuose, realistiškuose šių dienų romanuose svarstoma, ką visiškas pamišėlis darytų nuobodžiame pasaulyje.

Tad pradėkime nuo beprotnamio; leiskimės į savo intelektualią kelionę iš šios blogio ir fantastikos buveinės. Jei dabar dirstelėtume į normalumo filosofiją, pirmiausia turėtume ištaisyti vieną didžiulę, dažną klaidą. Vyrauja nuomonė, kad vaizduotė, o ypač mistiška vaizduotė, kenkia žmogaus dvasinei pusiausvyrai. Poetai visuotinai laikomi psichologiškai nepatikimais, ir priimta manyti, jog laurų vainiką ant poeto galvos ir šiaudus, kuriuos kvailys kaišiojasi į plaukus, sieja miglotas ryšys. Faktai ir istorija absoliučiai prieštarauja tokiam požiūriui. Daugelis didžiausių poetų buvo ne tik dvasiškai sveiki, bet ir itin dalykiški; jei Šekspyras iš tikrųjų yra dirbęs arklių prižiūrėtoju, tai tik dėl to, kad jam buvo galima neabejojant juos patikėti. Pamišimas keroja ne vaizduotėje. Jis tarpsta būtent proto dirvoje. Poetai neišprotėja; išprotėja šachmatininkai. Matematikai bei kasininkai išsikrausto iš proto, bet kūrėjai ir menininkai – labai retai. Galima pamanyti, kad užsipuolu logiką: jokiu būdu, aš tik sakau, kad pavojus kyla ne iš vaizduotės, bet iš logikos. Meninė tėvystė tokia pat išbaigta kaip ir fizinė tėvystė. Be to, verta pastebėti, kad poetai būdavo ligūsti dažniausiai tada, kai jų smegenyse reikšdavosi silpnoji vieta – racionalumas. Pavyzdžiui, Poe buvo ligūstas – ne dėl jam būdingo poetiškumo, bet kaipo ypač analitiškas. Net šachmatai jam buvo pernelyg poetiški; Poe nemėgo šachmatų, nes juose, kaip poemose, knibždėte knibždėjo žirgų ir bokštų. Jis pamaldžiai žavėjosi juodais šaškių

skrituliukais, nes pastarieji labiau priminė juodus diagramos taškus. Turbūt stipriausias mano argumentas būtų šis: išprotėjo tik vienas didis Anglijos poetas, Cowperis[3]. Jį neabejotinai išvarė iš proto logika, bjauri ir svetima predestinacijos logika. Poezija buvo ne liga, bet vaistas, padėjęs išlaikyti dalį sveikatos. Kartais poetui pavykdavo pamiršti raudoną, troškų pragarą, į kurį nuo gilių Ūzos[4] vandenų ir baltų plokščių vandens lelijų jį traukė klaikus determinizmas. Jonas Kalvinas jį pasmerkė, bet Jonas Gilpinas beveik išgelbėjo. Bet kur galime įsitikinti, kad nuo svajonių žmonės neišprotėja. Kritikai daug didesni pamišėliai už poetus. Homeras pakankamai nuoseklus ir ramus; tai kritikai drasko jį į ekstravagantiškus skutelius. Šekspyras išlieka pats savimi; tik keletas kritikų aptiko jį buvus kažkuo kitu. Šv. Jonas Evangelistas matė regėjimuose daug keistų siaubūnų, bet nė vienas jų nebuvo toks beprotiškas, kaip jo paties komentatoriai. Pagrindinis faktas yra paprastas. Poezija pasižymi dvasine sveikata, nes ji laisvai plūduriuoja beribėje jūroje; protas siekia perkirsti beribę jūrą ir ją apriboti. Iš čia dvasinis išsekimas, primenantis fizinį pono Holbeino išsekimą. Viską priimti – išbandymas, tačiau viską suprasti – baisi įtampa. Poetas trokšta tik pakylėjimo ir platybių, pasaulio, kuriame galėtų išsitiesti visu ūgiu. Poetas prašo leisti jam pasiekti galva padanges. Tai logikas stengiasi sutalpinti padanges galvoje. Todėl jo galva neištveria.

Nedidelis, tačiau reikšmingas faktas: šią stulbinančią klaidą kone visi paremia stulbinamai iškreipta citata. Visi esame girdėję, kaip žmonės cituoja garsiąją Drydeno eilutę šitaip: „Didis genijus yra netoli beprotybės" (*Great genius is to madness near allied*). Bet Drydenas anaiptol nesakė, kad didis genijus

[3] Williamas Cowperis (1731–1800) – poetas, kurio gyvenime nuolat kartojosi psichinės ligos periodai, kol galiausiai 1794 m. paniręs į ligą, jis daugiau nebepasveiko.

[4] Ūza (*Ouse*) – upė Anglijoje, Jorkšyro grafystėje.

yra netoli beprotybės. Drydenas pats buvo didis genijus ir žinojo, ką sakąs. Sunkiai būtume radę už jį romantiškesnį ar sveikesnio proto žmogų. Iš tikrųjų Drydenas sakė: „Didis protas yra dažnai netoli beprotybės" (*Great wits are oft to madness near allied*), ir tai visiškai teisinga. Būtent grynas intelekto tikslingumas ir yra didžiausias jo žlugimo pavojus. Galėtume taip pat prisiminti, apie kokį žmogų šitaip kalbėjo Drydenas. Jis turėjo galvoje ne tokius ano pasaulio vizionierius, kaip Vaughanas ar George'as Herbertas. Jis kalbėjo apie cinišką pasaulietį, skeptiką, diplomatą, didį praktinės politikos meistrą. Tokie žmonės tikrai yra netoli beprotybės. Jų amatas – nuolatos vertinti ir apskaičiuoti savo bei kitų žmonių smegenų pajėgumą – labai pavojingas. Protui labai nesveika samprotauti apie protą. Vienas šmaikštuolis paklausė, kodėl mes sakome „pamišęs kaip kepurininkas". Dar didesnis šmaikštuolis galėtų atsakyti: kepurininkas pamišo todėl, kad jam reikėjo matuoti žmonių galvas.

Kaip didieji mąstytojai dažnai virsta bepročiais, taip ir bepročiai paprastai būna didūs mąstytojai. Kai man teko dalyvauti *Clarion* pradėtoje diskusijoje apie valios laisvę, toks gabus rašytojas ponas R. B. Suthersas pasakė, jog laisva valia – tai beprotystė, nes ji reiškia veiksmus be priežasčių, o bepročio veiksmai kaip tik tokie ir yra. Nenoriu čia plačiau aptarinėti pražūtingos deterministinės logikos klaidos. Akivaizdu, kad jeigu kieno nors – tegu ir pamišėlio – veiksmai gali būti be priežasties, tai determinizmui galas. Jeigu priežastingumo grandinę gali sutraukyti beprotis, tą patį gali padaryti protingas žmogus. Bet mano tikslas buvo nurodyti kai ką praktiškesnio. Galbūt visai natūralu, kad modernus socialistas marksistas nieko neišmano apie valios laisvę. Bet tai, kad modernus socialistas marksistas nieko neišmano apie bepročius, yra stačiai stebėtina. Akivaizdu, kad ponas Suthersas visiškai nieko apie juos nežino. Jeigu ko ir negalima pasakyti apie beprotį, tai kaip tik to, kad jo veiksmai neturi prie-

žasties. Kai kuriuos veiksmus – smulkius sveiko žmogaus atliekamus veiksmus – galėtume apytikriai tokiais pavadinti – kai jis vaikščiodamas švilpauja, kapoja lazda žolę, spardo akmenukus ar trina rankas. Nereikalingus veiksmus atlieka patenkintas žmogus, ligonis neturi jėgų net dykinėti. Kaip tik tokių nerūpestingų, jokios priežasties neturinčių veiksmų beprotis negali suprasti, nes beprotis (panašiai kaip deterministas) visame kame įžiūri per daug priežasčių. Šiems tuštiems užsiėmimams beprotis suteiks suokalbiškos reikšmės. Jam atrodys, kad kapoti žolę – tai kėsintis į privačią nuosavybę. Nuspirtas akmenukas jam reikš bendrininkui duotą ženklą. Jeigu beprotis nors akimirką taptų nerūpestingas, jis atgautų protą. Kiekvienas, kuris savo nelaimei yra kalbėjęs su protinio sutrikimo tik paliestais ar jau paglemžtais žmonėmis, žino, kad labiausiai gąsdinantis jų bruožas – siaubingas smulkmeniškumas; vienas dalykas jungiamas su kitu ir sudaromas žemėlapis, painesnis už labirintą. Jei susiginčijote su bepročiu, ginčą veikiausiai pralaimėsite, nes jis daugeliu atžvilgių mąsto žymiai sparčiau, nevaržomas sveiko proto diktuojamų apribojimų. Jam nekliudo nei humoro jausmas, nei širdies gerumas, nei bukas patyrimu grindžiamas įsitikinimas. Netekęs tam tikrų sveiko proto privalumų, jis tampa tik logiškesnis. Tiesą sakant, paplitusi beprotybę nusakanti frazė tik klaidina. Beprotis nėra žmogus, kuris neteko proto. Beprotis yra žmogus, kuris netеko visko, išskyrus protą.

Beprotis visada paaiškina dalykus nuodugniai, ir dažnai jo aiškinimas grynai racionalia prasme yra priimtinas. Arba, jei kalbėsime griežčiau: gal pamišėlio paaiškinimas ir nėra užbaigtas, tačiau jo neįmanoma atremti; ypač gerai tai matyti dviejose ar trijose labiausiai paplitusiose beprotybės formose. Pavyzdžiui, jeigu žmogus sako, kad visi prieš jį susimokę, negali jo nuginčyti kitaip, kaip tikindamas, jog visi žmonės neigia esą sąmokslininkai. Tačiau sąmokslininkai kaip tik tai ir darys. Jo siūlomas faktų paaiškinimas toks pats nuodug-

nus, kaip jūsiškis. Arba vėl, jei žmogus skelbiasi esąs teisėtas Anglijos karalius, vargu ar tikslinga jam sakyti, kad egzistuojanti valdžia laiko jį bepročiu. Juk jei jis tikrai būtų Anglijos karalius, valdžiai, ko gero, būtų išmintingiausia taip elgtis. Arba jei žmogus sakosi esąs Jėzus Kristus, nieko negelbės tvirtinimas, kad pasaulis neigia jo dieviškumą – juk pasaulis neigė ir Kristaus dieviškumą.

Ir vis dėlto jis neteisus. Tačiau pasistengę kuo tiksliau nusakyti jo klaidą, pamatysime, kad tai anaiptol ne taip lengva, kaip buvome manę. Bene arčiausiai tikrovės būtų toks apibūdinimas: jo protas juda tobulu, tačiau ankštu ratu. Mažas apskritimas yra toks pat begalinis, kaip ir didelis, tačiau jis ne toks erdvus. Panašiai bepročio paaiškinimas yra toks pat nuodugnus, kaip ir sveiko proto žmogaus, tik ne toks erdvus. Kulka apvali kaip žemės rutulys, bet ji nėra žemė. Egzistuoja toks dalykas, kaip ankšta visuotinybė; pasitaiko smulkių, perkrypusių amžinybių – galite atrasti jas daugelyje modernių religijų. Taigi kalbėdami grynai išoriniu, empiriniu požiū-riu galime pasakyti, kad ryškiausias ir su niekuo nesupainiojamas beprotybės požymis – tai šis logiško nuoseklumo ir dvasios ankštumo derinys. Pamišėlio teorija aiškina daugybę dalykų, tačiau tiems paaiškinimams trūksta erdvės. Noriu pasakyti, kad jei jums ar man tektų susidurti su bepasiligojančiu protu, turėtume labiausiai rūpintis ne jam reikalingais argumentais, bet jam reikalingu oru; įtikinti jį, kad esama dalykų, švaresnių ir vėsesnių už vieno ginčo tvankumą. Imkime, pavyzdžiui, tą pirmą atvejį, kurį esu pavadinęs tipišku – įsivaizduokime, kad kalbamės su žmogumi, įsitikinusiu visus prieš jį susimokius. Jeigu mums pavyktų išreikšti giliausią protestą ir pasipiktinimą tokiu apsėstumu, tikriausiai pasakytume kažką tokio: „O taip, sutinku, tu turi daug sunkumų ir labai dėl jų kremtiesi, ir tikrovėje daug kas atitinka tai, ką sakai. Sutinku, kad tavo aiškinimas daug ką paaiškina, bet kiek dalykų jis nutyli. Ar nėra pasaulyje kitų istorijų, tik ta-

voji; ar visi pasaulio žmonės užsiėmę tavo reikalais? Tarkime, kad mes sutariame dėl smulkmenų; tarkime, kad kai tas praeivis praėjo tavęs nepastebėjęs, tai buvo tik jo klasta; tarkime, kad policininkas tavo pavardės paklausė tik todėl, kad iš anksto ją žinojo. Bet kiek daug laimingesnis galėtum būti, jei suprastum, kad šiems žmonėms tu visiškai nerūpi. Kiek daug erdvės įgautų tavo gyvenimas, jei jame mažesnę vietą užimtų tavasis aš, jei galėtum tikrai žvelgti į žmones su paprasčiausiu smalsumu ir džiugesiu, jei gebėtum matyti juos tokius, kokie yra – kupinus saulėto egoizmo ir vyriško abejingumo. Pradėtum jais domėtis, nes jie tavimi nesidomi. Išsiveržtum iš mažyčio akį rėžiančio teatrėlio, kuriame be perstojo vaidinama tavo menkutė drama ir pasijustum po laisvesniu dangumi, gatvėje, pilnoje nuostabiausių žmonių, ir visi jie tau nepažįstami." Arba imkime kitą atvejį: žmogui, kuris skelbiasi turįs teisę į Anglijos karūną, impulsyviai knieti atsakyti: „Tebūnie taip. Gal tu ir žinai, kad esi Anglijos karalius, bet kodėl tau tai šitaip rūpi? Vienu didingu veiksmu sutelk dvasios jėgas ir tapsi žmogumi; galėsi iš aukšto žiūrėti į visus žemės karalius." Arba tas trečias atvejis, kai žmogus sakosi esąs Kristus. Jeigu pasakytume jam, ką jaučiame, tai skambėtų maždaug taip: „Štai kaip, tu esi pasaulio Sutvėrėjas ir Atpirkėjas; tačiau koks ankštas tas tavo pasaulis. Kokiame mažame danguje tu gyveni – angelai čia ne didesni už peteliškes. Kaip tikriausiai liūdna būti Dievu, ir dar niekam tikusiu Dievu. Ar tikrai nėra pilnesnio gyvenimo ir stebuklingesnės meilės už tavąją? Ir ar tikrai visa, kas gyva, turėtų dėti viltis į menką, skausmingą tavo gailestį? Būtum daug laimingesnis, daug labiau pats savimi, jeigu didingesnio Dievo kūjis sutraiškytų menkutį tavo kosmosą, kaip šukeles ištaškydamas žvaigždes, ir paliktų tave erdvių platybėse, laisvą, kaip kiti, galintį žvelgti ir aukštyn, ir žemyn."

Beje, turime prisiminti, kad pats praktiškiausias mokslas laikosi būtent tokio požiūrio į dvasinę negalią – nesistengia

nuginčyti jos kaip erezijos, bet siekia išblaškyti tarsi apžavus. Nei modernusis mokslas, nei senoji religija netiki visiška mąstymo laisve. Teologija atmeta tam tikras mintis, vadindama jas šventvagiškomis. Mokslas irgi atmeta tam tikras mintis, vadindamas jas ligūstomis. Pavyzdžiui, kai kuriose religinėse bendrijose žmonės daugiau ar mažiau buvo skatinami negalvoti apie lyties klausimus. Naujoje mokslinėje visuomenėje žmonės akivaizdžiai skatinami negalvoti apie mirtį – ji pripažįstama faktu, tačiau šis faktas yra ligūstas. Moderniajam mokslui susidūrus su tais, kurių ligūstumas dvelkia manija, grynoji logika jam rūpi dar mažiau negu šokančiam derviшui. Tokiais atvejais maža, kad nelaimingasis trokštų teisybės; jis turi geisti sveikatos. Išgelbėti jį tegali tik aklas, panašus kaip žvėries, normalumo troškimas. Mąstymu žmogus negali išsiveržti iš dvasinio blogio valdžios, kadangi paliego, tapo nebevaldomas ir tarsi savarankiškas pats mąstymo organas. Jį išgelbėti gali tik valia ar tikėjimas. Kai plikas jo protas pajuda, jis suka senuoju ratu, vėl ir vėl kartodamas loginį apskritimą, lygiai kaip žmogus, įsėdęs Žiede į trečiosios klasės metro vagoną, važiuos ir važiuos ratu, jeigu neatliks valingo, ryžtingo ir mistiško veiksmo – neišlips Dauerio gatvėje. Svarbiausia čia yra apsisprendimas: durys privalo būti užtrenktos visiems laikams. Bet koks vaistas – nevilties atrastas vaistas. Kiekvienas pagijimas – stebuklingas. Išgydyti beprotį ne tas pat, kas ginčytis su filosofu; išgydymas labiau primena velnio išvarymą. Kad ir kaip ramiai gydytojai ir psichologai dirbtų šį darbą, jų nuostata iš principo netolerantiška, kaip kokios Kruvinosios Merės. Iš tikrųjų jie laikosi tokio požiūrio: jei tas žmogus nori gyventi, jam teks nustoti galvojus. Jie prirašo ligoniui intelekto amputaciją. Jeigu tavo galva skatina tave nusidėti, nupjauk ją ir mesk šalin; verčiau įeiti į dangaus karalystę ne tik kaip vaikui, bet kaip kvaišeliui, negu kad visas intelektas patektų į pragarą – ar į Hanvelą.

Tokius bepročius mes sutinkame: paprastai jie yra sam-

voji; ar visi pasaulio žmonės užsiėmę tavo reikalais? Tarkime, kad mes sutariame dėl smulkmenų; tarkime, kad kai tas praeivis praėjo tavęs nepastebėjęs, tai buvo tik jo klasta; tarkime, kad policininkas tavo pavardės paklausė tik todėl, kad iš anksto ją žinojo. Bet kiek daug laimingesnis galėtum būti, jei suprastum, kad šiems žmonėms tu visiškai nerūpi. Kiek daug erdvės įgautų tavo gyvenimas, jei jame mažesnę vietą užimtų tavasis aš, jei galėtum tikrai žvelgti į žmones su paprasčiausiu smalsumu ir džiugesiu, jei gebėtum matyti juos tokius, kokie yra – kupinus saulėto egoizmo ir vyriško abejingumo. Pradėtum jais domėtis, nes jie tavimi nesidomi. Išsiveržtum iš mažyčio akį rėžiančio teatrėlio, kuriame be perstojo vaidinama tavo menkutė drama ir pasijustum po laisvesniu dangumi, gatvėje, pilnoje nuostabiausių žmonių, ir visi jie tau nepažįstami." Arba imkime kitą atvejį: žmogui, kuris skelbiasi turįs teisę į Anglijos karūną, impulsyviai knieti atsakyti: „Tebūnie taip. Gal tu ir žinai, kad esi Anglijos karalius, bet kodėl tau tai šitaip rūpi? Vienu didingu veiksmu sutelk dvasios jėgas ir tapsi žmogumi; galėsi iš aukšto žiūrėti į visus žemės karalius." Arba tas trečias atvejis, kai žmogus sakosi esąs Kristus. Jeigu pasakytume jam, ką jaučiame, tai skambėtų maždaug taip: „Štai kaip, tu esi pasaulio Sutvėrėjas ir Atpirkėjas; tačiau koks ankštas tas tavo pasaulis. Kokiame mažame danguje tu gyveni – angelai čia ne didesni už peteliškes. Kaip tikriausiai liūdna būti Dievu, ir dar niekam tikusiu Dievu. Ar tikrai nėra pilnesnio gyvenimo ir stebuklingesnės meilės už tavąją? Ir ar tikrai visa, kas gyva, turėtų dėti viltis į menką, skausmingą tavo gailestį? Būtum daug laimingesnis, daug labiau pats savimi, jeigu didingesnio Dievo kūjis sutraiškytų menkutį tavo kosmosą, kaip šukeles ištaškydamas žvaigždes, ir paliktų tave erdvių platybėse, laisvą, kaip kiti, galintį žvelgti ir aukštyn, ir žemyn."

Beje, turime prisiminti, kad pats praktiškiausias mokslas laikosi būtent tokio požiūrio į dvasinę negalią – nesistengia

nuginčyti jos kaip erezijos, bet siekia išblaškyti tarsi apžavus. Nei modernusis mokslas, nei senoji religija netiki visiška mąstymo laisve. Teologija atmeta tam tikras mintis, vadindama jas šventvagiškomis. Mokslas irgi atmeta tam tikras mintis, vadindamas jas ligūstomis. Pavyzdžiui, kai kuriose religinėse bendrijose žmonės daugiau ar mažiau buvo skatinami negalvoti apie lyties klausimus. Naujoje mokslinėje visuomenėje žmonės akivaizdžiai skatinami negalvoti apie mirtį – ji pripažįstama faktu, tačiau šis faktas yra ligūstas. Moderniajam mokslui susidūrus su tais, kurių ligūstumas dvelkia manija, grynoji logika jam rūpi dar mažiau negu šokančiam dervišui. Tokiais atvejais maža, kad nelaimingasis trokštų teisybės; jis turi geisti sveikatos. Išgelbėti jį tegali tik aklas, panašus kaip žvėries, normalumo troškimas. Mąstymu žmogus negali išsiveržti iš dvasinio blogio valdžios, kadangi paliego, tapo nebevaldomas ir tarsi savarankiškas pats mąstymo organas. Jį išgelbėti gali tik valia ar tikėjimas. Kai plikas jo protas pajuda, jis suka senuoju ratu, vėl ir vėl kartodamas loginį apskritimą, lygiai kaip žmogus, įsėdęs Žiede į trečiosios klasės metro vagoną, važiuos ir važiuos ratu, jeigu neatliks valingo, ryžtingo ir mistiško veiksmo – neišlips Dauerio gatvėje. Svarbiausia čia yra apsisprendimas: durys privalo būti užtrenktos visiems laikams. Bet koks vaistas – nevilties atrastas vaistas. Kiekvienas pagijimas – stebuklingas. Išgydyti beprotį ne tas pat, kas ginčytis su filosofu; išgydymas labiau primena velnio išvarymą. Kad ir kaip ramiai gydytojai ir psichologai dirbtų šį darbą, jų nuostata iš principo netolerantiška, kaip kokios Kruvinosios Merės. Iš tikrųjų jie laikosi tokio požiūrio: jei tas žmogus nori gyventi, jam teks nustoti galvojus. Jie prirašo ligoniui intelekto amputaciją. Jeigu tavo galva skatina tave nusidėti, nupjauk ją ir mesk šalin; verčiau įeiti į dangaus karalystę ne tik kaip vaikui, bet kaip kvaišeliui, negu kad visas intelektas patektų į pragarą – ar į Hanvelą.

Tokius bepročius mes sutinkame: paprastai jie yra sam-

protautojai, dažnai net pasisekimo sulaukę samprotautojai. Be abejo, tokius galima sutriuškinti vien samprotavimais, logiškai išdėsčius priešingus argumentus. Tačiau juos galima daug tiksliau išreikšti bendresnėmis, net estetinėmis sąvokomis. Jis uždarytas švariame, šviesiame vienos minties kalėjime: jis visas sutelktas į vieną skausmingą tašką. Jam nebūdingas sveikos dvejonės ar sveikas sudėtingumas. Kaip jau aiškinau įvade, pirmuosiuose skyriuose esu nutaręs pateikti ne tiek doktrinos diagramą, kiek keletą mano požiūrį iliustruojančių paveikslų. Šitaip plačiai aprašinėjau savąjį bepročio supratimą dėl vienos priežasties: bepročiai mane veikia lygiai taip pat, kaip daugelis moderniųjų mąstytojų. Tą su niekuo nesupainiojamą nuotaiką ar toną, kurį jaučiu sklindant iš Hanvelo, šiandien skleidžia, mano manymu, bent pusė mokslo ir švietimo įstaigų; dažnas pamišėlių gydytojas yra pats tikrasis pamišęs gydytojas. Jam būdingas kaip tik tas mūsų pastebėtas derinys: platus, nuodugnus protavimas dera prie sumenkusio sveiko proto. Jie universalūs tik ta prasme, kad pasičiumpa vieną labai nepatikimą aiškinimą ir be galo jį išplečia. Tačiau modelis gali likti smulkus net ir tada, kai jis ištemptas iki begalybės. Jie mato, kad šachmatų lenta yra juoda su baltais langeliais; net išgrindus ja visą visatą, lenta tebebus tokia pati. Kaip tas beprotis, jie negali pakeisti savo požiūrio, sutelkti proto pastangų ir staiga pamatyti ją baltą su juodais langeliais.

Pirmiausia imkime akivaizdžiausią materializmo atvejį. Materializmas kaip pasaulio aiškinimas pasižymi tam tikru pamišėlišku paprastumu. Jis turi visus bepročio argumentų požymius; mums ima atrodyti, kad jis vienu metu ir viską paaiškina, ir nieko nepaiso. Kontempliuodami kokį gabų ir nuoširdų materialistą, kaip antai ponas McCabe, pajusite kaip tik šį unikalų jausmą. Jis supranta viską, bet niekas nėra to supratimo verta. Galbūt jo kosmosas visiškai nuoseklus, iki paskutinės svirtelės ar dantračio, tačiau jis vistiek mažesnis už mūsų pasaulį. Jo sukurtoje schemoje, kaip ir aiškiose bep-

ročių schemose, kažkaip neatsižvelgiama į svetimas žemės energijas ir didį jos abejingumą; joje nėra vietos mintims apie tikruosius žemiškus dalykus, apie kovojančias tautas, išdidžias motinas, apie pirmąją meilę ar baimę atsidūrus atviroje jūroje. Žemė tokia didžiulė, o kosmosas toks mažulytis. Kosmosas turbūt bus mažiausias urvelis, kur žmogus gali paslėpti savo galvą.

Reikia aiškiai pasakyti, kad dabar nesvarstau, kaip šie įsitikinimai siejasi su tiesa, o tik domiuosi, kokie jų santykiai su sveikata. Argumentuodamas toliau, tikiuosi imtis ir objektyvios tikrovės klausimo; čia kalbu tik apie psichologijos fenomeną. Kol kas nenoriu bandyti įrodyti Haeckeliui, kad materializmas neteisingas, kaip kad anam žmogui, laikančiam save Kristumi, nenorėjau įrodinėti, kad jis klysta. Tenoriu pastebėti, kad abu šie atvejai pasižymi tuo pačiu užbaigtumu ir tuo pačiu nebaigtumu. Faktą, kad abejinga visuomenė laiko žmogų uždariusi Hanvele, galima interpretuoti kaip nukryžiavimą dievo, kurio pasaulis nevertas. Tokia interpretacija paaiškina faktus. Panašiu būdu galima aiškinti visatos tvarką, sakant, kad viskas – net žmonių sielos – joje yra tarsi lapai, neišvengiamai besiskleidžiantys ant visiškai nesąmoningo medžio – aklos materijos lemties. Tai irgi geras paaiškinimas, nors, aišku, ne toks užbaigtas kaip bepročio. Tačiau svarbiausia čia tai, kad normalaus žmogaus protas ne tik priešinasi abiems šiems aiškinimams, bet ir atremia juos abu tuo pačiu argumentu. Apytikriai jis būtų toks: jeigu tas žmogus iš Hanvelo yra tikrasis Dievas, tai jis nelabai koks dievas. Panašiai ir materialistui: jeigu jo kosmosas yra tas tikrasis, tai jis nelabai koks. Jis susitraukė. Dievybė mažiau dieviška už daugelį žmonių, o (kaip moko Haeckelis) gyvenimo visuma yra daug pilkesnė, siauresnė ir banalesnė negu daugelis atskirų jo aspektų. Dalys atrodo esą didesnės už visumą.

Juk turime prisiminti, kad materialistinė filosofija (nesvarbu, teisinga ji ar ne) tikrai varžo daug griežčiau už bet kokią

religiją. Žinoma, viena prasme visos protingos idėjos siauros. Jos negali būti platesnės už save. Krikščionis suvaržytas tik ta prasme, kaip ir ateistas. Jis negali laikyti krikščionybės klaidinga ir likti krikščionimi; o ateistas negali laikyti ateizmo klaidingu, išlikdamas ateistu. Tačiau viena labai ypatinga prasme materializmas daug labiau riboja negu spiritualizmas. Ponas McCabe mano, kad aš esu vergas, nes man neleidžiama tikėti determinizmu. Aš manau, kad vergas yra ponas McCabe, nes jam neleidžiama tikėti fėjomis. Tačiau ištyrę abudu draudimus pamatysime, kad jo draudimas yra daug grynesnis už manąjį. Krikščionis gali visiškai laisvai tikėti, kad visatoje yra nemažai nustatytos tvarkos ir neišvengiamo vystymosi. Bet materialistui neleidžiama į jo nepriekaištingą mašiną atnešti nė mažiausios spiritualizmo ar stebuklų dulkelės. Vargšui McCabe negalima išsaugoti nė mažiausio nykštukėlio, pasislėpusio raktažolės žiede. Krikščionis pripažįsta, kad visata daugialypė ir net kiek padrika, lygiai kaip sveikas žmogus žino esąs sudėtingas. Sveiko proto žmogus žino esąs šiek tiek žvėris, šiek tiek šėtonas, šiek tiek šventasis, šiek tiek pilietis. Klausykit, sveikas žmogus netgi žino esąs šiek tiek beprotis. Bet materialisto pasaulis visai paprastas ir pastovus, panašiai kaip beprotis tvirtai žino esąs sveikas. Materialistas įsitikinęs, kad istorija tėra paprasta priežastingumo grandinė, visai kaip aukščiau minėtas įdomus žmogus tvirtai tiki esąs viščiukas. Materialistai ir bepročiai niekada neabejoja.

Dvasinės doktrinos faktiškai taip nevaržo proto, kaip materializmo neigimai. Net jeigu aš tikiu nemirtingumu, neprivalau apie jį galvoti. Bet jei nemirtingumu netikiu, turiu negalvoti apie jį. Pirmu atveju kelias man atviras, galiu eiti juo kiek noriu; antruoju kelias užtvertas. Tačiau iš tikrųjų viskas dar ryškiau, o panašumas į beprotybę – dar keistesnis. Juk pagrindinis mūsų argumentas prieš išsamią ir logišką bepročio teoriją buvo toks: teisinga ji ar klaidinga, tačiau ši teorija palaipsniui suardo jo žmogiškumą. Mūsų kaltini-

mas pagrindinėms materializmo išvadoms toks pats: teisingos jos ar klaidingos, bet palaipsniui suardo jo žmogiškumą. Turiu galvoje ne tik gerumą, bet ir viltį, narsą, poeziją, iniciatyvą, viską, kas žmogiška. Pavyzdžiui, kai materializmas atveda žmogų prie visiško fatalizmo (paprastai taip būna), tai tuščia būtų apsimetinėti, kad jis yra išlaisvinanti jėga. Absurdiška sakyti, kad skatini laisvę, kai iš tikrųjų tik naudojiesi mąstymo laisve laisvai valiai sunaikinti. Deterministų užduotis susaistyti, o ne išlaisvinti. Jie visai teisingai vadina savo dėsnius priežastingumo grandinėmis. Tai stipriausios grandinės, kada nors kausčiusios žmogų. Jei norite, galite laisvės kalba apibūdinti materializmo mokymą, tačiau akivaizdu, jog ji tiek pat jam netinkama, kiek žmogui, uždarytam beprotnamyje. Užsimanę galite sakyti, kad žmogus laisvas laikyti save virtu kiaušiniu. Tačiau, be abejo, daug svarbiau ir reikšmingiau tai, kad tokiu atveju jis nėra laisvas valgyti, gerti, miegoti, vaikščioti ar rūkyti cigaretes. Panašiai galite užsimanę sakyti, kad drąsus mąstytojas deterministas laisvas netikėti valios realumu. Tačiau daug svarbiau ir reikšmingiau bus tai, kad jis nėra laisvas aukštinti, keikti, dėkoti, teisinti, reikalauti, bausti, atsispirti pagundoms, uždegti minias, pasižadėti keisti gyvenimą Naujųjų Metų proga, atleisti nusidėjėliams, smerkti tironus ir net pasakyti „ačiū", kai jam kas paduoda garstyčias.

Nukrypdamas nuo savo temos noriu pastebėti, kad egzistuoja keista klaida, esą materialistiškas fatalizmas kažkokiu būdu skatina gailestingumą, siekia panaikinti žiaurias bausmes ar apskritai bet kokias bausmes. Tai stulbinamai prieštarauja tiesai. Visai suprantama, kad būtinumo doktrina nedaro skirtumų – ji palieka budelį mušti vėzdu, o geraširdį – įtikinėti, kaip kiekvienas jų darė anksčiau. Bet aišku, kad sustabdyti ji gali tik geraširdišką įtikinėjimą. Tai, kad nuodėmės yra neišvengiamos, nesustabdo bausmės, bet gali sustabdyti poveikį. Determinizmas taip pat sėkmingai gali nuvesti

prie žiaurumo, kaip ir prie bailumo. Determinizmas nėra nesuderinamas su žiauriu elgesiu nusikaltėlių atžvilgiu. Jis nesuderinamas (galbūt) su kilniu elgesiu nusikaltėlių atžvilgiu, su kreipimusi į aukštesniuosius jų jausmus, su jų moralinės kovos skatinimu. Deterministas netiki, kad verta apeliuoti į valią, bet jis tiki, kad galima pakeisti aplinką. Jis neturi teisės sakyti nusidėjėliui „eik ir daugiau nebenusidėk", nes nusidėjėlis negali to nedaryti. Tačiau jis gali įkišti nusidėjėlį į verdantį aliejų, nes aliejus – tai aplinka. Taigi piešiant deterministo figūrą, išryškėja fantastiški pamišėlio figūros kontūrai. Abiejų pozicijos panašios: į jas nėra ką atsakyti, tačiau jų toleruoti irgi negalima.

Be abejo, visa tai tinka ne tik materialistui. Tas pats tinka ir kitam spekuliatyviosios logikos kraštutinumui. Yra daug baisesnių skeptikų negu manantieji, kad visko pradžia buvo materija. Galima sutikti skeptiką, manantį, kad visko pradžia – jis pats. Jis abejoja ne angelų ar velnių, bet žmonių ir karvių egzistavimu. Jo paties draugai jam atrodo esą jo susikurti mitai. Tai jis sukūrė savo tėvą ir motiną. Ši klaiki fantazija kažkuo labai patraukli šiek tiek mistiškam mūsų dienų egoizmui. Tas leidėjas, kuris manė, kad žmonės prasimuš, jeigu tikės savimi, tie antžmogio sekėjai, nuolatos jo ieškantys veidrodyje, tie rašytojai, kurie šneka apie savo asmenybių įtaką, o ne apie gyvybės kūrimą pasauliui – visi šie žmonės iš tikrųjų stovi tik per žingsnelį nuo siaubingos tuštumos. Kai visas tokį žmogų supantis gerasis pasaulis apjuodintas virs melu, kai draugai išnyks kaip vaiduokliai, o pasaulio pamatai sugrius, kai žmogus, netikintis jokiu dalyku ir jokiu žmogumi, liks vienas, apsuptas savo košmarų – tada virš jo galvos bus užrašytas didysis individualisto moto, kupinas rūsčios ironijos. Žvaigždės virs mažyčiais taškeliais smegenų tamsybėje, motinos veidas taps jo paties pamišusio pieštuko eskizu ant kameros sienos. Tačiau virš durų bus užrašyta kraupi tiesa: „Jis tiki savimi".

Tačiau mums čia svarbu tik pastebėti, kad šis panegoistiškas minties kraštutinumas pasižymi tuo pačiu paradoksu, kaip ir kitas – materializmo – kraštutinumas. Jis lygiai taip pat išsamus teoriškai ir taip pat luošinantis praktiškai. Paprasčiausiai šią sąvoką išreikšime pasakę, kad žmogus gali patikėti, jog jis nepaliaujamai sapnuoja. Savaime aišku, dėl paprastos priežasties jam negalima suteikti jokių pozityvių įrodymų, įtikinančių, kad jis nesapnuoja: mat nerasime jokių įrodymų, kurių jis negalėtų gauti sapne. Bet jeigu žmogus imsis deginti Londoną sakydamas, kad ekonomė tuoj pažadins jį ir lieps eiti pusryčių, turėtume jį sučiupti ir kartu su kitais logikais uždaryti į vietą, apie kurią šiame skyriuje jau ne kartą užsiminta. Beprotis yra ir tas, kuris negali patikėti savo pojūčiais, ir tas, kuris netiki niekuo kitu; tačiau jų beprotybę įrodo ne loginės argumentacijos klaidos, bet akivaizdus viso gyvenimo klaidingumas. Abu šie žmonės užsidarė dėžėse, kurių vidus ištapytas saule ir žvaigždėmis, ir niekaip negali iš jų ištrūkti, vienas – į dangišką, kitas – net į žemišką sveikatą ir laimę. Jų pozicija labai suprantama; dar daugiau, ji be galo suprantama, panašiai kaip variokas yra be galo paklausus. Tačiau egzistuoja šykšti begalybė, menka ir vergiška amžinybė. Įdomu pastebėti, kad daugelis moderniųjų skeptikų ar mistikų pasiėmė sau ženklu tam tikrą rytietišką simbolį, kuris tobulai išreiškia šią aukščiausią niekybę. Kai jie nori pavaizduoti amžinybę, renkasi gyvatę, įsikandusią savo uodegą. Tokio niekam tikusio patiekalo vaizdinyje slypi stulbinantis sarkazmas. Materialiųjų fatalistų, rytiečių pesimistų, paviršutiniškų šiandienos teosofų ir aukštesniojo mokslo atstovų amžinybę tikrai galima puikiai pavaizduoti gyvate, ėdančia savo uodegą – smukusiu gyvūnu, naikinančiu net save patį.

Šis skyrius yra visiškai praktiškas; jame kalbama apie tai, kas iš tikrųjų yra pamišimo pagrindinis ženklas ir sudėtinė dalis. Apibendrindami galime pasakyti, kad tai protas, neturintis šaknų, samprotavimas tuštumoje. Žmogus, kuris pradėjo

mąstyti, deramai neįvaldęs pagrindinių principų, išeina iš proto; jis ima galvoti ne iš to galo. Likusioje knygos dalyje mėginsime atrasti, kuris galas yra tas. Tačiau išvadai galime paklausti: jeigu tokie dalykai išvaro žmogų iš proto, tai kas padeda išlikti sveikam? Tikiuosi knygos pabaigoje galėsiąs pateikti apibrėžtą – gal kai kas manys, kad pernelyg apibrėžtą – atsakymą. Bet kol kas galima lygiai taip pat praktiškai pateikti bendrą atsakymą: kas gi realioje žmonijos istorijoje padėjo žmonėms neišprotėti? Tai misticizmas. Kol yra mistika/paslaptis, yra ir sveikata; sunaikinę paslaptį, atnešate ligą. Eilinis žmogus visada sveikas, nes jis visada mistikas. Jis leidžia egzistuoti prieblandai. Viena koja jis remiasi į žemę, o kita – į fėjų karalystę. Jis visada leidžia sau abejoti savo dievais, tačiau (priešingai negu šiandienos agnostikai) leidžia jais ir tikėti. Tiesa jam rūpi labiau negu nuoseklumas. Jeigu jis mato, kad yra dvi tiesos, kurios viena kitai prieštarauja, pasiima abi tiesas ir dar prieštaravimą kartu. Jo dvasinis regėjimas stereoskopiškas, kaip ir fizinis: vienu metu jis mato du skirtingus paveikslus, tačiau tai tik padeda susidaryti aiškų vaizdą. Todėl jis visada tikėjo, kad egzistuoja ne tik likimas, bet ir laisva valia. Todėl žino, kad vaikai – dangaus karalystės pasiuntiniai, bet vis dėlto turi būti klusnūs žemės karalystėje. Jis žavisi jaunyste dėl jos jaunumo ir senatve dėl jos senumo. Kaip tik ši tariamų prieštaravimų pusiausvyra ir yra sveiko žmogaus gyvybingumo priežastis. Misticizmo paslaptis štai kokia: žmogus gali suprasti viską, padedamas keleto dalykų, kurių nesupranta. Ligūstas logikas stengiasi viską išaiškinti, bet jam tepavyksta tik paversti viską paslaptimi. Mistikas leidžia vienam dalykui likti paslaptimi, ir visa kita paaiškėja. Deterministas labai aiškiai sukuria priežastingumo grandinę, o paskui pamato, kad nebegali pasakyti „gal malonėsite?“ savo kambarinei. Krikščionis leidžia laisvai valiai likti šventąja misterija, tačiau dėl to jo santykiai su kambarine yra gryni ir tyri kaip krištolas. Į tamsų centrą jis pasėja

dogmos sėklą, o ši, kupina natūralios sveikatos perteklaus, išleidžia ataugas į visas puses. Panašiai kaip kalbėjome apie apskritimą – proto ir pamišimo simbolį, taip pakalbėkime apie kryžių, kuris drauge ir mistikos, ir sveikatos ženklas. Budizmas sukasi ratu, bet krikščionybė pasižymi išcentrine jėga – ji išsiveržia išorėn. Taip yra todėl, kad ratas iš prigimties tobulas ir begalinis, tačiau amžiams apribotas savo dydžio, negali būti nei didesnis, nei mažesnis. Tuo tarpu kryžius, tegu ir turintis susidūrimo ir prieštaravimo centrą, gali be galo tiesti skersinius nekeisdamas formos. Kryžiaus centre – paradoksas, todėl jis gali augti nesikeisdamas. Ratas grįžta į save patį ir užsidaro. Kryžmos atsiveria visiems keturiems vėjams, nes kryžius – tai laisvųjų keliautojų keliaženklis.

Kalbant apie tokius gilius dalykus kaip šis, šiokią tokią, tegu ir miglotą, pagalbą gali suteikti tik simboliai. Kitas iš gamtos paimtas simbolis pakankamai gerai išreiškia tikrąją misticizmo vietą žmonijos akivaizdoje. Vienintelis kūrinys, į kurį negalime žiūrėti, yra kaip tik tas kūrinys, kurio šviesoje visa matome. Misticizmas paaiškina visa kita savo pergalingo nematomumo švytėjimu, kaip vidudienio saulė. Atsijęs intelektualizmas – gryna mėnesiena tiesiogine šio žodžio prasme – tai šviesa be šilumos, antrinė šviesa, atspindėta negyvo pasaulio. Bet graikai, padarę Apoloną ne tik vaizduotės, bet ir sveikatos dievu, buvo teisūs – jis globojo ir poeziją, ir gydymą. Apie būtinas dogmas ir apie ypatingą išpažinimą kalbėsiu vėliau. Tačiau trancendentalizmas, kuriuo gyvena visi žmonės, iš esmės turi daug bendra su danguje šviečiančia saule. Mes sąmoningai suvokiame jį kaip savotišką nuostabią sumaištį; ji kartu ir švytinti, ir beformė, ižskydęs spindesys. Tačiau mėnulio skritulys aiškus, jo su niekuo nesupainiosi; jis pasikartojantis ir neišvengiamas, kaip Euklido apskritimas ant lentos. Juk mėnulis visiškai paaiškinamas, jis ir yra lunatikų globėjas, apdovanojęs juos savo vardu.

III. MINTIES SAVIŽUDYBĖ

Kasdieniame gyvenime vartojami posakiai yra n e tik stiprūs, bet ir subtilūs: paprastas pasakymas dažnai geriau pataiko ten, kur apibrėžimui per ankšta. Tokius posakius kaip „išmuštas iš vėžių“ ar „netekęs žado“ galėjo sukurti pats Henry James'as, apniktas žodinio preciziškumo. Nėra subtilesnės tiesos už tą, kuri išreiškiama kasdieniu posakiu apie žmogų, kurio „širdis savo vietoj“. Joje glūdi normalių proporcijų idėja: svarbu ne tik tai, kad egzistuoja tam tikra funkcija, bet ir tai, kad ji teisingai susijusi su kitomis funkcijomis. Tiesą sakant, jam priešingas posakis ypač tiksliai nusakytų kiek ligūstą ryškiausioms šių laikų asmenybėms būdingą gailestingumą ir iškreiptą švelnumą. Jeigu man, pavyzdžiui, tektų sąžiningai apibrėžti pono Bernardo Shaw charakterį, negalėčiau pasakyti nieko tikslesnio už tai, kad jis turi didžiulę ir kilnią širdį, tačiau „ne savo vietoj“. Tas pats tinka ir kalbant apie tipišką mūsų laikų visuomenę.

Modernusis pasaulis nėra blogas – kai kuriais atžvilgiais jis gerokai per geras. Jis kupinas sulaukėjusios ir iššvaistytos dorybės. Kai sulaužoma religijos schema (kaip krikščionybę sulaužė reformacija), laisvėn ištrūksta ne tik ydos. Tiesa, ydos ištrūksta, jos klaidžioja po pasaulį ir daro žalą. Tačiau ištrūksta ir dorybės; jos klaidžioja daug aršiau ir daro baisesnę žalą. Modernusis pasaulis pilnas senųjų krikščioniškų vertybių, kurios išėjo iš proto. Dorybės išprotėjo todėl, kad buvo atskirtos viena nuo kitos ir klaidžiojo vienatvėje. Štai kai kuriems mokslininkams terūpi tik tiesa, ir jų tiesoje nėra vietos gailesčiui. Kitiems humanistams rūpi tik gailestis, ir jų gailestis (man labai gaila, kad turiu tai pasakyti) dažnai neteisingas. Pavyzdžiui, ponas Blatchfordas puola krikščionybę todėl, kad jis pamišęs dėl vienos krikščioniškos dorybės – visiškai mistiškos ir beveik iracionalios artimo meilės

dorybės. Jis keistai įsivaizduoja, kad bus lengviau atleisti nuodėmes, jei sakysime, kad nėra jokių nuodėmių ir nėra ko atleisti. Ponas Blatchfordas yra ne tik ankstyvasis krikščionis; jis vienintelis iš jų, kurį tikrai reikėjo atiduoti suėsti liūtams. Todėl, kad šiuo atveju pagonių kaltinimai visiškai teisingi: jo gailestis reikš tiktai anarchiją. Jis iš tikrųjų yra žmonijos priešas, nes jis toks žmogiškas. Kitas kraštutinumas būtų surūgęs realistas, kuris savyje nuslopino žmogišką mėgavimąsi smagiomis istorijomis ar širdies pamaloninimu. Torquemada fiziškai kankino žmones moralinės tiesos vardan. Zola kankino žmones moraliai, siekdamas fizinės tiesos. Tačiau Torquemados laikais bent jau egzistavo sistema, kuri turėjo šiokios tokios galios priversti teisybę pasibučiuoti su taika. Dabar jos net nelinkteli viena kitai. Tačiau daug ryškesnį už abu šiuos pavyzdį galima pateikti, kalbant apie stebėtiną nuolankumo perkėlimo atvejį.

Čia mus domina tik vienas nuolankumo aspektas. Bendrai imant, nuolankumu laikytas suvaržymas, uždėtas žmogaus arogancijai ir begaliniam apetitui. Žmogus visada pralenkia jam teikiamas malones naujai atrandamais poreikiais. Pusę jam teikiamų džiaugsmų griauna pati jo mėgavimosi galia. Reikalaudamas malonumo, jis praranda svarbiausią malonumą – nuostabą. Taigi tapo aišku, kad jeigu žmogus nori paversti savo pasaulį dideliu, turi save paversti mažu. Išdidžios vizijos, aukšti miestai ir didingos, svyrančios viršūnės yra sukurti nuolankumo. Nuolankumas sukūrė milžinus, minančius miškus tarsi žolę. Nuolankumas sukūrė dangoraižius, siekiančius toliau už toliausią žvaigždę. Juk bokštai aukšti tik tada, kai žiūrime į juos iš apačios; milžinai milžiniški, kai jie didesni už mus. Visa ši gigantomaniška vaizdinija – turbūt galingiausias žmogui pricinamas malonumas – iš esmės kupina nusižeminimo. Be nuolankumo neįmanoma niekuo džiaugtis, net išdidumu.

Bet šiandien mes kenčiame nuo ne savo vietoje atsidūru-

sio nuolankumo. Kuklumas išnyko iš pasiekimų srities. Dabar jis įsitvirtinęs įsitikinimų srityje, kur jam visiškai ne vieta. Žmogus sukurtas taip, kad abejotų savimi, bet neabejotų tiesa: dabar viskas yra priešingai. Šiandien žmogus siekia įtvirtinti tą savo dalį, kurios niekada neturėtų įtvirtinti – save. Jis abejoja kaip tik tuo, kuo niekada neturėtų abejoti – Dieviškuoju Protu. Huxley'us propagavo nuolankumą, skatinantį mokytis iš Gamtos. Tačiau naujųjų laikų skeptikas toks nusižeminęs, kad abejoja, ar galės ko išmokti. Taigi suklystume paskubomis pasakę, kad mūsų laikams nebūdingas nuolankumas. Iš tikrųjų mūsų laikams yra būdingas nuolankumas, tačiau tai, deja, nuolankumas, praktiškai nuodingesnis už žiauriausią askcto marinimąsi. Senasis nuolankumas buvo tarsi pentinas, neleidęs žmogui sustoti, o ne vinis, kyšanti bate ir trukdanti žengti žingsnį. Todėl, kad senasis nuolankumas vertė žmogų abejoti savo pastangomis, o tai skatino daugiau dirbti. Bet naujasis nuolankumas verčia dvejoti tikslais ir todėl gali sulaikyti nuo bet kokio darbo.

Ant kiekvieno kampo galime sutikti žmogų, tariantį klaikiai šventvagišką frazę: „galbūt aš klystu". Kiekvieną dieną bent vienas iš sutiktųjų tau pasako, kad jo pažiūros, be abejo, gali būti neteisingos. Bet jos privalo būti teisingos, kitaip tai jokios pažiūros. Mes jau pusiaukelėje į sukūrimą rasės, kurios atstovai pasižymi tokiu proto kuklumu, kad negali tikėti daugybos lentele. Esama pavojaus, kad atsiras filosofų, kurie abejos traukos dėsniu ir laikys jį tik savo užgaida. Senųjų laikų kritikai buvo pernelyg išdidūs, kad leistųsi kuo nors įtikinami; bet dabartiniai per kuklūs, kad kuo nors patikėtų. Taip, romieji paveldės žemę, bet modernieji skeptikai tokie romūs, kad net nepateiks savo paveldėjimo teisių. Kaip tik intelektinis bejėgiškumas ir yra antroji mūsų problema.

Ankstesniame skyriuje kalbėjau tik apie stebėjimais gautus faktus, tai yra apie tai, kad visa psichinės ligos grėsmė žmogui atslenka ne iš vaizduotės, bet iš proto. Tuo nenorė-

jau užsipulti proto autoriteto; ginti jį – aukščiausias mano tikslas. O jį reikia ginti. Visas modernusis pasaulis kariauja su protu, ir jo bokštas jau svyra.

Dažnai sakoma, kad išminčiai neranda atsakymo į religijos mįslę. Tačiau mūsų išminčiai ne tik neranda atsakymo į mįslę, jie nemato nė pačios mįslės. Jie kaip vaikai – tokie kvaili, kad nemato jokio paradokso žaismingoje prielaidoje, kad durys yra visai ne durys. Pavyzdžiui, modernūs laisvės šalininkai kalba apie religijos autoritetą ne tik taip, tarsi jo egzistavimo nepateisintų jokia priežastis, bet ir taip, tarsi šios priežasties niekada istorijoje nebūtų buvę. Jie neįžvelgia net istorinės jo priežasties, ką ir sakyti apie filosofinį pagrindą. Be abejo, religijos autoritetas yra buvęs slogus ir neprotingas; lygiai taip pat bet kokia teisinė sistema (o ypač mūsiškė) būna nejautri ir žiauriai nevecikli. Kritikuoti policiją protinga, ne, netgi šlovinga. Bet modernieji religinio autoriteto kritikai primena žmones, kurie užsipuola policiją, nors niekada gyvenime nėra girdėję apie plėšikautojus. Žmogaus sielos nuolatos tyko didžiulis ir realus pavojus, praktiškas kaip apiplėšimas. Religijos autoriteto barjeras pastatytas – teisingai ar klaidingai – tam, kad apgintų nuo jo. Ir tikrai reikalingas koks nors nuo to pavojaus ginantis barjeras, jei žmonija nori išgyventi.

Šis pavojus toks: žmogiškasis intelektas yra laisvas sunaikinti pats save. Lygiai kaip viena karta gali padaryti taip, kad naujos kartos nebūtų – visi sustoti į vienuolynus arba sušokti į jūrą, – taip viena mąstytojų grupė gali tam tikra prasme užkirsti kelią tolesniam mąstymui: išmokyti kitą kartą, kad žmogaus mąstymas nėra patikimas. Bergždžia būtų visada kalbėti apie proto ir tikėjimo alternatyvą. Protas savaime yra tikėjimo aktas. Tvirtinti, kad mūsų mintys turi nors kokį ryšį su tikrove – tikėjimo aktas. Jeigu esate tiesiog skeptikas, privalėsite anksčiau ar vėliau savęs paklausti: „Kodėl apskritai kas nors gali būti teisinga – net stebėjimas ar

dedukcija? Kodėl gera logika negali klaidinti taip pat, kaip prasta logika? Abi jos tėra tik sutrikusios beždžionės smegenų judėjimas" Jaunas skeptikas pasakys: „Aš turiu teisę galvoti pats už save." Bet senas, patyręs skeptikas sako: „Neturiu teisės galvoti už save. Iš viso neturiu teisės galvoti."

Yra mintis, kuri sustabdo mąstymą. Tai vienintelė mintis, kurią reikėtų sustabdyti. Tai ir yra aukščiausias blogis, prieš kurį kovoja visas religijos autoritetas. Jis pasirodo tik dekadentiškų amžių, tokių kaip mūsiškis, pabaigoje: jau ponas H. B. Wellsas iškėlė pražūtingą jo vėliavą. Jis parašė subtiliai skeptišką kūrinį, pavadintą „Instrumento abejonės". Čia Wellsas kvestionuoja pačias smegenis ir stengiasi pašalinti tikrovę iš visų savo teiginių – buvusių, esamų ir būsimų. Tačiau karinės sistemos religijoje iš pradžių buvo apginkluotos ir valdomos kaip tik kovoti su tokia tolima pražūtimi. Išpažinimai ir kryžiaus žygiai, hierarchija ir siaubingi persekiojimai organizuoti ne tam, kad, kaip sako neišmanėliai, slopintų protą. Jie telkti sudėtingai proto gynybai. Aklas instinktas žmogui pasakė, kad jeigu jis pradės viską be atodairos kvestionuoti, protas bus kvestionuojamas pats pirmas. Kunigų teisė suteikti išrišimą, popiežiaus galia apibrėžti autoritetą, net inkvizitorių galia gąsdinti – tai tik tamsios gynybos priemonės, kuriomis apstatyta pagrindinė, mažiausiai matoma, antgamtiškesnė už visas kitas valdžia – žmogaus teisė galvoti. Dabar žinome, kad taip ir yra; neturime jokio pateisinimo nežinoti. Girdime, kaip skepticizmas veržiasi pro seną autoritetų užtvarą; tą pačią akimirką pamatysime, kad proto sostas susvyruos. Tiek, kiek pasitraukia religija, traukiasi ir protas. Abu jie panašūs esmingumu ir valdingumu. Abu jie – įrodymo metodai, kurių pačių įrodyti negalima. Užsiėmę Dieviškojo autoriteto idėjos griovimu, beveik sugriovėme to žmogiškojo autoriteto idėją, nuo kurios pradedame visa skaičiuoti. Ilgai ir susikaupę tempdami, stengėmės nutraukti popiežiaus mitrą, tačiau kartu su ja nukrito ir galva.

Kad tokia mano prielaida nebūtų pavadinta nepagrįsta, tikriausiai derėtų, nors ir rizikuojant atsibosti, greitosiomis apžvelgti svarbiausias moderniojo mąstymo madas, kurios stabdo pačią mintį. Tokiu poveikiu iš dalies pasižymi materializmas ir visko laikymas asmenine iliuzija – juk jeigu protas yra mechaniškas, mąstymas negali kelti didelio jaudulio, o jeigu kosmosas nerealus, tai nėra apie ką nė galvoti. Tačiau šiais atvejais poveikis netiesioginis ir abejotinas. Kartais jis būna tiesioginis ir aiškus, pavyzdžiui, kalbant apie tai, ką priimta vadinti evoliucija.

Evoliucija – geras modernaus intelekto, kuris sugriauna tik save, pavyzdys. Tai gali būti nekaltas moksliškas aprašymas, kaip atsirado tam tikri žemės objektai; bet jeigu užsimojama į ką nors daugiau, tai imamas pulti pats mąstymas. Jeigu evoliucija ką nors sugriauna, tai tik racionalizmą, o ne religiją. Jei žodis „evoliucija" paprasčiausiai perteikia, kaip pozityvus objektas, vadinamas beždžione, labai lėtai virto pozityviu objektu, vadinamu žmogumi, tai jis negali įgelti nė didžiausiam ortodoksui: juk asmeniškas Dievas gali veikti ir lėtai, ir greitai, ypač jeigu jis egzistuoja už laiko ribų, kaip krikščionių Dievas. Bet jeigu evoliucijai suteikiama kokia kita reikšmė, tai ji reiškia, kad nėra nei tokio kintančio objekto, kaip beždžionė, nei tokio objekto, kaip žmogus, kuriuo ji pavirs. Vadinasi, objektų nėra. Geriausiu atveju yra vienas dalykas: visa ko tėkmė. Šis išpuolis nukreiptas ne prieš tikėjimą, bet prieš protą: negalima mąstyti, jeigu nėra mąstymo objektų. Žmogus negali mąstyti, jeigu jis neskiria savęs nuo mąstymo objekto. Dekartas sakė; „mąstau, vadinasi esu". Filosofas evoliucionistas apverčia ir paneigia šią epigramą. Jis sako: „manęs nėra, vadinasi, negaliu mąstyti".

Mąstymas gali būti puolamas ir iš priešingos pusės: kaip primygtinai teigė ponas H. G. Wellsas, tvirtindamas, kad kiekvienas daiktas yra „unikalus", ir kad nėra jokių kategorijų. Toks dalykas irgi yra tiesiog destruktyvus. Mąstymas –

tai atskirų dalykų susiejimas; jis baigiasi, kai susieti nebegalima. Vargu ar būtina pridurti, kad mąstymą draudžiantis skepticizmas būtinai draudžia ir kalbą; neįmanoma nė prasižioti, jam nepaprieštaraujant. Taigi kai ponas Wellsas sako „Visos kėdės skirtingos" (taip jis yra kažkur prasitaręs), jis ištaria ne šiaip sau klaidingą teiginį, bet loginį prieštaravimą. Jeigu visos kėdės būtų skirtingos, nebūtų galima apie jas sakyti „visos kėdės".

Greta šito šliejasi ir klaidinga pažangos teorija, tvirtinanti, kad užuot stengęsi išlaikyti išmėginimus, mes juos keičiame. Dažnai, pavyzdžiui, girdime sakant: „kas teisinga viename amžiuje, neteisinga kitame." Tai visai pagrįsta, jei turime galvoje pastovų tikslą: tada tam tikri metodai tinka vienu laiku, bet netinka visais kitais. Jeigu moterys, sakykime, trokšta būti elegantiškos, tai gali būti, kad vienu metu jos to pasieks kiek pastorėdamos, o kitu – suplonėdamos. Bet negalima sakyti, kad patobulės nustoję siekti elegancijos ir užsimanę tapti stačiakampės. Jeigu keičiasi standartas, kaip gali išlikti tobulėjimas, suponuojantis standarto buvimą? Nietzsche pirmasis iškėlė nesąmonę, kad to, ką šiandien vadiname blogiu, žmonės kažkada siekė kaip gėrio; jeigu tai būtų tiesa, negalėtume kalbėti apie tai, kad juos pranokstame ar net jiems neprilygstame. Kaip aš galiu aplenkti Džonsą, jeigu einu į priešingą pusę? Neįmanoma svarstyti, ar vienai tautai labiau pavyko būti laiminga, ar kitai – nelaiminga. Tai būtų tas pats, kaip svarstyti, ar Miltonas puritoniškesnis, ar kiaulė riebesnė.

Teisybė, žmogus (kvailas žmogus) gali priversti pasikeisti savo objektą ar idealą. Tačiau pati permaina, virtusi idealu, tampa nekintama. Jei permainų fanatikas trokšta įvertinti savo pažangą, jis privalo nesvyruodamas laikytis permainos idealo; jam negalima pradėti džiugaus flirto su monotonijos idealu. Pati pažanga negali progresuoti. Probėgomis verta užsiminti, kad kai Tennysonas beprotiškai ir gana silpnadvasiškai sveikino begalinių permainų idėją visuomenėje, jis

instinktyviai pasirinko metaforą, kuri primena įkalinimo moboduli. Jis rašė: *Te pasaulis amžiais sukas vėžėm permainų didžių*. Permainą jis regėjo kaip nesikeičiančią vėžę; ji tokia ir yra. Permaina – tai bene siauriausia ir griežčiausia vėžė, į kurią žmogus gali įstoti.

Tačiau svarbiausia čia štai kas: toji pamatinio standartų keitimo idėja yra vienas iš dalykų, kurių dėka paprasčiausiai neįmanoma galvoti apie praeitį ar ateitį. Esminių žmonijos istorijos standartų pasikeitimo teorija atima iš mūsų ne tik malonumą gerbti savo tėvus; ji pavagia ir kitą, modernesnę bei aristokratiškesnę pramogą – niekinti juos.

Šis grubus mūsų laikų mąstymą stabdančių jėgų reziumė būtų nebaigtas, neužsiminus apie pragmatizmą. Nors čia pradiniu vadovu į tiesą pasirinkau pragmatizmo metodą ir visada turėčiau jį ginti, bet pasitaiko kraštutinių šio metodo vartosenų, nebepaliekančių jokios tiesos. Trumpai išdėsčius, mano mintis būtų tokia. Pritariu pragmatikams, sakantiems, kad tariamai objektyvi tiesa dar nėra viskas; kad egzistuoja galingas poreikis tikėti dalykais, būtinais žmogaus protui. Bet aš sakau, kad viena iš šių būtinybių kaip tik ir yra tikėjimas objektyvia tiesa. Pragmatikas liepia žmogui mąstyti tą, ką jis privalo mąstyti, ir nekreipti dėmesio į Absoliutą. Bet juk vienas iš dalykų, apie kuriuos jis privalo mąstyti, kaip tik ir yra Absoliutas. Ši filosofija tikrai primena žodinį paradoksą. Pragmatizmas susijęs su žmogaus poreikiais, o vienas pirmųjų žmogaus poreikių – būti ne vien pragmatiku. Kraštutinis pragmatizmas toks pat nežmoniškas, kaip determinizmas, kurį jis taip įnirtingai puola. Deterministas (reikia pripažinti, jis neapsimeta esąs žmogumi) išjuokia žmogui būdingą realaus pasirinkimo jausmą. Pragmatikas, kuris skelbiasi esąs ypač žmogiškas, išjuokia žmogui būdingą realaus fakto jausmą.

Apibendrinę ligšiolinius prieštaravimus galime pasakyti, kad būdingiausios šiuolaikinės filosofijos mokyklos pasižymi ne tik ligūstomis, bet net suicidinėmis idėjomis. Papras-

tas klausinėtojas atsitrenkė į žmogaus mąstymo ribas galva ir ją prasiskėlė. Todėl bergždi yra ortodoksų įspėjimai ir progresistų pagyros apie pavojingą mąstymo laisvės paauglystę. Tai, ką matome, yra ne mąstymo laisvės paauglystė – tai jos senatvė ir galutinis suirimas. Veltui vyskupai ir dievobaimingi veikėjai svarsto, kokios klaikybės prasidės, įsigalėjus laukiniam skepticizmui. Jis jau įsigalėjo. Be reikalo iškalbingi ateistai kalba apie didžias tiesas, kurios bus atskleistos, kai tik pamatysime laisvo mąstymo pradžią. Mes matėme jo pabaigą. Jis nebeturi ko klausti, todėl kvestionuoja save. Neįmanoma sukurti labiau pamišėliškos vizijos negu miestas, kuriame žmonės klausinėja savęs pačių, ar jie turi kokią savastį. Neįsivaizduojame skeptiškesnio pasaulio negu toks, kuriame žmonės abejoja, ar pasaulis egzistuoja. Jis tikrai būtų sužlugęs daug greičiau ir gryniau, jeigu nebūtų susidūręs su droviais trukdymais – neįveikiamų šventvagystės dėsnių taikymu ar absurdišku apsimetinėjimu, esą modernybės Anglija yra krikščioniška šalis. Bet jis vis tiek būtų sužlugęs. Iki šiol neteisingai persekiojame karingus ateistus, bet ne todėl, kad tai nauja mažuma, o todėl, kad ji sena. Laisvas mąstymas išeikvojo savo paties laisvę. Jis bijosi savo pasisekimo. Jeigu koks entuziastingas laisvamanis dabar šlovina filosofijos laisvės aušrą, tai jis tik primena tą žmogų iš Marko Twaino, kuris susisupęs į antklodes ėjo žiūrėti saulėtekio, bet suspėjo pamatyti tik saulėlydį. Jeigu koks persigandęs vikaras dar tebesako, kad būtų siaubinga, jei visur paskleistų laisvo mąstymo tamsybė, galime jam atsakyti aukštais ir galingais pono Belloco žodžiais: „Negildyk, meldžiu, savo širdies, krimsdamasis dėl stiprėjimo jėgų, kurios jau sklaidosi. Tu suklydai, nustatydamas nakties valandą: štai aušta rytas." Mums nebeliko klausimų, kurių būtų verta klausti. Ieškojome jų tamsiausiuose užkampiuose ir svaigiausiose viršukalnėse. Radome visus klausimus, kokius tik buvo galima rasti. Metas pagaliau nustoti ieškojus klausimų ir pradėti ieškoti atsakymų.

Tačiau reikia pridurti dar vieną dalyką. Šio preliminaraus neigiamo eskizo pradžioje esu rašęs, kad mūsų proto žlugimą kelia sulaukėjęs protas, ne sulaukėjusi vaizduotė. Žmogus neišprotėja dėl to, kad iškala mylios aukštumo statulą, bet gali išprotėti sumanęs apmąstyti kiekvieną jos kubinį colį. Tai štai, vienos mokyklos mąstytojai tai pastebėjo ir su džiaugsmu puolė vadinti būdu pagoniškai pasaulio sveikatai atgauti. Jie supranta, kad protas žlugdo; tačiau jie sako, kad valia kuria. Jie sako, kad aukščiausią valdžią turi ne protas, bet valia. Svarbiausia yra ne tai, kodėl žmogus ko reikalauja, bet pats reikalavimo faktas. Čia nėra vietos suskaidyti šios valios filosofijos šaknis ar ją plėtoti. Manau, kad ji atsirado padedama Nietzsches; jis skelbė tai, kas vadinama egoizmu. Pavadinimas, manau, gana trumparegiškas – Nietzsche neigė egoizmą jau vien jį skelbdamas. Skelbti kokį nors dalyką – tai jį išduoti. Pirmiausia egoistas pavadina gyvenimą negailestinga kova, o paskui su didžiausiu vargu imasi muštruoti šioje kovoje savo priešus. Skelbti egoizmą tolygu praktikuoti altruizmą. Tačiau šis požiūris, kad ir kaip jis būtų prasidėjęs, šiuolaikinėje literatūroje pasitaiko gana dažnai. Pagrindinis argumentas šių mąstytojų gynybai būtų toks: jie visai ne mąstytojai, jie kūrėjai. Jie sako, kad pats pasirinkimas yra dieviškas. Štai ponas Bernardas Shaw užsipuolė senąją idėją, skelbiančią, kad visus žmogaus veiksmus reikia vertinti laimės siekimo požiūriu. Jis tvirtina, kad žmogus veikia ne siekdamas laimės, bet skatinamas valios. Žmogus sako ne: „uogienė padarys mane laimingą", bet: „aš noriu uogienės". O visi kiti seka poną Shaw su dar didesniu entuziazmu. Ši idėja taip sujaudina poną Johną Davidsoną, įsidėmėtiną poetą, kad jis pajunta privaląs rašyti prozą. Jis išleidžia trumpą vaidinimą su keliomis ilgomis pratarmėmis. Ponui Shaw toks dalykas būtų visai natūralus, nes visos jo pjesės tėra pratarmės: įtariu, kad ponas Shaw – vienintelis žemėje žmogus, niekada neparašęs eilių. Bet tai, kad ponas Davidsonas (žmogus, galintis

rašyti puikiausias eiles) vietoje jų raito sudėtingiausias metaforas, gindamas šią valios doktriną, jau rodo, kad valios doktrina patraukė žmones. Net ponas H. G. Wellsas bemaž prašneko jos kalba, teigdamas, kad privalėtume tikrinti savo veiksmus ne kaip mąstytojai, bet kaip menininkai ir sakyti: „Aš *jaučiu*, kad ši kreivė teisinga" arba „ši linija *turi* eiti čia". Jie visi susijaudinę, ir tai visai suprantama. Juk jie mano šios valiai priskiriamos dieviškos galios pagalba išsiveršią iš pasmerktos racionalizmo tvirtovės. Jie mano, kad galės ištrūkti.

Tačiau to nebus. Grynasis valingumo aukštinimas baigiasi tais pačiais griuvėsiais ir tuštuma, kaip grynos logikos vaikymasis. Visiška mąstymo laisvė skatina abejoti pačiu mąstymu, o susitaikymas su grynu „valingumu" paralyžiuoja valią. Ponas Bernardas Shaw nesuvokė skirtumo tarp seno utilitarinio išbandymo malonumu (žinoma, jis negrabus ir dažnai klaidinantis) ir to, kurį propaguoja pats. Tikrasis skirtumas tarp išbandymo laime ir išbandymo valia yra paprastas: pirmasis jų yra tikras išbandymas, o antrasis – ne. Galima ginčytis, ar toks žmogaus veiksmas, kaip šuolis per uolą, buvo nukreiptas į laimę; tačiau niekas nesiginčys, ar jis sukeltas valios. Aišku, kad taip. Galima girti veiksmą sakant, kad jis skirtas atnešti džiaugsmą ar skausmą tiesos atradimui ar sielos išganymui. Bet negalima girti veiksmo už tai, kad jame reiškiasi valia – pasakyti tai, tereiškia pasakyti, kad tai veiksmas. Girdami valią, negalėsite iš tikrųjų pasirinkti vieno kelio, nes jis geresnis už kitą. O juk pasirinkti iš dviejų kelių geresnį ir yra tikrasis jūsų išgirtosios valios apibrėžimas.

Garbinti valią – tai neigti valią. Gėrėtis vien pasirinkimu – tai atsisakyti rinktis. Jeigu ponas Bernardas Shaw ateitų pas mane ir pasakytų: „Panorėk ko nors", tai bus tolygu pasakyti: „Man vis tiek, ko tu panorėsi", o tai bus tolygu pasakyti: „Neturiu šiuo klausimu jokios valios". Negalima gėrėtis valia kaip bendrybe, nes valios esmė – jos konkretumas. Tokį įžvalgų anarchistą, kaip ponas Johnas Davidso-

nas, erzina kasdienė moralė, tad jis iššaukia valią – valią daryti bet ką. Jis tik nori, kad žmonija ko nors norėtų. Bet ji ir taip nori. Žmonija nori kasdienės moralės. Jis sukyla prieš įstatymą ir liepia mums norėti ko nors – nesvarbu ko. Bet mes jau panorėjome. Norime turėti tą įstatymą, prieš kurį jis sukilo.

Visų valios garbintojų, pradedant Nietzsche ir baigiant ponu Davidsonu, troškimai iš tikrųjų yra išsekę. Jie negali panorėti, jie vargiai tegali trokšti. O jeigu kas nori įrodymų, juos galima nesunkiai rasti. Kad ir šis faktas: jie nuolatos kalba apie valią kaip apie dalyką, kuris plečiasi ir prasiveržia. Tačiau viskas yra kaip tik priešingai. Kiekvienas valios aktas – tai savęs suvaržymo aktas. Trokšti veiksmo – tai trokšti suvaržymo. Šia prasme visi veiksmai yra pasiaukojimo aktai. Pasirinkdamas vieną dalyką, atmeti visa kita. Argumentas, kurį šiai mokyklai atstovaujantys vyrai pateikia kaip prieštaravimą santuokos aktui, iš tikrųjų tinka visiems aktams. Kiekvienas veiksmas – negrąžinamas pasirinkimas ir atmetimas. Lygiai kaip vesdamas vieną moterį atsisakai visų kitų, taip ir pasirinkdamas vieną veiksmų kelią atsisakai kitų veiksmų. Tapdamas Anglijos karaliumi, atsisakai Bromptono bažnyčios patarnautojo vietos. Persikeldamas į Romą, atsisakai turtingo ir įvykių kupino gyvenimo Vimbldone. Kaip tik šios negatyviosios arba varžančios valios pusės egzistavimas paverčia didžiumą valios garbintojų – anarchistų kalbų mažai kuo geresnėmis už nesąmones. Pavyzdžiui, ponas Johnas Davidsonas įsako mums neturėti reikalų su liepimu „tu negali"; bet juk akivaizdu, kad „tu negali" tėra tik vienas būtinų „aš noriu" priedėlių. „Aš noriu eiti pažiūrėti lordo mero, ir tu negali manęs sustabdyti." Anarchizmas skatina mus būti drąsiais, kūrybingais menininkais ir nesirūpinti nei dėsniais, nei suvaržymais. Bet juk neįmanoma būti menininku, nesirūpinant dėsniais ir suvaržymais. Menas – tai ribos; paveikslo esmė – jo rėmas. Jeigu piešiate žirafą, privalote

nupiešti jai ilgą kaklą. Jeigu pasijusite esąs drąsus, kūrybingas menininkas ir imsite piešti žirafą trumpu kaklu, pamatysite, kad iš tikrųjų negalite laisvai nupiešti žirafos. Tą akimirką, kai įžengiate į faktų pasaulį, patenkate suvaržymų galion. Galite išlaisvinti daiktus nuo jiems svetimų ar atsitiktinių dėsningumų, tačiau ne nuo jų prigimties dėsnių. Užsimanę galite išlaisvinti tigrą iš narvo grotų, bet neišvaduosite jo iš dryžių. Nebandykite vaduoti kupranugarį iš jo kupros sunkybės: gali būti, kad po šio išvadavimo jis nustos buvęs kupranugaris. Nesišvaistykite demagogija, skatindami trikampius ištrūkti iš trijų kraštinių kalėjimo. Jeigu trikampis išsiverš iš trijų savo kraštinių, jo laukia apgailėtina žūtis. Kažkas yra parašęs kūrinį, pavadintą „Trikampių meilės"; nesu jo skaitęs, bet tikrai žinau, kad jei kas ir yra mylėjęs trikampius, tai tik už tris jų kampus. Tas pat neabejotinai tinka visai meninei kūrybai, kuri tam tikrais aspektais yra ryžtingiausias grynosios valios pavyzdys. Menininkas myli savo suvaržymus: jie formuoja jo kuriamą *objektą*. Tapytojas džiaugiasi, kad drobė plokščia. Skulptorius patenkintas, kad molis neturi spalvos.

Jeigu dar neaišku, ką noriu pasakyti, gal padės istorinis pavyzdys. Prancūzų revoliucija buvo tikrai heroiška ir ryžtinga, nes jakobinai siekė apibrėžto ir riboto tikslo. Jie troško demokratijos laisvių, bet kartu ir visų demokratijos draudimų. Jie troško turėti balso teisę ir *neturėti* titulų. Respublikonizmo asketiškąją pusę išreiškė Frankline'as ar Robespierre'as, o ekspansyviąją – Dantonas ar Wilkesas. Todėl jie sukūrė tvirtą pavidalą ir formą, pamatinę Prancūzijos visuomenės lygybę ir valstiečių gerovę. Bet nuo tų laikų revoliucinis ar spekuliatyvus Europos protas nusilpo besikratydamas pasiūlymų, kadangi visi jie turėjo ribas. Liberalizmas išsigimė į libertarizmą. Veiksmažodį „surevoliucinti" žmonės mėgino paversti nereikalaujančiu objekto. Jakobinas galėjo jums pasakyti ne tik prieš kokią sistemą jis sukiltų, bet ir (dar svarbiau) – prieš kokią sistemą jis *nenorėtų* sukilti, kokia sistema pasitikėtų. Bet

naujasis sukilėlis yra skeptikas, jis niekuo iki galo netiki. Jis nepažįsta lojalumo, o todėl iš tikrųjų negali būti revoliucionierius. Tai, kad jis viskuo abejoja, pakiša jam koją tada, kai jis bando ką nors pasmerkti. Bet kokiam smerkimui būtina kokia nors moralės doktrina; bet modernusis revoliucionierius abejoja ne tik smerkiama institucija, bet ir doktrina, kuria pasitelkęs ją smerkia. Taigi vienoje knygoje jis skundžiasi, kad imperializmo priespauda įžeidžia moterų tyrumą, o po to kitoje (skirtoje lyties klausimams) pats jį įžeidžia. Jis keikia sultoną už tai, kad jaunos krikščionės praranda nekaltybę, o paskui barasi ant ponios Grundy už tai, kad jos ją išlaiko. Būdamas politiku jis sušunka, kad karas – tai gyvenimo švaistymas, o paskui kaip filosofas priduria, kad visas gyvenimas – tai laiko švaistymas. Rusų pesimistas pasmerks policininką už tai, kad šis užmuše valstietį, o paskui įrodys, remdamasis aukščiausios filosofijos principais, kad valstiečiui derėjo nusižudyti pačiam. Žmogus smerkia santuoką, kadangi tai melas, o paskui niekina palaidūnus aristokratus už tai, kad laiko ją melaginga. Vėliavą jis pavadina pigiu niekučiu, bet kaltina Lenkijos ar Airijos pavergėjus už tai, kad šie nuėmė ir uždraudė tą niekutį. Šios mokyklos atstovas pirmiausiai nueis į politinį susirinkimą, kur skųsis, kad su čiabuviais elgiamasi kaip su gyvuliais; jam pasibaigus, pasiims skrybėlę bei skėtį ir nueis į mokslininkų susirinkimą, o ten įrodys, kad čiabuviai praktiškai yra gyvuliai. Trumpai tariant, modernusis revoliucionierius, tas begalinis skeptikas, nuolatos išminuoja savo dedamas minas. Jei rašo knygą apie politiką, joje užsipuola žmones, kad šie trypia moralę; knygoje apie etiką puola moralę, nes ši trypianti žmones. Taip modernusis maištininkas praktiškai neteko maištui bet kokios vertės. Sukilęs prieš viską, jis prarado teisę sukilti prieš konkretų dalyką.

Galima dar pridurti, kad tokią pat tuštumą ir žlugimą pamatysime visoje aršioje, gąsdinančioje literatūroje, ypač

satyroje. Gal satyra yra beprotiška anarchija, bet ji suponuoja pripažintą vienų dalykų viršenybę kitų atžvilgiu, tai yra standartą. Kai berniūkščiai gatvėje šaiposi iš vieno žinomo žurnalisto apkūnumo, jie nesąmoningai vadovaujasi graikiškų skulptūrų standartu. Jie prisimena marmurinį Apoloną. Keistas satyros išnykimas iš mūsų literatūros – tai pavyzdys, kaip nyksta aršūs dalykai, nes trūksta principų, kurie keltų aršius jausmus. Nietzsche pasižymėjo prigimtiniu sarkazmu; jis mokėjo šaipytis, nors nemokėjo juoktis. Tačiau jo satyra visada bekūnė ir nesvari – paprasčiausiai jos neslegia bendrosios moralės svoris. Jis pats absurdiškesnis už tuos dalykus, kuriuos smerkia. Ir iš tikrųjų Nietzsche labai gerai reprezentuotų visą šį abstraktaus smurto žlugimą. Smegenų suminkštėjimas, galiausiai jį ištikęs, nebuvo tik fizinis atsitiktinumas. Jeigu Nietzsche nebūtų miręs idiotu, nyčeizmas būtų pasibaigęs idiotizmu. Mąstydamas išdidžiai ir vienatvėje, galiausiai tampi idiotu. Kiekvienam, kuriam nesuminkštėja širdis, galiausiai suminkštėja bent smegenys.

Paskutinioji pastanga išvengti intelektualizmo baigiasi intelektualizmu, taigi mirtimi. Atsiskyrimas nepavyko. Paklaikęs beteisiškumo garbinimas ir materialistinis dėsnio garbinimas baigiasi toje pačioje tuštumoje. Nietzsche užkopia į svaiginančias viršukalnes, bet galiausiai atsiduria Tibete. Jis sėdi greta Tolstojaus nieko ir nirvanos krašte. Abu jie bejėgiai – vienas dėl to, kad privalo nieko nesuimti, antrasis – nes privalo nieko nepaleisti. Tolstojaus ir jo sekėjų valią stingdo budistų instinktas, kad bet koks konkretus veiksmas yra blogis. Tačiau nyčeisto valią ne mažiau stingdo požiūris, kad visi konkretūs veiksmai yra geri; juk jeigu visi konkretūs veiksmai geri, tai nė vienas jų nėra konkretus. Abu jie stovi kryžkelėje; vienas bodisi visais keliais, kitam visi jie vienodai patinka. Kas iš to išeina – na ką gi, yra dalykų, kuriuos numatyti nesunku. Jie taip ir lieka kryžkelėje.

Šituo baigiu (dėkui Dievui) pirmąją, nuobodžiausią šios

knygos dalį – apytikrę modernaus mąstymo apžvalgą. Paskui mėginsiu keliais štrichais apmesti požiūrį į gyvenimą, kuris gali mano skaitytojo nesudominti, tačiau man, šiaip ar taip, įdomus. Kai užverčiu šį prirašytą puslapį, matau prieš save šūsnį modernių knygų, kurias specialiai varčiau – išradingumo ir bergždumo šūsnį. Visai atsitiktinai savo dabartinio atsiribojimo dėka galiu matyti neišvengiamą Schopenhauerio ir Tolstojaus, Nietzsches ir Shaw filosofijų žlugimą taip pat aiškiai, kaip iš oro baliono galima matyti artėjančią traukinio katastrofą. Visi jie yra kelyje į beprotnamio tuštumą. Beprotybę juk galima apibūdinti kaip protinės veiklos naudojimą tam, kad pasiektum protinį bejėgiškumą; jie jį beveik pasiekė. Žmogaus, manančio, kad jis padarytas iš stiklo, mąstymas žlugdo patį mąstymą: juk stiklas negali mąstyti. Taip ir tas, kuris trokšta nieko neatmesti, žlugdo valią: juk valia – tai ne tik galimybė ką nors pasirinkti, bet ir beveik viską atmesti. Aš vartau ir žiūrinėju protingas, nuostabias, varginančias ir nenaudingas modernias knygas, ir vienos jų pavadinimas krinta man į akis. Tai „Joana Arkietė", parašyta Anatolio Franso. Esu ją tik peržvelgęs, bet to pakako, kad prisiminčiau Renano „Jėzaus gyvenimą". Joje taikomas tas pat pagarbaus skepticizmo metodas. Jo principas – diskredituoti antgamtiškas istorijas, turinčias šiokį tokį pagrindą, pasakojant natūralias istorijas, neturinčias jokio pagrindo. Mes negalime patikėti tuo, ką šventasis padarė, todėl turime apsimesti tiksliai žiną, ką jis jautė. Beje, abi šias knygas paminėjau ne tam, kad jas kritikuočiau; tiesiog atsitiktinis vardų derinys priminė man du stulbinančius dvasinės sveikatos pavyzdžius, išsprogdinusius visas priešais mane gulinčias knygas. Joana Arkietė neužstrigo kryžkelėje; ji nei atmetė visus kelius, kaip Tolstojus, nei priėmė juos visus, kaip Nietzsche. Ji pasirinko kelią ir ėjo juo tarsi griausmas. Vis dėlto, kai pagalvoju apie Joaną, suprantu, kad joje buvo visa tai, kas teisinga Tolstojuje ir Nietzscheje, visa, kas juose abiejuo-

se buvo pakenčiama. Pagalvojau apie Tolstojaus kilnumą, apie jo džiaugimąsi paprastais dalykais, ypač paprasta užuojauta, žemiška kasdienybe, pagarba vargšams, sulinkusios nugaros orumu. Joanoje Arkietėje buvo visa tai ir dar vienas didis dalykas: ji ne tik žavėjosi skurdu, bet jį patyrė, o Tolstojus tėra tipiškas aristokratas, besistengiantis atspėti skurdo paslaptį. Po to aš pagalvojau apie vargšo Nietzsches drąsą, išdidumą ir nelaimę; apie jo maištą prieš tuščius ir baikščius mūsų laikus. Prisiminiau, kaip jis šaukėsi ekstatiškos pavojaus pusiausvyros, kaip alko didingų žirgų šuoliavimo, kaip siekė ginklų. Tai štai, Joanoje Arkietėje buvo visa tai; skirtumas ir vėl tas, kad ji ne šlovino kovą, bet kovojo pati. Mes *žinome*, kad ji nepabūgo pulkų, tuo tarpu apie Nietzsche težinome, kad jis išsigando karvės. Tolstojus tiktai garbino valstiečius; ji pati buvo valstietė. Nietzsche tik garbino karvedžius; ji pati buvo karvedė. Ji nugalėjo abu vyrus su jų antagonistiškais idealais; ji buvo romesnė už vieną ir negailestingesnė už kitą. Tačiau ji buvo visiškai praktiška būtybė, kuri atliko veiksmą, kai anie abu yra paklaikę mąstytojai, kurie nedaro nieko. Negalėjau nepagalvoti, kad joje ir jos tikėjime tikriausiai buvo kažkokia dabar prarasta moralinės vienovės ir naudingumo paslaptis. Su šia mintimi atėjo ir kita, didesnė; mano minčių teatre pasirodė kolosali jos Valdovo figūra. Anatolio Franso kūrinio temą aptemdė ta pati moderni problema, kaip ir Ernesto Renanodarbą. Renanas taip pat atskyrė savo herojaus gailestingumą nuo jo kovingumo. Net teisuolišką įniršį Jeruzalėje Renanas pavaizdavo kaip paprastą nervų priepuolį, ištikusį po idiliškų Galilėjos lūkesčių. Tarsi meilė žmonijai ir neapykanta žmonijai būtų nesuderinamos. Altruistai plonais, silpnais balseliais smerkia Kristų už tai, kad jis buvo egoistas. Egoistai dar plonesniais ir silpnesniais balseliais smerkia Jį už tai, kad buvo altruistas. Dabartinėje mūsų gyvenimo atmosferoje tokie tušti prieštaravimai visai suprantami. Herojaus meilė baisesnė negu tirono neapykanta. Herojaus ne-

apykanta kilnesnė už filantropo meilę. Egzistuoja milžiniškas, herojiškas dvasios sveikumas, kurį modernūs žmonės gali suvokti tik dalimis. Milžinas egzistuoja, bet mes galime pamatyti tik jo nukarusias rankas ir žingsniuojančias kojas. Jie sudraskė Kristaus sielą į kvailus skutelius, pavadino juos egoizmu ir altruizmu, o dabar juos vienodai trikdo ir Jo beprotiška didybė, ir beprotiškas nuolankumas. Jie pasidalijo Jo drabužius, mesdami burtą, nors drabužis buvo be siūlės, nuaustas iš vieno audinio gabalo.

IV. ELFŲ ŠALIES ETIKA

Norėdamas prikišti savo sekretoriui idealizmą, verslininkas dažniausiai tai išreiškia tokiais žodžiais: „O taip, kai esi jaunas, turi visokių abstrakčių idealų, statai oro pilis; tačiau subrendus visa tai išsisklaido kaip dūmas, tenka grįžti prie tikėjimo praktiška politika, naudotis tuo, ką turi, ir priimti pasaulį tokį, koks jis yra". Bent jau taip pagarbos verti filantropiškų nuostatų senoliai, dabar garbingai besiilsintys kapuose, kalbėdavo man, kai buvau paauglys. Tačiau aš užaugau ir pamačiau, jog tie seni filantropai sakė netiesą. Iš tikrųjų visa įvyko absoliučiai priešingai, negu jie pranašavo. Jie sakė, kad prarasiu savo idealus ir pradėsiu tikėti praktiškų politikų metodais. Tačiau aš visiškai nepraradau idealų; mano tikėjimas pagrindiniais dalykais tebėra toks, koks visada buvo. Tepraradau tik vaikišką tikėjimą praktiška politika. Mane jaudino ir lygiai taip pat tebejaudina Harmagedono mūšis; tačiau visuotiniai rinkimai – kur kas mažiau. Dar būdamas kūdikis, aš pašokdavau ant motinos kelių, vos tik išgirdęs apie juos kalbant. Ne, vizija visada yra tvirta ir patikima. Vizija visada yra faktas. Tai tikrovė dažnai apgauna. Aš tikiu liberalizmu, kaip tikėjau visada, net labiau negu visada. Tačiau buvo ir toks rožinis naivumo laikotarpis, kai tikėjau liberalais.

Pasirinkau pavyzdžiu šį nepraeinantį tikėjimą todėl, kad, bandant rasti mano asmeninio mąstymo šaknis, jis, manau, gali būti laikomas vieninteliu pozityviu pagrindu. Užaugau liberalioje aplinkoje ir visuomet tikėjau demokratija, elementaria liberalų doktrina apie save valdančią žmoniją. Jeigu kam nors ši frazė atrodo neaiški ar nuvalkiota, galiu tik stabtelėti akimirką ir paaiškinti, jog demokratijos, kaip ją suprantu, principą sudaro dvi prielaidos. Pirma, visiems bendri dalykai yra svarbesni už dalykus, kurie būdingi kam nors vienam. Paprasti dalykai vertingesni už nepaprastus; ne, jie net ne-

paprastesni už juos. Žmogus yra kažkas baisiau už žmones, kažkas daug keisčiau. Paties žmogiškumo stebuklo pojūtis turėtų mumyse būti ryškesnis, negu bet kokia galios, intelekto, meno ar civilizacijos keliama nuostaba. Paprastas dvikojis žmogus turėtų verti širdį labiau už bet kokią muziką ir stebinti labiau už bet kokią karikatūrą. Mirtis tragiškesnė net už mirtį iš bado. Turėti nosį yra dar komiškiau, negu turėti normanišką nosį.

Tai pirmasis demokratijos principas: žmonėms svarbiausia tai, kas juos jungia, o ne tai, kas skiria. Antrasis principas štai koks: vienas iš tų jungiančių dalykų yra politinis instinktas arba troškimas. Įsimylėti poetiškiau, negu rašyti eiles. Demokratija tvirtina, jog valdymas (pagalba valdyti gentį) panašus į įsimylėjimą, o ne į eilių rašymą. Tai anaiptol ne tas pat, kas groti bažnyčios vargonais, piešti ant pergamento, atrasti Šiaurės ašigalį (toks nuobodus įprotis), daryti mirties kilpą, būti karališkuoju astronomu ar panašiai. Norėtume, kad žmogus, užsimanęs daryti tokius dalykus, darytų juos gerai. Valdyti, priešingai, yra tas pat, kas pačiam rašyti savo meilės laiškus arba šnypštis savo nosį. Norėtume, kad žmogus užsiimtų tuo pat, tegu ir nelabai sėkmingai. Nesiruošiu čia įrodinėti nė vieno šių teiginių; žinau, kad šiais laikais yra norinčių, jog žmonas jiems parinktų mokslininkai – kiek suprantu, jie galbūt greitai prašys, kad nosis jiems nuvalytų slaugės. Tesakau tik, kad žmonija pripažįsta šias visuotines žmogiškas funkcijas ir kad demokratija joms priskiria valdymą. Trumpai tariant, demokratija teigia: paprastiems žmonėms turi būti leidžiama patiems atlikti neapsakomos svarbos dalykus – susirasti partnerius, auginti vaikus ir kurti valstybės įstatymus. Tai demokratija; tuo aš tikėjau visada.

Bet vienas dalykas neaiškus man nuo pat jaunystės. Niekaip negaliu suprasti, iš kur žmonės ištraukė, kad demokratija kažkaip prieštarauja tradicijoms. Akivaizdu, jog tradicija – tai viso labo demokratija, besitęsianti laike. Tai pasi-

tikėjimas paprastų žmonių balsų sutarimu, o ne kokiu nors pavieniu, atsitiktiniu įrašu. Pavyzdžiui, žmogus, cituojantis kokį nors vokiečių istoriką, prieštaraujantį katalikų Bažnyčios tradicijai, aiškiai remiasi aristokratija. Jis remiasi vieno eksperto viršenybe, o ne siaubingu minios autoritetu. Visai nesunku suprasti, kodėl legendos gerbiamos labiau – ir turėtų būti gerbiamos labiau, – negu istorinės knygos. Legendą paprastai kuria dauguma kaimo žmonių, kurie yra psichiškai sveiki, o knygą parašo vienas kaimo žmogus, kuriam pasimaišė protas. Tie, kurie – ne taip kaip tradicija – įtikinėja, kad praeityje žmonės nieko neišmanė, gali sau eiti ir įrodinėti tai *Carlton* klube – drauge su teiginiu, kad balsuotojai lūšnynuose nieko neišmano. Mums tai netinka. Jeigu labai vertiname vieningą paprastų žmonių nuomonę, spręsdami kasdienius klausimus, tai nežinia, kodėl turėtume nepaisyti jos, kai sprendžiame apie istoriją ar pasaką. Tradiciją galima apibūdinti kaip balsavimo teisės išplėtimą. Laikytis tradicijos – tai suteikti balsus pačiai nežymiausiai klasei – mūsų protėviams. Tai demokratija mirusiųjų atžvilgiu. Tradicija atsisako paklusti menkai ir arogantiškai oligarchijai tų, kurie atsitiktinumo dėka vaikšto žeme. Visi demokratai priešinasi, kai iš žmonių atimamos teisės vien dėl jų gimimo; tradicija priešinasi teisių atėmimui vien dėl žmogaus mirties. Demokratija moko mus neniekinti gero žmogaus nuomonės, net jeigu jis yra tavo tarnas; tradicija siūlo neniekinti gero žmogaus nuomonės, net jeigu jis – tavo tėvas. Aš jokiu būdu negaliu atskirti dviejų idėjų – demokratijos ir tradicijos; man atrodo savaime aišku, jog tai tas pat. Mūsų tarybose dalyvaus mirusieji. Senovės graikai balsuodavo akmenimis; jie balsuos antkapių akmenimis. Visa tai atitinka taisykles ir yra oficialu, nes daugelis antkapių pažymėti kryžiais, kaip ir daugelis balsavimo biuletenių.

Todėl pirmiausia turiu pasakyti, kad jeigu kada ir turėjau išankstinę nuostatą, tai ji visada buvo palanki demokra-

taip, vadinasi, ir tradicijai. Kol dar nepradėjome svarstyti teorinių ar loginių dalykų, pasitenkinsiu tokiu asmenišku palyginimu: aš visada buvau labiau linkęs tikėti sunkiai dirbančių žmonių paistalais, negu ta ypatinga, nerimia literatų klase, kuriai pats priklausau. Netgi labiau vertinu fantazijas ir prietarus žmonių, žiūrinčių į gyvenimą iš vidaus, negu akivaizdžius įrodymus tų, kurie mato jį tik iš išorės. Visada esu linkęs tikėti senučių pasakomis, o ne senmergių faktais. Kol sąmojis remiasi sveiku protu, jis gali būti visai beprotiškas.

Dabar turiu apibendrinti, o tokiuose dalykuose į praktiką nepretenduoju. Todėl manau daryti taip: užrašysiu vieną po kitos tris ar keturias pagrindines idėjas, kurias pats atradau, maždaug tokia tvarka, kaip tai įvyko. Tada jas apytikriai susintetinsiu, apibendrindamas savo asmeninę filosofiją ar prigimtinę religiją; po to aprašysiu stulbinantį savo atradimą – kad viskas jau buvo atrasta anksčiau. Tai atrado krikščionybė. Tačiau ankstyviausias iš šių gilių įsitikinimų, kuriuos čia paciliui išvardysiu, susijęs su liaudiškos tradicijos elementu. Nepateikdamas įvadinio paaiškinimo apie tradiciją ir demokratiją, vargiai galėčiau išaiškinti savo dvasinį išgyvenimą. Ir dabar nežinau, ar man tai pavyks, bet ruošiuosi pabandyti.

Pirmą ir paskutinę savo filosofiją, kuria nesugriaunamai tikiu, aš patyriau vaikų kambaryje. Daugiausia išmokau iš auklės, tai yra teisėtos, žvaigždžių paskirtos tradicijų ir demokratijos žynės. Labiausiai tikėjau tada, labiausiai tikiu ir dabar tuo, kas vadinama pasakomis. Jos, mano manymu, yra absoliučiai teisingos. Tai ne fantazijos: palyginti su jomis, visa kita yra fantazija. Lyginant su jomis, ir religija, ir racionalizmas yra nenormalūs: tiesa, religija – nenormaliai teisinga, o racionalizmas – nenormaliai klaidingas. Pasakų šalis – ne kas kita, kaip saulėta sveiko proto buveinė. Ne žemė teisia dangų, bet dangus žemę; todėl man atrodė, kad ne žemė turėtų kritikuoti elfų šalį, bet elfų šalis – žemę. Aš žinojau apie ste-

buklingą pupos stiebą kai dar nebuvau ragavęs pupų; buvau visai tikras, kad mėnulyje gyvena žmogus, dar nebūdamas visai įsitikinęs, kad yra mėnulis. Tai atitiko visas liaudiškas tradicijas. Smulkūs šiandieniniai poetai yra natūralistai, jie rašo apie krūmą ar upelį; o senųjų epų bei sakmių dainiai pasižymėjo antgamtiškumu, todėl kalbėjo apie krūmo ar upelio dievus. Tai ir turi galvoje dabartiniai žmonės, sakydami, jog senovėje „nevertinta gamtos", nes ji laikyta dieviška. Senos auklės pasakoja vaikams ne apie žolę, bet apie fėjas, šokančias ant žolės; o senovės graikai per driades neįžiūrėdavo medžių.

Tačiau čia aš rašau apie etiką ir filosofiją, kuri išauga iš pasakų klausymosi. Aprašinėdamas jas smulkiau, galėčiau paminėti daug iš pasakų kylančių kilnių ir sveikų principų. Štai riteriškas „Džeko, milžinų nugalėtojo" moralas: milžinus reikia užmušti, nes jie milžiniški. Tai vyriškas sukilimas prieš didybę. Juk sukilėlis senesnis už visas karalystes, jakobinas laikosi senesnės tradicijos už jakobitą. „Pelenės" moralas toks pat kaip ir „Magnificat" – *exaltavit humiles*. Didysis „Gražuolės ir pabaisos" moralas – mylėti reikia anksčiau, negu objektas tampa vertas meilės. Baisi „Miegančiosios gražuolės" alegorija, pasakojanti, kaip žmogiškas tvarinys apdovanojamas visomis gimimo dovanomis, bet užsitraukia mirties prakeiksmą ir kaip net mirtis galbūt gali būti sušvelninta iki miego. Tačiau man rūpi ne koks nors atskiras elfų šalies statutas, bet visa jos įstatymų dvasia, kurią pajutau prieš išmokdamas kalbėti ir išlaikysiu, kai jau nebegalėsiu rašyti. Man rūpi tam tikras požiūris į gyvenimą, kurį manyje sukūrė pasakos; nuo tada jį kukliai patvirtino paprasti faktai.

Jį galima išreikšti šitaip. Egzistuoja tam tikros sekos arba vystymaisi (atvejai, kai vienas dalykas eina paskui kitą), kurie tikrąja šio žodžio prasme yra protingi. Jie būtini. Tokios, pavyzdžiui, yra matematinės ar kitos loginės sekos. Mes, gyvenantys pasakų šalyje (tai yra protingiausi iš visų sutvėrimų), pripažįstame šį protą ir būtinumą. Pavyzdžiui, jeigu piktosios

seserys vyresnės už Pelenę, tai (pačia didingiausia, geležies tvirtumo prasme) būtina, kad Pelenė būtų jaunesnė už jas. Nuo šito niekur nepasislėpsi. Haeckelis gali kiek nori šnekėti apie šio fakto fatalizmą; taip tikrai turi būti. Jeigu Džekas – malūnininko sūnus, tai malūnininkas – Džeko tėvas. Šaltas protas paskelbia tai nuo savo didingo sosto, ir visi mes pasakų šalyje paklūstame. Jei visi trys broliai joja ant žirgų, tai iš viso 6 gyvūnai ir 18 kojų: tai grynas racionalizmas, jo pasakų šalyje pilna. Tačiau kai pakėliau akis virš elfų gyvatvorės ir pradėjau domėtis gamtiškuoju pasauliu, pastebėjau nepaprastą dalyką. Pastebėjau, kad akiniuoti mokslo vyrai kalba apie realius, įvykusius dalykus – aušrą, mirtį bei panašius, – tarsi tai būtų racionalu ir neišvengiama. Jie kalbėjo taip, tarsi faktas, kad medžiai veda vaisius, būtų toks pat *būtinas*, kaip ir faktas, jog sudėję du ir vieną medį, gausime tris. Bet taip nėra. Matuojant pasakų šalies matais – o tai drauge ir vaizduotės matas, – čia yra milžiniškas skirtumas. Negalima *įsivaizduoti*, kad du ir vienas nebūtų trys. Bet galima nesunkiai įsivaizduoti, jog medžiai neveda vaisių: galima įsivaizduoti, kad ant jų auga aukso žvakidės ar tigrai, kabantys už uodegų. Tie akiniuoti vyrai daug kalbėjo apie žmogų, vardu Newtonas, ant kurio užkrito obuolys ir kuris atrado dėsnį. Bet jie niekaip negalėjo įžiūrėti skirtumo tarp tikrojo dėsnio, protingo dėsnio, ir paprasto obuolių kritimo fakto. Jeigu obuolys užgavo Newtono nosį, tai Newtono nosis užgavo obuolį. Tai tikra būtinybė: mes juk negalime sugalvoti vieną įvykstant be kito. Užtat galime nesunkiai sugalvoti, kad obuolys visai neužgavo nosies; galime įsivaizduoti, kad jis veržliai nuskriejo oru ir trenkė per kokią kitą nosį, kuriai jautė aiškesnę antipatiją. Mes savo pasakose visada išlaikėme šį griežtą skirtumą tarp protinių santykių mokslo, kuriame tikrai egzistuoja dėsniai, ir fizinių faktų mokslo, kuriame dėsnių nėra, tik paslaptingi pasikartojimai. Mes tikime stebuklų realumu, bet ne tuo, ko negalima sugalvoti. Tikime,

kad pupos stiebas išauga iki dangaus; bet nuo to visai nesusvyruoja mūsų įsitikinimas filosofiniu klausimu: kiek pupų sudaro penketą?

Vaikiškoms pasakoms būdingas ypatingas tono ir tiesos tobulumas. Mokslo žmogus teigia: „Nukirsk šaką, ir obuolys nukris", – bet jis tai daro ramiai, tarsi viena idėja tikrai kiltų iš kitos. Pasakos ragana sako: „Papūsk ragą, ir burtininko pilis grius", – tačiau ji anaiptol nemano, kad pasekmė būtinai kyla iš priežasties. Be abejo, ragana yra davusi tokį patarimą daugeliui didvyrių, mačiusi sugriūvant daugybę pilių, bet ji nepraranda nei nuostabos, nei proto. Ji nekvaršina sau galvos, stengdamasi įsivaizduoti būtiną loginį ryšį tarp rago ir griūvančio bokšto. O mokslo vyrai kvaršina sau galvas tol, kol sugalvoja būtiną loginį ryšį tarp to, kad obuolys palieka medį, ir to, kad jis pasiekia žemę. Iš tikrųjų jie kalba taip, tarsi būtų atradę ne tik stulbinančių faktų rinkinį, bet ir tiesą, jungiančią šiuos faktus. Jie mano, kad fizinis dviejų faktų ryšys jungia juos ir filosofiškai. Jiems atrodo, kad jeigu vieną nesuprantamą dalyką nuolatos lydi antras nesuprantamas dalykas, tai jiedu drauge kažkaip sukuria suprantamą visumą. Sudėję dvi juodas mįsles, jie gauna vieną baltą įminimą.

Pasakų šalyje mes vengiame žodžio „dėsnis", bet mokslo šalyje jis ypač mėgstamas. Pavyzdžiui, įdomus samprotavimas apie tai, kaip užmirštos tautos tardavo abėcėlę, čia vadinamas Grimo dėsniu. Bet Grimo dėsnis toli gražu nėra toks intelektualus, kaip brolių Grimų pasakos. Pasakos bent jau yra tikros pasakos, tuo tarpu dėsnis anaiptol toks nėra. Pavadinimas „dėsnis" reiškia, kad mes žinome apibendrinimo ir veikimo prigimtį, o ne šiaip sau pastebėjome kai kuriuos efektus. Jeigu egzistuoja dėsnis – įstatymo pavidalu, – kad kišenvagius reikia sodinti į kalėjimą, galime įsivaizduoti egzistuojant loginį ryšį tarp kalėjimo idėjos ir kišenvagystės idėjos. Žinome taip pat, kokia tai idėja. Galime pasakyti, kodėl atimame laisvę iš žmogaus, kuris per daug sau leidžia.

Bet paaiškinti, kodėl kiaušinis virsta viščiuku, mes galime tiek pat, kiek tai, kodėl lokys virsta pasakų princu. Kalbant idealiai, kiaušinis labiau skiriasi nuo viščiuko, negu lokys nuo princo: nė vienas kiaušinis neprimena viščiuko, tuo tarpu kai kurie princai primena lokius. Tad priimdami be įrodymų, kad pasaulyje vyksta tam tikri pasikeitimai, būtinai turėtume žvelgti į juos filosofiškai, kaip pasakose, o ne nefilosofiniu mokslo bei „Gamtos Dėsnių" požiūriu. Paklausti, kodėl kiaušiniai virsta paukščiais arba kodėl rudenį nuo medžių krinta vaisiai, turime atsakyti lygiai taip pat, kaip atsakytų fėja krikštamotė, paklausta Pelenės, kodėl pelės virto arkliais arba kodėl vidurnaktį jos apdarai pranyks. Turime atsakyti: tai *magija*. Tai nėra „dėsnis", nes mes nesuprantame jo bendrosios formulės. Tai nėra nė būtinybė: nors praktiškai ir galime tikėtis tai įvykstant, neturime teisės tvirtinti, jog tai būtinai bus. Tai, kad pasitikime įprastine dalykų tvarka, nėra joks argumentas nepajudinamo dėsnio naudai (kaip įsivaizdavo Huxley). Mes ja nepasitikime; mes dedame į ją viltis. Rizikuojame tolima stebuklo tikimybe taip pat, kaip ir užnuodyto blyno ar pasaulį griaunančios kometos tikimybe. Neatsižvelgiame į ją ne dėl to, kad tai stebuklas, vadinasi, to negali būti, bet dėl to, kad tai stebuklas, vadinasi, išimtis. Visi mokslinėse knygose naudojami terminai – „dėsnis", „būtinybė", „tvarka", „tendencija ir kiti – visai nėra protingi, nes jie lyg siūlo vidinę sintezę, kurios iš tikrųjų neturime. Vieninteliai žodžiai, mano manymu, patenkinamai aprašantys gamtą, yra žodžiai, vartojami pasakų knygose: „apžavai", „kerai", „burtai". Jie išreiškia fakto neišvengiamumą ir jo paslaptį. Vaisiai auga ant medžio todėl, kad tai *magiškas medis*. Vanduo teka žemyn, nes yra užkerėtas. Saulė šviečia todėl, kad yra užburta.

Visiškai nesutinku, kad tai fantastika ar netgi mistika. Vėliau galime šiek tiek pasinaudoti mistika, bet šis praktiškas daiktų apibūdinimas yra tiesiog racionalus ir agnostiškas. Tai vienintelis būdas, kuriuo aš galiu žodžiais išreikšti

aiškų ir apibrėžtą savo suvokimą, jog visi daiktai tarpusavyje labai skiriasi, jog tarp skraidymo ir kiaušinių dėjimo nėra jokio loginio ryšio. Žmogus, šnekantis apie „dėsnį", kurio niekada nematė, ir yra mistikas. Maža to, vidutinis mokslininkas griežtąja prasme yra sentimentalistas. Jis sentimentalistas iš esmės, tai yra žmogus, kurį sunkte persunkia ir apsvaigina paprastos asociacijos. Jis taip dažnai matęs, kaip paukščiai skraido ir deda kiaušinius, kad jaučia tarp šių dviejų idėjų privalant egzistuoti kažkokį miglotą, subtilų ryšį; tuo tarpu jokio ryšio nėra. Pamestas įsimylėjėlis gali nebesugebėti atskirti mėnulio nuo meilės, kurios netekо; lygiai taip materialistas nesugeba atskirti mėnulio nuo potvynių. Abiem atvejais nėra jokio ryšio, išskyrus tai, kad tuodu dalykus tenka matyti kartu. Sentimentalistui obels žiedų kvapas gali išspausti ašaras, nes kažkokių neaiškių asmeniškų asociacijų dėka žiedai jam primena vaikystę. Toks pat sentimentalus yra profesorius materialistas (nors jis ir slepia savo ašaras): kažkokių neaiškių asmeniškų asociacijų dėka obels žiedai jam primena obuolius. O ramus pasakų šalies racionalistas nesupranta, kodėl, abstrakčiai kalbant, ant obels negalėtų augti skaisčiai raudonos tulpės; jo šalyje taip kartais pasitaiko.

Tačiau ši pradinė nuostata nėra paprasčiausia fantazija, kylanti iš pasakų; priešingai, tai iš čia kyla visa pasakų aistra. Visi mėgstame pasakojimus apie meilę, nes egzistuoja lyties instinktas – lygiai taip mielai klausomės stulbinančių istorijų, nes jos paliečia pačią senojo stebėjimosi instinkto gilumą. Tai įrodo faktas, kad kol vaikas yra visai mažas, pasakų jam nereikia, užtenka paprastų pasakojimų. Pats gyvenimas yra pakankamai įdomus. Septynmetis susijaudina, išgirdęs, jog Tomis atidarė duris ir pamatė slibiną. Bet trejų metų vaiką jaudina vien pasakojimas apie tai, kad Tomis atidarė duris. Berniukai žavisi romantiškomis istorijomis, o kūdikiai mėgsta realistiškus pasakojimus – jiems jie atrodo romantiški. Iš tikrųjų kūdikis, mano manymu, yra bene vienintelis

asmuo, kuriam nebūtų nuobodu klausytis šiuolaikinio realistinio romano. Tai įrodo, kad netgi vaikų kambario pasakos tėra tik aidas domėjimosi ir žavėjimosi, atsiradusio dar kone prieš gimstant. Šiose pasakose pasakoma, kad obuoliai buvo auksiniai, tik siekiant atgaivinti užmirštą akimirką, kai atradome, jog jie yra žali. Upės čia plūsta vynu vien tam, kad vieną beprotišką akimirką prisimintume, jog jose teka vanduo. Jau sakiau, kad tai visiškai racionalu ir netgi agnostiška. Tačiau šiuo aspektu aš tikrai renkuosi aukštesnįjį agnosticizmą; geriau jį pavadinti Nežinojimu. Visiems mums teko skaityti mokslinėse knygose ir, tiesą sakant, visuose romanuose apie žmogų, kuris pamiršo savo vardą. Šis žmogus vaikšto gatvėmis, jis gali viską matyti ir vertinti; negali tik prisiminti, kas jis toks. Tai va, kiekvienas mūsų yra šios istorijos herojus. Visi pamirštame, kas mes tokie. Galime suprasti kosmosą, bet *ego* – niekada; mūsų savastis tolimesnė už bet kurią žvaigždę. Tu turi mylėti Dievą, savo Viešpatį; bet neturi pažinti savęs. Visi mes kenčiame nuo tos pačios dvasinės negalios; visi esame pamiršę savo vardus. Visi mes pamiršome, kas iš tikrųjų esame. Viskas, ką vadiname sveiku protu, racionalumu, praktiškumu, pozityvizmu, reiškia tik tai, kad tam tikrame mirtinai sustingusiame gyvenimo lygmenyje pamirštame, jog esame pamiršę. Visa, ką vadiname dvasia, menu, ekstaze, reiškia tik tai, kad vieną didingą sekundę prisimename, jog pamiršome.

Mes vaikštome gatvėmis, kaip tas žmogus be atminties iš pasakojimų, kupini tam tikro pusprotiško žavėjimosi, tačiau tai vis tiek žavėjimasis. Žavėjimasis ne tik lotyniškąja, bet ir angliškąja prasme. Nuostaboje esama pozityvaus pagyros elemento. Tai dar vienas keliaženklis, kurį turime ryškiai pažymėti savo kelionėje per pasakų šalį. Kitame skyriuje ruošiuosi kalbėti apie optimistus ir pesimistus jų intelekto aspektu – kiek jiems tai būdinga. Čia noriu tik aprašyti didingas emocijas, kurių aprašyti neįmanoma. Stipriausia emocija yra tokia: gyvenimas lygiai toks pat brangus, kaip ir keblus. Tai

sukelia džiūgavimą, nes yra nuotykis; nuotykis, nes tai galimybė. Pasakos gerumo anaiptol nepaveikia tai, jog slibinų gali būti daugiau negu princesių; būti pasakoje yra gera. Bet kokios laimės patikrinimas yra dėkingumas; jaučiausi dėkingas, nors vargu, ar žinojau kam. Vaikai dėkingi, kada į jų kojines Kalėdų Senelis prideda dovanų – žaislų arba saldumynų. Ar galėjau nejausti dėkingumo įdėjusiam į mano kojines dovanų dvi stebuklingas kojas? Mes dėkojame žmonėms, kurie gimtadienio proga dovanoja mums cigarus ar šlepetes. Kaip galiu niekam nedėkoti, gimtadienio proga gavęs dovanų gimimą?

Štai tokie buvo pirmieji jausmai, beginkliai ir neginčytini. Pasaulis – tai sukrėtimas, bet jis ne vien sukrečia; egzistavimas yra staigmena, tačiau maloni staigmena. Faktiškai visas mano pradines pažiūras tiksliai išreiškia mįslė, įstrigusi galvoje nuo vaikystės. Klausimas: „Ką sakė pirmoji varlė?" Atsakymas: „Viešpatie, kaip tu privertei mane šokinėti!" Tai išreiškia viską, ką aš noriu pasakyti. Dievas privertė varlę šokinėti, bet šokinėti jai labiausiai patinka. Aptarus šiuos dalykus, priartėjame prie antro didžiojo pasakų šalies principo.

Kiekvienas, kuriam teko skaityti „Brolių Grimų pasakas" arba puikius Andrew Lango rinkinius, gali jį atrasti. Pedantų malonumui pavadinsiu jį Sąlygoto Džiaugsmo Doktrina. Touchstone kalbėjo apie daug dorybių, glūdinčių žodyje „jeigu"; elfų etikos požiūriu, čia glūdi visos dorybės. Fėjų ištarmė visada skamba šitaip: „Gali gyventi aukso ir safyrų rūmuose, *jeigu* neištarsi žodžio *karvė*", arba: „Laimingai gyvensi su karaliaus dukteria, *jeigu* neparodysi jai svogūno". Vizija visada priklauso nuo draudimo. Pasiekti svaiginančius, kolosalius dalykus galime tik tada, kada susilaikome nuo kokios nors smulkmenos. Visi galią įgavę nesuvaldomi sūkuriai priklauso nuo vieno uždrausto dalyko. Williamas Butleris Yeatsas žavinguose ir persmelkiančiuose eilėraščiuose apie elfus vaizduoja juos neturinčius įstatymų; kupini nekaltos anarchijos, jie siautėja ant nebalnotų oro žirgų:

Joja ant sutaršytų bangų keterų
Ir šoka kalnuose tarsi liepsna.

Baisus dalykas yra sakyti, kad Yeatsas nesupranta pasakų šalies. Bet aš tai sakau. Tai ironiškas, intelektualumo kupinas airis. Jis nepakankamai kvailas, kad suprastų pasakų šalį. Fėjoms labiau patinka juokdario tipo žmonės – tokie kaip aš, – kurie šaiposi, vaiposi ir daro, kas liepta. Yeatsas apdovanoja elfų šalį teisėtu nenuolankumu, būdingu jo paties tautai. Tačiau įstatymų nebuvimas Airijoje yra krikščioniškas, pagrįstas protu ir teisingumu. Fenian sukyla prieš tai, ką labai gerai supranta; o tikrasis pasakų šalies pilietis paklūsta tam, ko visiškai nesupranta. Pasakose nesuvokiama laimė remiasi nesuvokiama sąlyga. Atidaroma dėžė, ir po pasaulį pasklinda blogis. Pamirštamas žodis, ir sugriūva miestai. Uždegama lempa, ir meilė prapuola. Nuskinama gėlė, ir žmonių likimai nulemti. Suvalgomas obuolys, ir Dievo viltis išnyksta.

Tokia pasakų nuotaika; tai jokiu būdu nereiškia įstatymų nebuvimo ar net laisvės, nors niekingos šių laikų tironijos prispausti žmonės gali prilyginti ją laisvei. Žmonės Portlando kalėjime gali manyti, jog Flyt Stryte karaliauja laisvė; nuodugniau patyrinėję matome, jog ir fėjos, ir žurnalistai yra pareigos vergai. Fėjos krikštamotės atrodo bent jau tokios pat griežtos, kaip kitos krikštamotės. Pelenė gavo iš Stebuklų šalies karietą ir iš niekur – vežėją, bet drauge ji gavo priesaką – galėjusi kilti iš Brikstono – sugrįžti atgal dvyliktą valandą. Be to, ji dar turėjo stiklinę kurpaitę; stiklas taip dažnai sutinkamas folklore, jog tai negali būti atsitiktinumas. Viena karalaitė gyvena stiklo pilyje, kita – ant stiklo kalno, herojus mato visą pasaulį veidrodyje, visi jie gali gyventi stiklo rūmuose, jeigu nemėtys akmenų – visa tai todėl, kad šis visur esantis plono stiklo blizgesys reiškia, jog laimė yra švytinti, tačiau trapi, kaip ir šioji medžiaga, kurią lengviausiai sudaužo tarnaitė arba katė. Tas pasakų šalies jausmas

taip pat persmelkė manc: dabar aš jaučiu tai viso pasaulio atžvilgiu. Jaučiu ir tebejaučiu, kad pats gyvenimas švyti lyg briliantas, bet drauge trapus kaip lango stiklas; atsimenu, kai dangus buvo sulygintas su šiuo baisiu kristalu, pajutau drebulį. Išsigandau, kad Dievas išmes ir sudaužys kosmosą.

Tačiau nereikia pamiršti, kad dūžtantis – tai ne tas pat, kas išnykstantis. Suduokite per stiklą, ir jis neišlaikys nė mirksnio; paprasčiausiai nelieskite jo, ir jis stovės tūkstantį metų. Atrodo, toks buvo ir žmogaus džiaugsmas pasakų šalyje ar žemėje; laimė priklauso nuo to, kad *nedaroma ko nors*, ką galima daryti bet kuriuo momentu; labai dažnai net neaišku, kodėl to daryti neleidžiama. Tai štai, visa esmė čia yra ta, kad man tai neatrodė neteisinga. Jeigu trečiasis malūnininko sūnus sako fėjai: „Paaiškink man, kodėl pasakų pilyje aš negaliu stovėti ant galvos", – toji gali pagrįstai atsakyti: „Na gerai, jei taip, paaiškink pasakų pilį". Jeigu Pelenė sako: „Kodėl aš turiu išeiti iš puotos dvyliktą valandą?" – jos krikštamotė gali atsakyti: „O kodėl tu gali ten būti iki dvyliktos?" Jeigu aš testamentu palieku kam nors dešimt kalbančių dramblių ir šimtą sparnuotų žirgų, paveldėtojas neturėtų skųstis, kad mano sąlygos remiasi šiokiu tokiu dovanos ekscentriškumu. Nedera žiūrėti sparnuotam arkliui į dantis. O man atrodė, jog egzistencija pati savaime yra toks ekscentriškas palikimas, kad negaliu skųstis nesuprantąs vizijos ribų, kai nesuprantu jų ribojamos vizijos. Rėmai buvo nė kiek ne keistesni už paveikslą. Draudimas gali būti toks pat beprotiškas, kaip ir vizija, stulbinantis tarsi saulė, nepagaunamas tarsi vanduo, fantastiškas ir baisus tarsi aukštyn kylantys medžiai.

Dėl šios priežasties (galime pavadinti ją krikštamotės fėjos filosofija) aš niekaip negalėjau pritapti prie jaunų savo bendraamžių, kupinų to, ką jie vadino bendru „pasipriešinimo" jausmu. Turiu vilties, kad būčiau galėjęs pasipriešinti bet kokioms taisyklėms, jei jos blogos – apie jas ir jų apibrėžimą kalbėsiu kitame skyriuje. Bet nejaučiau jokio noro priešintis

lauskliei tik dėl to, kad ji paslaptinga. Nuosavybė kartais perdirodama labai kvailai, perlaužiant lazdą arba užmokant vieną pipirą: aš troškau paveldėti milžiniškas dangaus bei žemės valdas bet kurios šių feodalinių fantazijų pagalba. Ji negalėjo būti sunkiau įsivaizduojama negu faktas, kad man apskritai leidžiama tai valdyti. Šiuo tarpu pateiksiu tik vieną etišką pavyzdį, norėdamas paaiškinti, ką turiu galvoje. Aš niekaip negalėjau prisidėti prie paplitusio tarp šios augančios kartos atstovų burbėjimo prieš monogamiją, nes nė vienas seksui uždėtas apribojimas neatrodė toks keistas ir netikėtas, kaip pats seksas. Turėti galimybę, tarsi Endimionui, meilintis mėnuliui, o paskui skųstis, kad Jupiteris savo mėnulius laiko hareme, atrodė man (išaugintam pasakomis, tokiomis kaip Endimiono istorija) vulgari atomazga. Laikytis vienos moters man atrodė nedidelė kaina kad ir už tai, jog gali matyti vieną moterį. Skųstis tuo, kad tuoktis galiu tik vienąkart, man atrodė tas pat, kaip skųstis, kad gimiau tiktai vieną sykį. Tai nepalyginama su baisiausiu jauduliu, apie kurį buvo kalbama. Toks požiūris rodo ne perdėtą jautrumą seksui, bet keistą nejautrumą jam. Žmogus, besiskundžiantis, kad negali įeiti į Edeno sodus pro penkerius vartus išsyk, yra kvailys. Poligamija – tai sekso įgyvendinimo trūkumas; tarsi žmogus nusiskintų penkias kriaušes vien dėl išsiblaškymo. Estetai pasiekė tolimiausias, beprotiškas kalbos ribas, šlovindami gražius dalykus. Dagys jiems spaudė ašaras, blizgantis vabalas priversdavo pulti ant kelių. Tačiau šios emocijos nė sekundę nedarė man jokio įspūdžio todėl, kad jiems neatėjo į galvą mokėti už savo malonumą kokia nors simboline auka. Žmonės (man taip atrodė) gali pasninkauti keturiasdešimt dienų, kad išgirstų strazdo giesmę. Žmonės gali pereiti ugnį, norėdami rasti vėdryną. Tačiau šie grožio mylėtojai negalėjo net išlaikyti blaivybės strazdo dėlei. Jie nesutiko išgyventi paprastą krikščionišką santuoką, tuo lyg atsilygindami už vėdryną. Be jokios abejonės, galima už nepaprastą džiugesį

užmokėti paprastu padorumu. Oscas Wilde sakė, kad saulėlydžiai nevertinami, nes už juos negalima sumokėti. Bet jis klydo; galima mokėti už saulėlydžius. Galime užmokėti už juos tuo, kad nesame Oscai Wilde'ai.

Taigi aš palikau pasakas gulėti ant grindų vaikų kambaryje ir nuo tada nebėradau nė vienos tokios protingos knygos. Palikau auklę – tradicijų bei demokratijos saugotoją, bet neradau nė vieno šiuolaikinio tipo, kuris būtų taip protingai radikalus ar taip protingai konservatyvus. Tačiau štai ką svarbu paaiškinti: kai pirmąsyk įžengiau į dvasinę šiuolaikinio pasaulio atmosferą, pamačiau, kad šiuolaikinis pasaulis dviem požiūriais griežtai prieštarauja mano auklei ir mano pasakoms. Tik po ilgo laiko supratau, kad tai pasaulis klydo, o teisi buvo auklė. Buvo iš tikrųjų keista: šiuolaikinė mintis prieštaravo dviems esmingiausioms pagrindinio mano vaikystės tikėjimo doktrinoms. Jau aiškinau, jog pasakų dėka aš įgijau du įsitikinimus: pirmą – kad pasaulis yra beprotiška, stulbinanti vieta, kuri galėjo būti visai kitokia, tačiau yra tikrai kerinti; antrą – kad šios beprotybės ir žavesio akivaizdoje dera elgtis kukliai ir paklusti keisčiausiems tokio gerumo apribojimams. Bet pamačiau, kad visas modernusis pasaulis tarsi vieninga potvynio banga pakilo užlieti abi mano silpnybes; šio susidūrimo šokas sukūrė du netikėtus, spontaniškus jausmus, kuriuos puoselėju iki šiol ir kurie, kad ir kokie grubūs jie būtų, nuo tada susikristalizavo į įsitikinimus. Visų pirma, pamačiau, kad visas pasaulis, apimtas mokslinio fatalizmo, tvirtina, jog visa kas yra taip, kaip turėjo būti visada, atskleista neklaidingai iš pat pradžių. Medžio lapas žalias todėl, kad jis niekada negalėjo būti kitoks. O pasakų filosofas džiaugiasi lapo žalumu kaip tik todėl, kad jis galėjo būti raudonas. Jam atrodo, tarsi lapas būtų pažaliavęs akimirką prieš filosofui pažvelgiant. Jis patenkintas sniego baltumu dėl tos griežtai racionalios priežasties, kad sniegas galėjo būti juodas. Kiekviena spalva turi savo ryškumą, tarsi būtų jį pasirinkusi; sode

žydinčių rožių raudonis ne tik įspūdingas, bet ir dramatiškas, nelyginant netikėtai pralietas kraujas. Filosofas jaučia, kad kažkas buvo *padaryta*. Tačiau didieji XIX a. deterministai smarkiai priešinosi šiam prigimtiniam jausmui, bylojančiam, kad tik prieš akies mirksnį kažkas įvyko. Tiesą sakant, jų manymu, nuo pat pasaulio pradžios nieko iš tikrųjų neįvyko. Neįvyko nieko nuo tada, kai įvyko egzistencija; dėl šito įvykio datos jie taipgi nebuvo labai tikri.

Mano atrastas šiuolaikinis pasaulis vieningai stojo už modernųjį kalvinizmą, už būtinybę viskam būti taip, kaip yra. Bet kai pradėjau žmonių apie tai klausinėti, pamačiau, jog jie neturėjo jokių neišvengiamo kartojimosi įrodymų, išskyrus patį faktą, kad dalykai kartojasi. Bet juk tas pasikartojimas, mano manymu, darė situaciją tiktai keistesnę, jokiu būdu ne racionalią. Atrodė, tarsi gatvėje būčiau pamatęs keistos formos nosį ir palaikęs tai atsitiktinumu, bet paskui susidūręs dar su šešiom tokiom pat stulbinančiom nosim. Kažkuriuo momentu tikriausiai pagalvočiau, kad tai galbūt kokia slapta vietinė draugija. Taigi vienas dramblys su straubliu atrodo keistai, bet tai, kad visi drambliai turi straublius, jau primena sąmokslą. Čia aš kalbu tik apie emociją, kartu ir atkaklią, ir subtilią. Pasikartojimai gamtoje kartais atrodydavo kupini jaudulio, jie primena įpykusį mokytoją, kuris vėl ir vėl sako tą patį. Atrodė, jog žolė moja man iš karto visais pirštais; susigrūdusios danguje žvaigždės, rodėsi, lenkiasi žemyn, kad jas suprasčiau. Saulė priversdavo mane pastebėti jos patekėjimą, net jeigu tai vyko tūkstantąjį kartą. Visatos pasikartojimai susiliejo į beprotybę keliantį užkeikimo ritmą, ir aš pradėjau suprasti, kas čia yra.

Visas didingas materializmas, vadovaujantis šiuolaikinio žmogaus protui, galų gale remiasi viena prielaida, ir ši prielaida yra klaidinga. Manoma, kad jeigu koks nors dalykas nuolatos kartojasi, tai jis tikriausiai negyvas – kaip laikrodžio mechanizmas. Žmonėms atrodė: jeigu visata būtų asmeniška,

ji keistųsi; jei saulė būtų gyva, ji šoktų. Tai netcisinga net kalbant apie žinomus faktus. Juk įvairovę žmonių darbams paprastai teikia ne gyvenimas, bet mirtis, jų jėgos arba troškimo sunykimas ar pasikeitimas. Žmogus keičia savo judesius dėl nedidelės reikmės ar nuovargio. Jis lipa į omnibusą, nes pavargo eiti pėsčias, arba eina, nes pavargo sėdėti vietoje. Bet jeigu žmogaus gyvenimas, jo džiugesys būtų tokie gigantiški, kad jie niekada nepavargtų eiti į Islingtoną, tai galėtų eiti ten taip pat reguliariai, kaip Temzė teka į Šiernesą. Jo gyvenimo greitis ir susijaudinimas būtų ramūs kaip mirtis. Saulė pakyla kiekvieną rytą. Aš keliuosi ne kas rytą; bet ši įvairovė atsiranda ne dėl mano veiklos, o dėl neveiklumo. Išreikšiu esmę populiaria fraze: gali būti taip, kad saulė pakyla kasdien, nes niekada nepavargsta to daryti. Jos įprotis gali kilti ne iš gyvybės trūkumo, bet iš jos antplūdžio. Tai, apie ką aš kalbu, galime stebėti vaikuose, kai jie susiranda žaidimą ar pokštą, teikiantį ypatingą pasitenkinimą. Vaikas ritmingai spardo daiktus pakelėje dėl to, kad jaučia gyvybės perteklių, o ne jos stoką. Vaikams būdingas beribis vitališkumas, jų dvasia aštri ir laisva, todėl jie nori, kad viskas kartotųsi ir nesikeistų. Jie nuolat sako: „Dar kartą", – ir suaugusieji kartoja, kol kone krinta negyvi. Tai todėl, kad suaugę žmonės nepakankami stiprūs mėgautis monotonija. Bet Dievas galbūt pakankamai stiprus. Gali būti, jog kiekvieną rytą Dievas sako saulei: „Dar kartą", – ir kiekvieną vakarą: „Dar kartą", – mėnuliui. Gal visos saulutės vienodos ne dėl kokio nors automatiško būtinumo; galbūt Dievas sukuria kiekvieną saulutę atskirai, tiesiog niekada nepavargsta to daryti. Gali būti, kad Jam būdingas amžinas kūdikystės apetitas; juk mes nusidėjome ir pasenome, o mūsų Tėvas jaunesnis už mus. Pasikartojimas gamtoje gali būti ne šiaip sau monotonija, bet teatrinis *encore*. Dangus gali paprašyti *encore* paukščio, kuris padėjo kiaušinį. Jeigu žmogus pradeda ir paleidžia į pasaulį kūdikį, o ne žuvį, šikšnosparnį arba grifą, tai gali būti anaip-

tol ne dėl to, kad esame pasmerkti gyvulio likimui be gyvybės ar tikslo. Gali būti, jog mažytė mūsų tragedija pasiekė dievus, jog jie žavisi ja iš žvaigždėtų savo galerijų ir jog kiekvienos žmogiškos dramos pabaigoje, prieš nusileidžiant uždangai, žmogus vis kviečiamas ir kviečiamas į sceną. Tai atsitiktinai gali kartotis milijonus metų ir baigtis kiekvieną akimirką. Kartų kartas žmogus gali gyventi žemėje, ir vis tiek kiekvienas gimimas – tai paskutinis jo pasirodymas.

Toks buvo mano pirmasis įsitikinimas, jį sukėlė šokas, vaikiškoms mano emocijoms susidūrus su šiuolaikiniu tikėjimu į vidutinę sėkmę. Aš visada neaiškiai jaučiau, jog faktai – tai stebuklai ta prasme, kad jie stebėtini: dabar pradėjau laikyti juos stebuklais griežtesne prasme – jie sukelti tyčia. Tai reiškia, kad faktai yra – ar gali būti – pasikartojantys kažkokios valios pasireiškimai. Trumpai tariant, visada tikėjau, kad pasaulyje egzistuoja magija; dabar ėmiau galvoti, kad galbūt jame egzistuoja magas. Tai atitiko giluminę, nuolatinę ir pusiau sąmoningą emociją, kad mūsų pasaulis turi kažkokį tikslą, o kur yra tikslas, ten yra ir asmuo. Man visada atrodė, kad gyvenimas – tai pirmiausia istorija; o kur istorija, ten pasakotojas.

Bet modernioji mintis smogė ir antrajai mano žmogiškai tradicijai. Ji priešinosi fėjų supratimui apie griežtas ribas bei sąlygas. Vienintėliai dalykai, apie kuriuos ji kalbėjo mielai, buvo plėtimasis ir didybė. Herbertas Spenceris būtų labai susierzinęs, kieno nors pavadintas imperialistu, todėl nepaprastai gaila, kad niekas to nepadarė. Jis buvo niekingiausias imperialistas. Jis populiarino paniekos vertą mintį, kad saulės sistemos dydis turėtų sukelti didesnę pagarbą, negu dvasinė žmogaus dogma. Kodėl žmogus turėtų aukoti savo orumą Saulės sistemai, o ne, pavyzdžiui, banginiui? Jeigu tik dydis įrodo, kad žmogus nėra Dievo atvaizdas, tai tas atvaizdas gali būti banginis, tiesa, kiek beformis atvaizdas – galėtume pavadinti jį impresionistiniu portretu. Visai bergždžia įrodi-

nėti, kad žmogus, palyginti su kosmosu, yra mažas: jis mažas net palyginus su artimiausiu medžiu. Bet Herbertas Spenceris, kupinas pasipūtėliško imperializmo, tvirtina, jog mus kažkokiu būdu nugalėjo ir pavergė astronominė visata. Apie žmogų ir jo idealus jis kalbėjo visiškai taip pat, kaip įžūliausias unionistas kalba apie airius ir jų idealus. Žmoniją jis pavertė maža tautele. Jo blogą įtaką galima įžiūrėti net dvasingiausių ir garbingiausių vėliau rašiusių mokslininkų fantastų kūriniuose, būtent – ankstyvuosiuose Herberto George'o Wellso romanuose. Daugybė moralistų perdėdavo, vaizduodami žemės ydingumą. Wellsas ir jo mokyklos atstovai, priešingai, ydingu pavertė dangų. Turėtume pakelti akis į žvaigždes, iš kurių ateis mūsų pražūtis.

Tačiau raida, apie kurią kalbu, buvo dar pavojingesnė. Jau esu pastebėjęs, kad materialistas, kaip ir beprotis, uždarytas kalėjime, vienos minties kalėjime. Šiems žmonėms, atrodo, teikė ydingo įkvėpimo kartojimas, jog jų kalėjimas labai didelis. Tokios moksliškai paaiškintos visatos dydis neatnešė jokio naujumo, jokio palengvėjimo. Kosmosas buvo amžinai, bet netgi netikėčiausiame jo išsidėstyme negalėjo atsirasti nieko tikrai įdomaus, pavyzdžiui, atleidimo arba laisvos valios. Tokia kosmoso paslapties didybė ar menkumas čia nieko nekeitė. Taip pat galėtume pranešti Redingo kalėjimo kaliniui, norėdami jį pradžiuginti, kad jo kalėjimas jau išsiplėtė iki pusės šalies. Prižiūrėtojas vis tiek negalės jam parodyti nieko daugiau, kaip tik be galo plytinčius akmeninius koridorius, skendinčius niūrioje prietemoje, be jokių žmogiškumo ženklų. Taip ir šitie erdvės plėtėjai gali parodyti tik vis daugiau begalinių erdvės koridorių, skendinčių niūrioje saulės šviesoje, be jokių dieviškumo ženklų.

Pasakų šalyje egzistavo tikri įstatymai, juos buvo galima sulaužyti; juk įstatymo apibrėžimas rodo, kad jis gali būti sulaužytas. Tačiau šio kosminio kalėjimo mechanizmas nepažeidžiamas – mes ir patys esame tik šio mechanizmo dalis.

Mes arba negalėjome ko nors daryti, arba buvome lemties priversti tai daryti. Mistinės sąlygos idėja išnyko visiškai; nebeliko nei griežto įstatymų laikymosi, nei malonumo juos pažeisti. Šios visatos didumas nebeturėjo nė ženklo to oro gūsio šviežumo bei gaivos, kuria taip džiaugėmės poetų visatoje. Šiuolaikinė visata yra imperija tiesiogine prasme, tai yra milžiniška, tačiau nelaisva. Galėjai keliauti po vis naujas ir naujas belanges babiloniškų perspektyvų salės, bet niekur nebūtum radęs nė mažiausio langelio, nebūtum pajutęs nė silpniausio gryno oro dvelktelėjimo.

Pragariškos jų lygiagretės, atrodo, plėtėsi erdvėje; tuo tarpu, mano manymu, visi geri dalykai (pavyzdžiui, kardai) baigiasi vienu tašku. Todėl didžiulio kosmoso pagyrūniškumas mano emocijoms atrodė toks nepriimtinas, kad ėmiau šiek tiek dėl jo ginčytis; ir greitai pastebėjau, jog visas požiūris yra daug paviršutiniškesnis, negu buvo galima tikėtis. Tie žmonės sakė: kosmosas yra vienas, nes jame slypi viena nesulaužoma taisyklė. Tiktai (pasakytų jie) jis ne tik vienas, bet drauge ir vienintelis. Ar verta tad dėti specialias pastangas, vadinant jį dideliu? Juk vis tiek nėra su kuo palyginti. Visiškai taip pat protinga būtų vadinti jį mažu. Galima pasakyti šitaip: „Man patinka šis didžiulis kosmosas, pilnas primėtytas žvaigždžių, užtvindytas minios įvairiausių sutvėrimų". Antra vertus, kodėl negalima būtų sakyti: „Man patinka šis jaukus mažutis kosmosas, kuriame yra pakankamai žvaigždžių ir lygiai tiek gyvų būtybių, kiek aš norėčiau matyti"? Abu pasakymai lygiai geri: ir vienas, ir antras tėra jausmo išraiška. Džiaugtis, kad saulė didesnė už žemę, yra grynas jausmas; lygiai taip sveika džiaugtis, jog saulė yra ne didesnė, negu yra. Žmogus nutarė emociškai išgyventi pasaulio didumą; kodėl jam nenutarus išgyventi jo mažumo?

Atsitiko taip, kad aš tai išgyvenau. Kai žmogui kas patinka, jis ima vartoti mažybinius žodžius, net kalbėdamas apie dramblį ar asmens sargybinį. Priežastis čia ta, kad tai, ką

galima suvokti kaip visumą – tegul ir milžiniško dydžio, – galima suvokti kaip mažą visumą. Jei prie karininko ūsų nepriduriamas kardas, o prie ilčių – uodega, objektas darosi neaprėpiamas, nes jo negalima išmatuoti. Bet jei įsivaizduojate asmens sargybinį, galite įsivaizduoti ir mažutį asmens sargybinį. Tą akimirką, kai tikrai matote dramblį, galite pavadinti jį Mažyliu. Jeigu galima sukurti daikto skulptūrą, galima sukurti ir skulptūrėlę. Tie žmonės mokė, jog visata nuosekli, bet jie nemylėjo visatos. Tuo tarpu man visata baisiausiai patiko, aš norėjau kreiptis į ją mažybiniais žodžiais. Dažnai taip ir dariau, ir niekad neatrodė, kad ji prieštarautų. Iš tikrųjų aš visai rimtai jaučiau, jog tas miglotas vitališkumo dogmas galima geriau išreikšti laikant pasaulį mažu, negu pavadinus jį dideliu. Mat begalybei būdingas tam tikras nerūpestingumas, priešingas giliam, pamaldžiam rūpesčiui, kurį aš jaučiau, liesdamasis prie gyvenimo vertingumo bei grėsmės. Jie išreiškė tiktai atgrasų išlaidavimą; tuo tarpu aš jaučiau šventą šykštumą. Taupumas juk daug romantiškesnis už išlaidumą. Žvaigždės jiems atrodė nesibaigiančios puspensio vertės pajamos; aš žvelgiau į auksinę saulę bei sidabrinį mėnulį ir jaučiausi tarsi moksleivis, turįs vieną suvereną ir vieną šilingą.

Geriausiai šiuos pusiau sąmoningus įsitikinimus atitinka kai kurių pasakojimų spalvos bei nuotaika. Jau sakiau, kad tik stebuklinės pasakos gali išreikšti mano jausmą, jog gyvenimas – tai ne vien malonumas, bet ir savotiška ekscentriška privilegija. Tą antrą kosmoso jaukumo jausmą geriausiai išreikš nuoroda dar vienos knygos, kurią visi skaito paauglystėje – „Robinzonas Kruzas"; aš ją irgi tada skaičiau. Nenykstanti šios knygos gyvybė kyla iš to, kad joje šlovinama ribotumo poezija, netgi beprotiška apdairumo romantika. Kruzas atsiduria ant mažutės uolos su keletu reikmenų, tiesiog išmestų jūros; geriausia knygos dalis yra sąrašas daiktų, išgelbėtų sudužus laivui. Didžiausia poema – inventoriaus sąrašas. Kiek-

vienas virtuvės įrankis tampa idealu, nes Kruzas galėjo jo neištraukti iš jūros. Tuščiu ar bjauriu dienos metu labai sveika pažvelgti į ką nors – anglių žarsteklį arba knygų lentyną – ir pagalvoti, kokį džiaugsmą galėtume patirti, ištraukę tai iš skęstančio laivo į vienišą salelę. Bet dar sveikiau nepamiršti, jog visi daiktai buvo šitaip vos per plauką išgelbėti: viskas yra išnešta iš sudužusio laivo. Kiekvienas žmogus yra patyręs vieną siaubingą nuotykį: tai neįvykęs negimimas kaip kūdikių, niekada nemačiusių dienos šviesos. Mano paauglystės laikais daug buvo šnekama apie suvaržytus arba sunaikintus genijus; įprasta būdavo sakyti, jog šis žmogus galėjo būti Didis. Mano manymu, daug rimčiau ir keisčiau tai, kad kiekvienas žmogus, einantis gatve, galėjo visai nebūti.

Aš iš tikrųjų jutau (ši fantazija gali pasirodyti kvaila), tarsi visa pasaulio daiktų tvarka bei jų skaičius būtų romantiškos Kruzo laivo liekanos. Tai, kad egzistuoja dvi lytys ir viena saulė, buvo panašu į tai, kad išliko du šautuvai ir vienas kirvis. Neregėtai svarbu nė vieno jų neprarasti; bet tam tikra prasme visai smagu, kad nieko negalima pridėti. Medžiai ir planetos atrodė kaip daiktai, išgelbėti iš duženų: kai išvydau Matterhorną, nudžiugau, kad toje sumaištyje jis nebuvo pamirštas. Aš taupiau žvaigždes, lyg tai būtų safyrai (Miltono „Rojuje“ jos taip ir vadinamos); aš branginau kalvas. Visata yra vienas brangakmenis; įprasta brangakmenius vadinti neprilygstamais ir neįkainojamais, bet šiuo atveju tai absoliučiai teisinga. Mūsų kosmosas neturi sau lygių, neturi nė kainos, kito tokio būti negali.

Štai čia baigiasi neišvengiamai neadekvatus bandymas apsakyti neapsakoma. Tokios mano galutinės pažiūros į gyvenimą, dirva doktrinos sėkloms. Šitaip, tegul ir neaiškiai, aš galvojau, kai dar negalėjau rašyti, ir jaučiau, kai dar negalėjau galvoti; dabar apytikriai jas apibendrinsiu, kad toliau būtų kiek lengviau. Aš jaučiau visa siela, kad, pirmiausia, šis pasaulis pats savęs nepaaiškina. Jis gali būti stebuklas, reikalau-

jantis antgamtinio paaiškinimo, arba fokusininko triukas, kurį galima aiškinti per gamtą. Tačiau tam, kad mane patenkintų, triuko paaiškinimai turi būti labiau vykę už gamtinius paaiškinimus, kuriuos teko girdėti. Esmė buvo magiška, teisinga arba ne. Antra, aš jaučiau, kad magija turi turėti reikšmę, o reikšmė – tą, kas ją sukūrė. Pasaulyje, kaip ir meno kūrinyje, yra kai kas asmeniška; kad ir ką jis reikštų, reiškia aistringai. Trečia, sena šio tikslo išraiška man atrodė graži, nepaisant jos trūkumų – tokių, kaip slibinai. Ketvirta, derama padėkos už jį forma yra tam tikras nuolankumas ir susilaikymas: turėtume atsidėkoti Dievui už alų ir burgundišką vyną tuo, kad per daug jų negeriame. Be to, mūsų pareiga yra paklusti tam, kas mus sukūrė. Paskutinis ir keisčiausias dalykas: aš susidariau neaiškų, neapibrėžtą įspūdį, kad visi geri dalykai – tai likučiai, išgelbėti iš kažkokių priešistorinių griuvėsių ir šventai saugomi. Žmogus išgelbėjo savo turtus kaip Kruzas savo įrankius - sudužus laivui. Aš jaučiau visa tai, bet mano amžius nesuteikė man jokio padrąsinimo. Visą šitą laiką nė nepagalvojau apie krikščioniškąją teologiją.

V. PASAULIO VĖLIAVA

Kai buvau dar vaikas, dažnai girdėdavau kalbant apie du keistus žmones, kurių vardai buvo optimistas ir pesimistas. Pats nuolatos vartojau šiuos žodžius, bet galiu nerūpestingai prisipažinti, kad niekada labai aiškiai nesupratau, ką jie reiškia. Vienintelis dalykas, kurį galima laikyti savaime suprantamu, buvo tas, kad šių žodžių prasmė niekaip negalėjo sutapti su reikšme. Papraščiausias pažodinis aiškinimas būtų toks – optimistas laiko šį pasaulį geriausiu iš visų galimų, o pesimistas – blogiausiu iš visų, kokie tik gali būti. Kadangi abu šie teiginiai yra akivaizdi ir absoliuti nesąmonė, tenka imtis ieškoti kitų aiškinimų. Optimistu juk nebūtų galima vadinti žmogaus, kuris mano, kad viskas yra gerai ir nieko nelaiko blogu. Tai būtų beprasmiška, panašiai kaip vadinti visas puses dešine ir jokios nelaikyti kaire. Apskritai, padariau išvadą, kad optimistui viskas atrodo gerai, išskyrus pesimistą, o pesimistui viskas atrodo blogai, išskyrus jį patį. Nesąžininga būtų visai neatsižvelgti į paslaptingą, bet nemaža pasakantį apibrėžimą, kurį, kaip pasakojama, pateikė viena mergytė: „Optimistas – tai žmogus, kuris žiūri jums į akis, o pesimistas – žmogus, kuris žiūri į kojas". Nesu tikras, ar tai tik nebus pats geriausias apibrėžimas. Jame net rasime tam tikrą alegorinę tiesą. Gal ir tikrai galima prasmingai atskirti nykesnį mąstytoją, tegalvojantį tik apie kartkartėmis pasitaikantį mūsų sąlytį su žeme, nuo laimingesniojo, besidominčio pradine regėjimo ir kelio pasirinkimo galia.

Bet ši optimisto ir pesimisto priešstata yra iš esmės klaidinga. Daroma prielaida, kad žmogus kritikuoja šį pasaulį kaip pirkėjas, ieškantis pirkti namo, tarsi jam būtų aprodomi vis nauji butai. Jei žmogus ateitų į šį pasaulį iš kito, išlaikydamas visas savo galias, tai jis galėtų svarstyti, ar malonūs vidurvasario miškai atperka nemalonų pasiutusių šunų eg-

zistavimą, panašiai kaip būsto besidairantis žmogus svarsto, ar geriau butas su telefonu, ar su vaizdu į jūrą. Bet jokio žmogaus padėtis negali būti tokia. Jis priklauso šiam pasauliui dar nespėjęs paklausti, ar priklausyti gera. Jis kovojo už vėliavą, dažnai net pasiekė jos vardan didvyriškas pergales, o juk dar nesuskubo užsirašyti savanoriu į mūšį. Šį esminį dalyką noriu išreikšti trumpai: jis prisiekė ištikimybę dar gerokai prieš susižavėdamas.

Ankstesniame skyriuje minėjau, kad pradinį jausmą, jog pasaulis yra stulbinantis, tačiau patrauklus, geriausiai išreiškia stebuklinės pasakos. Jeigu skaitytojas panorės, gali tolesnį etapą priskirti tai karingai ir net šovinistinei literatūrai, kuri paprastai, berniukams augant, jiems pakeičia pasakas. Iš pigių siaubo romanų mes visi semiamės sveikų moralės principų. Man visada atrodė ir dabar atrodo, kad, nesvarbu kas atsitiktų, požiūrį į gyvenimą tiksliau išreiškia karinės ištikimybės sąvokos negu kritika ar pritarimas. Mano susitaikymas su visata – ne optimizmas; jis labiau primena patriotizmą. Čia kalbama apie pirmapradę ištikimybę. Pasaulis – tai ne Braitono pensionas, kurį galime palikti, kai jis nuskursta. Tai mūsų giminės pilis, kurios bokšte plevėsuoja vėliava; juo ji skurdesnė, tuo mažiau teisių turime ją palikti. Svarbu ne tai, kad šis pasaulis pernelyg liūdnas, kad jį mylėtume ar pernelyg džiugus, kad nemylėtume; svarbu, kad kai ką nors myli, tai myli už džiugumą, o dar labiau – už liūdesį. Anglijos patriotui vienodos visos optimistiškos ir pesimistiškos mintys apie Angliją. Panašiai kosmoso patriotui ir optimizmas, ir pesimizmas yra vienodi argumentai.

Įsivaizduokime, kad susidūrėme su kokiu nors beviltišku dalyku – pavyzdžiui, Pimlikas*. Pradėję galvoti, kas būtų Pimlikui geriausia, pamatysime, kad minties gija driekiasi sosto arba mistiškų ir savavališkų dalykų link. Nepakanka,

* Londono gyvenamasis rajonas.

kad žmogus nemėgtų Pimliko: tokiu atveju jis galėtų persipjauti gerklę arba persikelti į Čelsį. Žinoma, nepakanka ir kad žmogus mėgtų Pimliką tokį, koks jis yra: tada jis toks ir liktų, o tai būtų klaiku. Atrodo, kad vienintelė išeitis – kad kas nors mylėtų Pimliką, mylėtų jį transcendentine meile, be jokios konkrečios priežasties. Jeigu toks žmogus atsirastų, Pimlikas atsiskleistų dramblio kaulo bokštais ir aukso stogeliais; Pimlikas išsipuoštų kaip puošiasi mylima moteris. Juk puošmenos duotos ne tam, kad slėptų baisingus dalykus, o kad gražintų tai, kas ir taip verta pasigėrėjimo. Motina įriša dukrytei į plaukus mėlyną kaspiną ne dėl to, kad be jo vaikas atrodo nepakeliamai bjaurus. Įsimylėjėlis dovanoja merginai karolius ne tam, kad ji uždengtų jais kaklą. Jei žmonės mylėtų Pimliką taip, kaip motina myli savo vaiką – savavališkai, todėl, kad jis *jų* – tai po metų kitų Pimlikas taptų gražesnis už Florenciją. Kai kurie skaitytojai pasakys, kad tai grynas prasimanymas. Atsakau: tai tikroji žmonijos istorija. Tai faktas; jis paaiškina, kodėl iškilo miestai. Grįžkime prie giliausių civilizacijos šaknų ir pamatysime, kad jos apraizgo kokį šventąjį akmenį ar apipina šventą šulinį. Žmonės pirmiausia imdavo garbinti vietą, o paskui pelnydavo jai šlovę. Romą žmonės mylėjo ne už tai, kad ji buvo didi. Ji tapo didi, nes žmonės ją mylėjo.

XVIII a. visuomenės sutarties teorijos mūsų laikais patyrė daug negrabios kritikos; jos įrodomai teisingos tiek, kiek teigė, kad bet kokio istorinio valdymo pamatas yra susitarimo ir bendradarbiavimo idėja. Tačiau jos tikrai klydo teigdamos, kad žmonės kada nors bandė sukurti tvarką ar etiką tiesiogiai, sąmoningu keitimusi interesais. Moralė prasidėjo ne tada, kai vienas žmogus pasakė kitam: „Aš tau nesmogsiu, jei tu nesmogsi man": tokio santykio pėdsakų nerasime. Užtat rasime pėdsakus kitokio sandėrio, kai abudu pasakė: „Šventojoje vietoje turime susilaikyti ir nesimušti." Jie įgijo moralę, saugodami savo religiją. Jie nesimokė narsos. Kovojo už šventyklą ir pamatė, kad pasidarė narsūs. Jie nesimokė švaros.

Apsivalydavo prieš eidami prie altoriaus ir pamatė, kad tapo švarūs. Žydų istorija – vienintelis ankstyvasis dokumentas, žinomas daugumai anglų, ir iš to galima daryti pakankamas išvadas. Dešimt Įsakymų, kurie pasirodė iš esmės bendri visai žmonijai, tebuvo tik karinės komandos: tarsi kokie įsakymai pulkui, skirti apsaugoti konkrečią skrynią konkrečioje dykumoje. Anarchija buvo blogis, nes ji kėlė grėsmę šventybei. Tik tada, kai žmonės paskyrė šventą dieną Dievui, jie pamatė sukūrę šventadienį žmonėms.

Jeigu sutiksime, kad toks pradinis pasišventimas vietai ar daiktui yra kūrybinės energijos šaltinis, galime pereiti prie vieno labai ypatingo fakto. Pakartokime akimirkai, kad vienintelis teisingas optimizmas – tai tarsi patriotizmas visatai. Kuo negeras pesimistas? Manau, galima tai nusakyti, pareiškiant, kad jis yra kosmoso antipatriotas. O kuo negeras antipatriotas? Manau, galima tai nusakyti be perdėto kartėlio pareiškiant, kad tai atviraširdis draugas. O kuo negeras atviraširdis draugas? Čia mes atsimušame į tikrojo gyvenimo ir nesikeičiančios žmogaus prigimties akmenį.

Drįsiu pasakyti, kad atviraširdis draugas negeras viso labo tuo, kad jis nėra atviraširdis. Jis kai ką slepia – savo niūrų pasitenkinimą tuo, kad sako nemalonius dalykus. Jam būdingas ir slaptas troškimas įskaudinti, ne tik padėti. Kaip tik tuo, mano manymu, tam tikro tipo antipatriotai taip erzina sveikus piliečius. Be abejo, aš kalbu ne apie tą antipatriotizmą, kuris erzina tik karščiuojančius biržos maklerius ar aikčiojančias aktores – tai ne kas kitas, kaip atvirai kalbantis patriotizmas. Žmogus, sakantis, kad joks patriotas neturi pulti Būrų karo, kol jis nesibaigė, nevertas protingo atsakymo: jis iš tikrųjų sako, kad geras sūnus neturi perspėti motinos, kad ji stovi ant uolos krašto, kol toji nenukrito į bedugnę. Bet yra ir tokių antipatriotų, kurie nuoširdžiai erzina dorus žmones, ir tai paaiškinti, mano manymu, galima panašiai: tai neatviras atviraširdis draugas, tai žmogus, sakantis: „Ap-

gailestaudamas pranešu, kad esame žlugę", bet jis anaiptol neapgailestauja. Be jokios retorikos galima jį pavadinti išdaviku: bjaurias žinias, kurias gavo armijai stiprinti, jis panaudoja norėdamas atgrasinti žmones nuo stojimo į ją. Jam, kariniam patarėjui, leista būti pesimistu; tad jis elgiasi kaip pesimistas ir būdamas naujokų verbavimo seržantas. Lygiai taip pat pesimistas (tas kosmoso antipatriotas) naudojasi savo patarėjams gyvenimo teikiama laisve tam, kad nuviliotų žmones nuo jo vėliavos. Tegu jis kalba vien faktais: vistiek svarbu žinoti jo emocijas ir motyvus. Sakysime, tūkstantis du šimtai žmonių Totenheme serga raupais; bet mes norime žinoti, ar tai sako didis filosofas, norintis prakeikti dievus, ar tik paprastas dvasininkas, kuris trokšta padėti žmonėms.

Taigi pesimisto skleidžiamas blogis ne tas, kad jis čaižo dievus ir žmones, bet kad nemyli čaižomųjų – jam nebūdinga ši pradinė, antgamtinė ištikimybė. Kuo blogas žmogus, visų vadinamas optimistu? Aiškiai justi, kad optimistas, trokšdamas apginti šio pasaulio garbę, gins tai, ko apginti neįmanoma. Jis yra visatos šovinistas; jis sako: „Geras ar blogas šis kosmosas, jis mano." Jis mažiau linkęs daryti reformas, puolimams atremti dažniau griebiasi oficialaus atsakymo, užliūliuodamas visus pažadais. Jis siekia ne išvalyti pasaulį, bet jį išbaltinti. Visa tai (o tai būdinga optimisto tipui) primena mums vieną tikrai įdomų psichologijos momentą, kurio be jo nebūtų galima paaiškinti.

Sakome, kad būtinai reikalinga pradinė ištikimybė gyvenimui; lieka vienintelis klausimas – ar ta ištikimybė turi būti gamtiška ir natūrali, ar antgamtiška? Jei norite, ar tai turi būti protinga ar neprotinga ištikimybė? Tai štai, nepaprasčiausia yra tai, kad netikęs optimizmas (baltinimas, silpnadvasiškas visko gynimas) neatskiriamas nuo protingo optimizmo. Racionalus optimizmas veda į sąstingį; neracionalus optimizmas skatina reformas. Leiskite man tai paaiškinti, dar kartą lyginant su patriotizmu. Greičiausiai mylimą vietą suž-

lugdys kaip tik tas, kuris myli ją su protu. Ją tobulins tas, kuris myli šią vietą be priežasties. Jei žmogus myli kokį nors Pimliko ypatumą (nors tai neatrodo tikėtina), tai jis gali pradėti ginti tą ypatumą nuo paties Pimliko. Bet jeigu jis tiesiog myli Pimliką, tai gali sugriauti jį ir paversti Naująja Jeruzale. Nesiruošiu neigti, kad reformos gali būti perdėtai radikalios; tik sakau, kad jas daro patriotas mistikas. Paprastas šovinistiškas pasitenkinimas savimi labiausiai paplitęs tarp tų, kurių patriotizmas turi kokią nors pedantišką priežastį. Blogiausi šovinistai myli ne Angliją, bet Anglijos teoriją. Jeigu mylime Angliją už tai, kad ji yra imperija, galime perdėti sėkmingą viešpatavimą Indijoje. Bet jei mylime ją tik už tai, kad ji yra tauta, galime drąsiai sutikti bet ką: ji liktų tauta net tuo atveju, jeigu Anglijoje imtų viešpatauti indai. Lygiai taip pat patriotizmui klastoti istoriją leis tik tie, kurių patriotizmas remiasi istorija. Žmogus, kuris myli Angliją už jos angliškumą, neims į galvą, kokiu būdu ji formavosi. Bet žmogus, mylintis Angliją už tai, kad ji anglosaksiška, gali dėl savo fantazijos iškraipyti visus faktus. Galų gale jis gali imti tvirtinti (kaip Carlyle ir Freemanas), kad normanų pergalė iš tikrųjų buvo saksų pergalė. Jis nusivažiuos iki visiškų nesąmonių, nes turi tam priežastį. Žmogus, kuris myli Prancūziją už jos karinę galią, sieks atgaivinti 1870 metų armiją. Tačiau tas, kuris myli Prancūziją už tai, kad ji Prancūzija, šią armiją gerins. Prancūzai kaip tik tai ir padarė, tad Prancūzija – geras veikiančio paradokso pavyzdys. Niekur kitur patriotizmas nėra toks abstraktus ir savavališkas ir niekur kitur nevykdomos tokios plačios ir drastiškos reformos. Juo transcendentiškesnis patriotizmas, juo praktiškesnė politika.

Turbūt kasdieniškiausias tai iliustruojantis pavyzdys yra moterys, keista ir stipri jų ištikimybė. Kažkokie kvailiai paskleidė idėją, kad moterys yra aklos ir nieko nemato, nes, nesvarbu, kas nutiktų, palaiko savuosius. Vargu ar jie pažinojo bent vieną moterį. Tos pačios moterys, kurios pasiryžusios

ginti savo vyrus varge ir džiaugsme, asmeniniuose santykiuose su jais kone ligūstai aiškiai įžvelgia ir jų nevykusius pasiaiškinimus, ir proto bukumą. Žmogus mėgsta savo draugą, tačiau nesistengia jo keisti; žmona jį myli ir be paliovos stengiasi paversti kuo kitu. Moterys tikėdamos yra visiškos mistikės, bet kritikuodamos – visiškos cinikės. Tai gerai išreiškė Thackeray'us, vaizduodamas Pendenniso motiną: ši garbino sūnų kaip dievą, bet netikėjo, kad jam pasiseks kaip žmogui. Ji nepakankamai vertino jo dorybę, bet perdėjo vertę. Pasišventėlis laisvas kritikuoti kiek tinkamas; fanatikas toks saugus, kad gali būti skeptiškas. Meilė nėra akla – bet kokia, tik ne akla. Meilė suriša; juo glaudžiau ji riša, juo aiškiau mato.

Bent jau taip atrodo susiformavusi mano pozicija apie visa tai, kas vadinama optimizmu, pesimizmu ir tobulinimu. Prieš pradėdami bet kokią kosmoso reformą, turime prisiekti kosmosui ištikimybę. Žmogus privalo domėtis gyvenimu, ir tada jis gali nesidomėti pažiūromis į gyvenimą. „Sūnau, atiduok man savo širdį" – širdis turi būti surišta su teisingu dalyku; tą akimirką, kai susiejame savo širdį, išlaisviname rankas. Turiu čia sustoti, nes numatau akivaizdžią kritiką. Sakysite, kad racionali būtybė priima pasaulį kaip gero ir blogo mišinį, su deramu pasitenkinimu ir derama kantrybe. Bet kaip tik tokį požiūrį aš tvirtinu esant ydingą. Žinau, kad šiais laikais jis labai paplitęs; jį tobulai išreiškia kelios ramios Matthew Arnoldo eilutės, kuriose skambantis piktžodžiavimas perveria aštriau negu Schopenhauerio šauksmas:

Jeigu gyvenimas – tik tai,
ką jį atnešus pamatai,
tada kam skambūs žodžiai čia,
juk vien užgimti – jau kančia!

* * *

Žinau, kad šis jausmas pripildo mūsų laikus, ir manau, kad būtent jis juos sustingdo. Titaniškiems tikėjimo ir revo-

liucijos darbams mums reikalingas ne šaltas susitaikymas su pasauliu, ne kompromisas, o būdas, leidžiantis iš visos širdies jį mylėti ir iš visos širdies neapkęsti. Džiaugsmas ir pyktis neturėtų neutralizuoti vienas kito, palikdami rūgštų susitaikymą; norime aistringesnio džiūgavimo ir aistringesnio nepasitenkinimo. Privalome jausti, kad visata yra ir raganiaus pilis, kurią reikia užkariauti, ir mūsų gimtoji sodyba, į kurią pareiname vakare.

Niekas neabejoja, kad paprastas žmogus gali prisitaikyti prie šio pasaulio; bet mes reikalaujame jėgų, reikalingų ne prie pasaulio taikytis, bet jį išjudinti. Ar gali žmogus taip nekęsti pasaulio, kad norėtų jį keisti, ir kartu taip jį mylėti, kad suvoktų, jog keisti verta? Ar gali iš apačios žvelgti į milžinišką jo gėrį, nė karto nepasijusdamas viršesnis? Ar gali iš apačios žvelgti į milžinišką jo blogį ir nė karto nepajusti nevilties? Trumpai tariant, ar jis gali būti ne tik vienu metu optimistas ir pesimistas, bet fanatiškas optimistas ir fanatiškas pesimistas? Ar jis pakankamai pagoniškas, kad mirtų už pasaulį; ar pakankamai krikščioniškas, kad mirtų jam? Primygtinai tvirtinu, kad šis junginys nepasiekiamas racionaliam optimistui; toks gali būti tik neracionalus optimistas. Jis pasiryžęs ištaškyti visą visatą jos pačios labui.

Dėstau visus šiuos dalykus ne remdamasis logine seka, bet pagal jų pasirodymą; tokį mano požiūrį išgrynino ir paaštrino laiku įvykęs atsitiktinumas. Ilgėjančio Ibseno šešėlio paunksmėje kilo ginčas, ar nusižudymas nebūtų labai gražus darbas. Rimti modernūs žmonės sakė mums, kad negalime vadinti „vargšeliu" to, kuris šūviu ištaškė sau smegenis: jam reikią tik pavydėti, o ištaškytosios smegenys buvę nelygstamai tobulos. Ponas Williamas Archeris net sumanė, kad aukso amžiuje bus išrasti specialūs automatai, kurių padedamas žmogus galės už pensą nusižudyti. Čia aš pajutau gilų priešiškumą daugeliui tų, kurie vadina save liberalais ir humanistais. Savižudybė ne tik nuodėminga, ji yra pati didžioji nuodė-

me. Tai aukščiausias, absoliutus blogis, atsisakymas domėtis egzistencija, atsisakymas priimti ištikimybės priesaiką gyvenimui. Žudikas nužudo vieną žmogų. Tas, kuris nusižudo, nužudo visus žmones; savo požiūriu jis sunaikina pasaulį. Jo veiksmas simboline prasme blogesnis negu išprievartavimas ar sprogimo organizavimas. Šis veiksmas sugriauna visus pastatus, įžeidžia visas moteris. Vagis patenkintas pavogtais deimantais, o savižudis – ne; tai ir yra jo nusikaltimas. Jo negalima papirkti net žioruojančiais Dangiškojo miesto brangakmeniais. Vagis išreiškia pripažinimą daiktams, kuriuos vagia, tegu ir ne jų savininkui. Bet savižudis įžeidžia visą pasaulį tuo, kad jo nesigviešia. Jis paniekina kiekvieną gėlelę, atsisakydamas dėl jos gyventi. Nėra kosmose nė mažiausio sutvėrimo, iš kurio nepasityčiotų jo mirtis. Kai žmogus pasikaria ant medžio šakos, lapai iš pykčio turi nukristi, o paukščiai – įtūžę išlakioti į šalis: kiekvienas jų buvo asmeniškai paniekintas. Be abejo, šiam veiksmui gali atsirasti jaudinančių emocinių pateisinimų. Jų dažnai atsiranda išprievartavimui, o jau sprogdinimui – beveik visada. Bet jeigu jau kalbame apie aiškias idėjas ir protingą daiktų reikšmę, tai daug racionaliau ir filosofiškai teisingiau laidoti savižudžius kryžkelėse, pervėrus kūnus kuolais, negu vartoti pono Archerio siūlomas automatines savižudybės mašinas. Prasminga savižudį laidoti atskirai nuo kitų. Šio žmogaus nusikaltimas skiriasi nuo kitų nusikaltimų – jis padaro neįmanomus net nusikaltimus.

Maždaug tuo pačiu metu perskaičiau iškilmingą kažkokio laisvamanio kalambūrą: jis rašė, kad savižudis – tai tas pats kankinys. Aiškus šio teiginio klaidingumas padėjo man viską išsiaiškinti. Akivaizdu, kad savižudis – kankinio priešingybė. Kankinys yra žmogus, kuriam taip rūpi kažkas už jo ribų, kad jis pamiršta savo gyvenimą. Savižudis – tai žmogus, kuriam taip mažai terūpi viskas, kas už jo, kad nori matyti visko pabaigą. Vienas nori, kad kažkas prasidėtų, kitas – kad viskas baigtųsi. Kitaip tariant, kankinys yra kilnus, nes prisipažįs-

ta aukščiausiais saitais susijęs su gyvenimu, kad ir kaip pultų pasaulį ar juodintų visą žmoniją; jis perkelia širdį už savasties ribų, miršta tam, kad kas nors gyventų. Savižudis niekingas, nes neturi šio ryšio su būtimi; jis tėra griovėjas – dvasine prasme sugriauna visatą. Tada prisiminiau kuolą ir kryžkeles bei keistą dalyką: krikščionybė visada buvo nepaaiškinamai žiauri savižudžiams. Juk krikščionybė it paklaikusi skatino kankinius. Krikščionybė ne visai be pagrindo kaltinta perdėtai aukštinusi ir propagavusi vienišą, pesimistišką kankinystės bei asketizmo idealą. Ankstyvosios krikščionybės kankiniai kalbėjo apie mirtį su kraupiu pasitenkinimu. Jie piktais žodžiais kalbėjo apie puikias kūno priedermes: kapo rūsys jiems dvelkė žydinčios lankos aromatu. Visa tai daugeliui atrodė pesimizmopoetikos įsikūnijimas. Bet ką iš tikrųjų krikščionybė mano apie pesimistus, rodo kryžkelės ir kuolai.

Tai buvo pirmoji mįslė ilgoje virtinėje; ja krikščionybė įsijungė į diskusiją. Ją lydėjo ypatumas, kurį labiau išryškinsiu; jis nuspalvins visas krikščionybės sampratas, bet pradžia buvo šitoje. Krikščionių požiūris į kankinius ir savižudžius buvo ne toks, kokio dažnai laikosi modernioji moralė. Kalba ėjo ne apie kiekybinius skirtumus. Nebuvo taip, kad kažkurioje vietoje nubrėžiama riba, ir save nugalabijęs iš ekstazės atsiranda aukščiau tos ribos, o save nugalabijęs iš liūdesio – vos žemiau jos. Krikščionys aiškiai nesutiko, kad savižudis – tai persistengęs kankinys. Krikščionys aistringai garbino vieną ir tūžmingai kaltino kitą: šie du dalykai, atrodę tokie panašūs, atsidūrė priešingose pusėse, danguje ir pragare. Vienas žmogus sviedė šalin savo gyvybę ir pasidarė toks geras, kad net išdžiūvę jo kaulai galėjo išgydyti maro apsiaustus miestus. Kitas žmogus sviedė šalin savo gyvybę ir pasidarė toks blogas, kad jo kaulai gali užteršti šalia paguldytų brolių kaulus. Aš netvirtinu, kad tokia aistra būtinai teisinga, bet klausiu, kodėl ji tokia ugninga?

Štai čia pirmą kartą pajutau, kad klaidžiojančios mano

kojos aptiko išmintą kelelį. Krikščionys irgi juto šią kankinio ir savižudžio priešstatą: gal ir dėl tos pačios priežasties? Gal krikščionys juto tą patį, ką ir aš, bet negalėjo (ir negali) išreikšti – šį pradinės ištikimybės, o paskui griaunančios reformos poreikį? Tada prisiminiau, kad krikščionybė iš tiesų kaltinta tuo, kad ji mėgino suderinti abu dalykus, kuriuos ir aš iki pamišimo stengiausi suderinti. Krikščionybę kaltino, kad ji vienu metu ir pernelyg optimistiška visatos atžvilgiu, ir pernelyg pesimistiška pasaulio atžvilgiu. Sutapimas privertė mane nuščiūti.

Moderniose diskusijose įsišaknijo kretiniškas įprotis sakyti, kad tokio ir tokio išpažinimo galima laikytis vienais laikais, bet negalima kitais. Mums tvirtina, kad tam tikromis dogmomis buvo galima įtikėti dvyliktame amžiuje, bet nebegalima dvidešimtame. Tai tas pats, kaip sakyti, kad tam tikra filosofijos mokykla įtikina pirmadieniais, bet niekaip neįtikina antradieniais. Tas pats, ką apie požiūrį į kosmosą sakyti, jog jis dera pusei ketvirtos, bet nebetinkamas pusei penktos. Tai, kuo žmogus tiki, priklauso ne nuo laikrodžio ar amžiaus, bet nuo jo filosofijos. Jei žmogus tiki gamtos dėsnių nekintamumu, tai jis jokiame amžiuje nepatikės stebuklais. Jei žmogus tiki, kad už dėsnio slypi valia, tai jis bet kokiame amžiuje patikės bet kokiu stebuklu. Įsivaizduokime diskusijos dėlei, kad mus domina stebuklingas gydymas. Dvylikto amžiaus materialistas juo netikės taip pat, kaip dvidešimto amžiaus materialistas. Bet dvidešimto amžiaus žmogus, priklausantis Krikščionių Mokslo sektai, patikės juo kaip ir dvylikto amžiaus krikščionis. Viskas priklauso nuo žmogaus pripažįstamos teorijos. Todėl žvelgiant į bet kokį istorišką atsakymą svarbiausia ne tai, ar jis pateiktas mūsų laikais, bet ar jis atsako į mūsų klausimą. Juo daugiau galvojau apie tai, kada ir kokiu būdu krikščionybė atėjo į pasaulį, juo aiškiau jutau, kad ji iš tikrųjų atėjo atsakyti į šį klausimą.

Visai neatremiamas liaupses krikščionybei dažniausiai

gieda neįsiparcigojç, libertariški krikščionys. Jie kalba taip, tarsi iki krikščionybės atėjimo nebuvo nei pamaldumo, nei gailesčio – čia juos tuoj pat pataisytų bet koks viduramžių žmogus. Jie vaizduoja krikščionybę ypatingą, esą ji pirmoji paskelbusi paprastumą ar susilaikymą, vidinį susitelkimą ar nuoširdumą. Jie palaikys mane labai ribotu (kad ir ką tai reikštų), jei pasakysiu, kad krikščionybė ypatinga, nes ji pirmoji skelbė krikščionybę. Jos ypatumas tas, kad ji buvo konkreti, o paprastumas ar nuoširdumas nėra konkretūs – tai akivaizdūs visos žmonijos idealai. Krikščionybė buvo mįslės įminimas, o ne paskutinė banalybė, ištarta ilgam pokalbiui besibaigiant. Visai neseniai viename puikiame puritoniškos pakraipos savaitraštyje perskaičiau pastebėjimą, kad krikščionybė, atėmus iš jos dogmų šarvus (tarsi būtų galima kalbėti apie žmogų, iš kurio atimti skeleto šarvai), pasirodys ne kas kita, o kvakerių skelbiama Vidinės Šviesos doktrina. Gal ir perdėčiau pasakydamas, kad krikščionybė atėjo į pasaulį specialiai tam, kad sutriuškintų Vidinės Šviesos doktriną. Bet toks pasakymas būtų daug artimesnis tiesai. Būtent paskutinieji stoikai, pavyzdžiui Markas Aurelijus, tikėjo Vidine Šviesa. Jų kilnumas, jų nuovargis, liūdnas išorinis rūpestis kitais ir nepagydomas vidinis rūpinimasis savimi buvo nulemti Vidinės Šviesos ir egzistavo tik esant šiam rūškanam apšvietimui. Atkreipkite dėmesį, kaip Markas Aurelijus primygtinai reikalauja daryti ar nedaryti smulkius darbus, kaip tai daro visi introspektyvūs moralistai; taip yra dėl to, kad jis neturi nei pakankamai meilės, nei pakankamai neapykantos, skatinančios moralės revoliuciją. Jis keliasi ankstų rytą kaip mūsų aristokratai, kurie „gyvena paprastai“: išpažinti tokį altruizmą daug lengviau negu sustabdyti žaidynes amfiteatruose ar grąžinti Anglijos žmonėms jų žemes. Markas Aurelijus yra nepakenčiamiausias žmogaus tipas. Jis yra nesavanaudis egoistas. Nesavanaudis egoistas – tai žmogus, pilnas išdidumo, nepateisinamo aistra. Iš visų įsivaizduoti galimų apšvie-

tos formų blogiausia ta, kurią tie žmonės vadina Vidine Šviesa. Iš visų kraupių religijų kraupiausia – viduje esančio dievo garbinimas. Tas, kuris pažįsta bent vieną žmogų, žino, kaip turi veikti jo kūnas; tas, kuris pažįsta bent vieną Aukštesniosios Minties Centro atstovą, žino, kaip jis veikia. Galiausiai reikalavimas, kad Džonsas garbintų viduje esantį dievą virsta reikalavimu, kad Džonsas garbintų Džonsą. Geriau tegu Džonsas garbina saulę ar mėnulį, bet tik ne Vidinę Šviesą; tegu jis aukoja katėms ir krokodilams, jeigu ras jų savo gatvėje, bet tik ne viduje esančiam dievui. Krikščionybė atėjo į pasaulį pirmiausia tam, kad jėga priverstų žmogų žiūrėti ne tik vidun, bet ir į išorę, apstulbus ir džiaugsmingai laikytis dieviškos draugijos ir sekti dieviškuoju vadovu. Vienintelis krikščionybės teikiamas smagumas yra tas, kad žmogus nepaliekamas vienas su Vidine Šviesa; jis aiškiai mato išorinę šviesą, gražią kaip mėnulis, rinktinę kaip saulė, baisią kaip surikiuota kariška stovyklos eilė.

Tiesą sakant, būtų geriau, jei Džonsas negarbintų mėnulio ir saulės. Jeigu pradės tai daryti, atsiras polinkis juos pamėgdžioti, sakant, kad jeigu saulė degina vabzdžius gyvus, tai ir jis gali juos deginti. Jis mano, kad jeigu saulė neša žmonėms saulės smūgį, tai jis gali kaimynams užnešti tymus. Jis mano, kad jeigu mėnulis, kaip sakoma, varo žmones iš proto, tai jis gali varyti iš proto savo žmoną. Ši bjauri paprasto išorinio optimizmo pusė irgi pasireiškė senovės pasaulyje. Apytikriai tuo metu, kada stoikų idealizme pradėjo reikštis pesimizmo silpnybės, senajame mūsų protėvių gamtos garbinime ėmė reikštis milžiniška optimizmo silpnybė. Garbinti gamtą jaunai visuomenei visai natūralu, arba, kitaip sakant, panteizmas yra geras tol, kol jis garbina Paną. Bet gamta turi ir kitą pusę, kurią greitai atranda patyrimas bei nuodėmė, ir pasakyti, kad dievas Panas netrukus parodė turįs kanopas – anaiptol ne paprastas pašmaikštavimas. Vienintelis argumentas Natūraliosios religijos nenaudai yra tas, kad ji kažkokiu

būdu išvirsta nenatūralia. Iš ryto žmogus myli gamtą už jos nekaltybę ir draugiškumą; jei tebemyli ją ir nakčiai artėjant, tai jau už tamsą ir žiaurumą. Auštant jis prausiasi tyru vandeniu, kaip stoikų išminčius, bet kažkodėl sutemus ima maudytis karštame jaučio kraujyje, kaip Julijonas Atskalūnas. Grynas sveikatos vaikymasis visada skatina nesveikumą. Fizinės gamtos jokiu būdu negalima paversti tiesiogine valdove; ja reikia džiaugtis, o ne garbinti. Negalima rimtai žiūrėti į žvaigždes ir kalnus. Jei taip darysime, prieisime tą patį galą, kurį priėjo pagoniškas gamtos garbinimas. Žemė yra geraširdiška, todėl mes galime mėgdžioti visus jos žiaurumus. Seksualumas sveikas, todėl visi galime dėl jo eiti iš proto. Grynasis optimizmas pasiekė beprotišką ir tinkamą savo galą. Teorija apie visa ko gerumą išvirto orgija, kurioje visa kas buvo bloga.

Antra vertus, mūsų idealistiškiems pesimistams atstovavo senųjų stoikų palikuonys. Markas Aurelijus ir jo draugai visiškai atsisakė idėjos apie visatos dievą ir ieškojo tik dievo, esančio viduje. Jie nebeturėjo vilties, kad gamtoje ar visuomenėje yra kas nors dora. Iš tikrųjų jie nepakankamai domėjosi išoriniu pasauliu, kad būtų ėmęsi jį išgriauti ar pertvarkyti. Jie nemylėjo miesto tiek, kad jį padegtų. Taigi senovės pasaulį kankino lygiai tokia pat sielvartinga dilema, kaip ir mus. Tie keli žmonės, kurie mėgavosi pasauliu, buvo užsiėmę jo griovimu ir dorybingiesiems taip menkai terūpėjo, kad jie net nesivargino užvožti jiems ir nuraminti. Staiga į šią dilemą, tokią pat kaip mūsiškė, įžengė krikščionybė ir pasiūlė ypatingą atsakymą, kurį pasaulis galiausiai suprato buvus teisingu atsakymu. Jis buvo teisingas anais laikais, ir manau, kad tebėra teisingas dabar.

Šis atsakymas priminė kalavijo kirtį; jis skyrė, o ne kaip nors sentimentaliai jungė. Trumpai sakant, jis atskyrė Dievą nuo kosmoso. Dievybės transcendencija ir apibrėžtumas – tai, ką kai kurie krikščionys šiandien nori iš krikščionybės pašalinti, – ir buvo tikroji priežastis, dėl kurios žmonės no-

rėjo būti krikščionimis. Tai svarbiausia krikščioniško atsakymo nelaimingam pesimistui ir dar nelaimingesniam optimistui dalis. Kadangi čia mane domina konkreti jų problema, tai tik labai trumpai aptarsiu šią metafizinę prielaidą. Visi daiktus kuriančio ar juos palaikančio principo aprašymai turi būti metaforiški, nes jie žodiniai. Antai panteistas kalba apie Dievą, esantį *visame kame*, tarsi kokioje dėžėje. Evoliucionistas, kaip sako jau pats jo pavadinimas, mano, kad viskas išsivysto tarsi vystyklai. Šiai kritikai atviri visi terminai, religiniai ir nereliginiai. Vienintelis klausimas yra toks: ar visi terminai beprasmiški, ar kaip nors galima tokia fraze išreikšti konkrečią daiktų kilmės idėją. Aš manau, kad galima; aišku, kad taip mano ir evoliucionistas, antraip jis nekalbėtų apie evoliuciją. Viso krikščioniško teizmo pamatas yra posakis apie Dievą kūrėją, kaip menininkas yra kūrėjas. Poetas taip atsiskiria nuo savo eilėraščio, kad pats sakosi juo „nusikratęs". Net sukurdamas kūrinį, poetas juo atsikrato. Šis kūrimo ir dauginimosi kaip atsiskyrimo principas yra toks pat nuoseklus visame kosmose, kaip ir evoliucionistinis principas, kad kiekviena gyvybės forma yra atsišakojimas. Moteris netenka kūdikio tada, kai jį pagimdo. Kūrimas visada yra atskyrimas. Gimimas yra toks pat iškilmingas išsiskyrimas kaip ir mirtis.

Tai svarbiausias filosofinis krikščionybės principas: išsiskyrimas dieviškojo kūrimo veiksme (kaip tas, kuris atkerta poetą nuo eilėraščio ar motiną nuo naujagimio kūdikio) ir yra tikrasis aprašymas veiksmo, kuriuo absoliuti energija sukūrė pasaulį. Daugelis filosofų tvirtina, kad Dievas, kurdamas pasaulį, jį pavergė. Krikščionybė tvirtina, kad kurdamas pasaulį, Dievas jį išlaisvino. Dievas parašė ne eilėraštį, bet veikiau pjesę; jis numatė pjesę būsiant tobulą, bet ją vaidinti ir režisuoti teko palikti žmonėms, kurie nuo tada gerokai viską sujaukė. Vėliau pakalbėsiu apie šios teoremos teisingumą. Čia tenoriu parodyti, kaip stulbinančiai glotniai ji praslydo pro dilemą, apie kurią kalbėjome šiame skyriuje. Tokiu būdu pasirodė

įmanoma būti kartu laimingam ir pasipiktinusiam, nenusižeminant iki pasivadinimo optimistu ar pesimistu. Remiantis šia sistema, buvo galima kovoti su visomis egzistencijos jėgomis, neapleidžiant egzistencijos vėliavos. Galima gyventi taikoje su visata, kovojant su visu pasauliu. Šventasis Jurgis galėjo kovoti su slibinu, kad ir kokio dydžio baisūnas šmėkšotų kosmose, didesnis už galingus miestus ar amžinąsias kalvas. Net jeigu jis būtų toks didelis, kaip visas pasaulis, jį vis vien būtų galima nukauti pasaulio vardan. Šventajam Jurgiui nereikėjo atsižvelgti į aiškią naudą ar vietą kūrinijos pakopose, o tik žinoti visa ko provaizdžio paslaptį. Jis galėjo grūmoti kalaviju slibinui net tokiu atveju, kai slibinas yra viskas; net jeigu dangus virš šventojo galvos tėra tik išžiotų jo nasrų puslankis.

Paskui patyriau tai, ko neįmanoma aprašyti. Tarsi nuo pat gimimo būčiau klaidžiojęs nešinas dviem milžiniškais neveikiančiais skirtingų formų aparatais, iš pirmo žvilgsnio neturinčiais nieko bendra – pasauliu ir krikščioniškąja tradicija. Pasaulyje suradau tokią angą: tai, kad kažkokiu būdu reikia išmokti mylėti pasaulį juo nepasitikint; kažkaip turime mylėti pasaulį, nepasidarydami perdėm pasaulietiški. Krikščioniškoje teologijoje radau išsikišimą, tarsi kokį tvirtą strypą: dogminį tvirtinimą, kad Dievas yra asmeniškas ir sukūrė pasaulį atskirą nuo savęs. Dogmos strypas tiksliai atitiko pasaulio angą – aišku, taip ir buvo sumanyta, – ir tada ėmė dėtis keisti dalykai. Sutapus dviem šių aparatų dalims, visos kitos dalys viena po kitos ėmė keistai tiksliai jungtis. Girdėjau, kaip veržlė po veržlės įsitvirtina visos aparatų dalys, su palengvėjimu spragteldamos ir atsidurdamos kiekviena savo vietoje. Teisingai sudėjus vieną dalį, atitiko ir visos kitos, kaip laikrodžiai vienas po kito ima mušti pusiaudienį. Į visus instinktus atsakė doktrinos. Arba, norint pakeisti metaforą, buvau kaip žmogus, žygiuojantis priešiška šalimi užimti vienos aukštos tvirtovės. Šiai tvirtovei kritus, visa šalis pasidavė ir tapo mano užnugariu.

Nušvito visas kraštas, iki pat pirmųjų mano vaikystės laukų. Visos aklos paauglystės fantazijos, kurias ketvirtajame skyriuje bergždžiai mėginau užčiuopti tamsoje, staiga tapo perregimos ir protingos. Teisingai maniau, kad rožės raudonos kažkokio pasirinkimo dėka: tai buvo dieviškasis pasirinkimas. Teisus buvau jusdamas, kad beveik geriau pasakyti, jog žolė yra ne tos spalvos, negu pripažinti, kad ji būtinai turėjo būti tokia: ji lengvai galėjo būti visai kitokia. Mano įsitikinimas, kad laimė visada kabo ant beprotiško sąlygos siūlelio, vis dėlto neapgavo: jis reiškė visą Nuopuolio doktriną. Net tos blausios, beformės sąvokos-baisūnės, kurių ne tik apginti, bet ir aprašyti nepajėgiau, tyliai stojo į savo vietas tarsi didžiulės išpažinimo kariatidės. Fantazija, kad kosmosas ne beribis ir tuščias, bet mažutis ir jaukus dabar įgijo išsipildymo prasmę, nes juk bet koks meno kūrinys mažas menininko akyse; Dievui žvaigždės tikriausiai mažutės ir brangios kaip deimantai. Net mane persekiojusi nuojauta, kad visi geri dalykai kažkokiu būdu yra ne tik naudotini įrankiai, bet ir tausotini išlikimo liudytojai, kaip daiktai iš Kruzo laivo, buvo laukinis pradinės išminties šnibždesio aidas; juk krikščionybė moko, kad visi mes išlikome gyvi po katastrofos, esame komanda iš auksinio laivo, nuskendusio dar pasauliui neprasidėjus.

Bet svarbiausia buvo štai kas: optimizmas įgijo absoliučiai priešingą pagrindą. Tą pačią akimirką, kai jis apsivertė, atsirado staigus palengvėjimas, kaip būna atstačius į vietą išnarintą sąnarį. Dažnai esu vadinęsis optimistu, norėdamas išvengti pernelyg akivaizdaus pesimisto piktžodžiavimo. Bet visas mano amžiaus optimizmas buvo netikras ir atimantis pasitikėjimą, nes jis nuolat stengėsi įrodyti, jog mes turime aiškią vietą pasaulyje. Krikščioniškas optimizmas grindžiamas tuo, kad mes *neturime* savo vietos pasaulyje. Mėginau būti laimingas sakydamas sau, kad žmogus yra gyvulys, kaip visi kiti, laukiantys maisto iš Dievo. Bet dabar tapau tikrai laimingas, nes supratau, kad žmogus yra pabaisa. Teisingai jaučiau,

kad visi daiktai keisti, nes aš pats esu ir geresnis, ir blogesnis už juos. Optimistas patiria prozišką malonumą, besiremiantį visa ko natūralumu; krikščionio patiriamas malonumas poetiškas, nes jis grindžiamas visa ko nenatūralumu antgamčio šviesoje. Modernūs filosofai kartojo man, kad esu savo vietoje, bet aš ir susitaikęs jaučiausi prislėgtas. Bet vos išgirdau esąs *ne savo* vietoje, kaip mano siela iš džiaugsmo pragydo tarsi paukštis pavasarį. Šis žinojimas atrado ir apšvietė pamirštus kambarius tamsiame kūdikystės name. Dabar žinojau, kodėl žolė man visada atrodė keista kaip žalia milžino barzda ir kodėl jaučiu nostalgiją, būdamas namie.

VI. KRIKŠČIONYBĖS PARADOKSAI

Tikroji šio mūsų pasaulio negerovė nėra ta, kad pasaulis neprotingas ir net ne ta, kad jis protingas. Labiausiai paplitusi negerovė tokia: mūsų pasaulis beveik protingas, bet ne iki galo. Gyvenimas nėra nelogiškas, tačiau jame pilna spąstų logikams. Jis atrodo šiek tiek matematiškesnis ir griežtesnis, negu yra; jo tikslumas akivaizdus, o netikslumai paslėpti; nepažabojami jo bruožai tyko pasislėpę. Pateiksiu grubų pavyzdį, kad suprastumėt, ką turiu galvoje. Įsivaizduokime, kad koks nors matematiškai nusiteikęs mėnulio gyventojas imtųsi vertinti žmogaus kūną: jis iš karto pamatytų, jog esminis jo ypatumas – simetrija. Žmogų sudaro tarsi du žmonės; dešinysis tiksliai atkartoja kairįjį. Pastebėjęs, kad rankos yra ir kairėje, ir dešinėje, kojos irgi, jis gali mąstyti toliau ir vėl ras po lygų skaičių rankų ir kojų pirštų, dvi akis, dvi ausis, dvi nosies šnerves ir net du smegenų pusrutulius. Pagaliau jis pavadins tai dėsniu ir, atradęs širdį vienoje pusėje, padarys išvadą, kad kitoje pusėje yra dar viena širdis. Ir kaip tik tą akimirką, kada aiškiausiai pajus savo teisumą, ims ir suklys.

Kaip tik šis tylus vieno colio nukrypimas nuo tikslumo ir sukelia visame kame tokį nejaukumą. Jį jauti tarsi slaptą visatos išdavystę. Obuolys ar apelsinas pakankamai apvalus, kad juos tokiais vadintume, tačiau iš tiesų jie anaiptol nėra apvalūs. Pati žemė forma tiek primena apelsiną, kad suvilioja kokį naivesnį astronomą pavadinti ją rutuliu. Žolės laiškas lyginamas su kalavijo ašmenimis, nes abu jie sueina į tašką; tačiau tikrovėje taip nėra. Visuose daiktuose yra kažkas romiai neapskaičiuojama. Racionalistai į tai atsižvelgia, bet tik paskutinę akimirką. Lengva daryti prielaidą, kad jeigu didžioji žemės paviršiaus kreivė yra išlinkusi, tai išlinks ir kiekvienas atskirai paimtas jos gabaliukas. Atrodytų visai protinga, kad jeigu žmogus turi du smegenų pusrutulius, tai turi turėti

ir po širdį kiekvienoje krūtinės pusėje. Vis dėlto mokslo vyrai nenustoja rengti ekspedicijas Šiaurės ašigalio atrasti, nes jiems taip patinka plokščias kraštovaizdis. Mokslo vyrai teberengia žygius žmogaus širdies atrasti; bet kai jie mėgina ją pasiekti, dažniausiai domisi ne ta žmogaus puse.

Tai štai, tikrą įžvalgą ar įkvėpimą lengviausia patikrinti, pažiūrėjus, ar ji įžvelgia šiuos paslėptus sutrikimus ar staigmenas. Jeigu mūsų matematikas mėnulietis pamatytų dvi žmogaus rankas ir dvi ausis, jis galėtų dedukcijos būdu nustatyti, kad egzistuoja dvi mentės ir du smegenų pusrutuliai. Bet jeigu jis atspėtų, kad žmogaus širdis yra ten, kur yra, tada sakyčiau, kad jis daugiau negu matematikas. Kaip tik tai būdinga krikščionybei. Ji ne tik dedukuoja logines tiesas; vos ji tampa nelogiška, tai dėl to, kad bus aptikusi, taip sakant, nelogišką tiesą. Ji ne tik teisingai kalba apie daiktus, bet darosi neteisinga (jei galima taip pasakyti) kaip tik ten, kur prasideda netikslumai. Jos planas tinka slaptiems netikslumams, jame tikimasi netikėto. Apie paprastą tiesą ji kalba paprastai; tačiau užsispiria, kai prabylama apie subtilius dalykus. Ji gali pripažinti, kad žmogus turi dvi rankas, tačiau niekada nesutiks su akivaizdžia dedukcija (kurios šaukte šaukiasi visi modernistai), kad jis turi dvi širdis. Šiame skyriuje tenoriu tik tai nurodyti; noriu parodyti, kad kai tik pajuntame krikščioniškoje teologijoje ką nors keista, paprastai surandame keistumą ir tiesoje.

Jau esu minėjęs bereikšmę frazę, esą tokiu ar tokiu išpažinimu negalima tikėti mūsų laikais. Be abejonės, visais laikais galima tikėti bet kuo. Tačiau štai kas keista: sudėtingoje visuomenėje tam tikra prasme tikėjimą galima priimti pastoviau (jeigu jį išvis priimame) negu paprastoje visuomenėje. Jeigu žmogus pripažįsta krikščionybės teisingumą Birmingeme, tai jis iš tikrųjų turi aiškesnes priežastis tikėti negu tas, kuris pripažino jos teisingumą senovės Anglijoje. Juo sutapimas sudėtingesnis, tuo mažiau tikėtina, kad tai sutapimas. Jeigu

snaigių forma tokia pati kaip vienos Škotijos grafystės kontūrai, tai gali būti atsitiktinumas. Bet jeigu snaigės įgyja tiksliai tokį pavidalą, kaip Hempton Korto labirintas, manau, galime tai vadinti stebuklu. Kaip tik tokiu stebuklu aš laikau krikščionybės filosofiją. Mūsų modernaus pasaulio sudėtingumas daug geriau įrodo išpažinimo tiesą negu visos paprastos tikėjimo amžių problemos. Būtent Noting Hile ir Batersyje pradėjau suprasti, kad krikščionybė teisinga. Būtent todėl tikėjimo doktrinos ir visos detalės aptariamos itin smulkiai, ir šis smulkmeniškumas labai erzina visus besižavinčius krikščionybe, bet ja netikinčius. Kai patiki išpažinimu, pradedi didžiuotis jo sudėtingumu, panašiai kaip mokslininkai didžiuojasi mokslo sudėtingumu. Tai rodo, kiek daug jame atradimų. Jeigu koks dalykas teisingas, tai jį pagirsime pasakę, kad jis subtiliai teisingas. Lazda gali atsitiktinai atitikti drevę, o akmuo – angą. Tačiau ir raktas, ir spyna yra sudėtingi. Jeigu raktas tinka spynai, vadinasi, tai tas raktas.

Šis smulkmeniškas tikslumas nepaprastai apsunkina darbą, kurio dabar ėmiausi – aprašyti tiesos kaupimąsi. Žmogui labai sunku ginti tai, kuo jis absoliučiai tikras. Lengviau, kai įsitikinimas dalinis. Žmogus iš dalies tikras tada, kai jis yra atradęs vieną ar kitą to dalyko įrodymą ir gali jį išdėstyti. Bet negali sakyti esąs visai tikras filosofine teorija, jei radai vieną ją patvirtinantį įrodymą. Visai įsitikinęs būsi tik tuo atveju, kai teoriją patvirtins viskas. Ir juo daugiau besiskiriančių priežasčių kryps įsitikinimo link, juo smarkiau suglumsime, staiga paprašius jas apibendrinti. Jei vidutinio intelekto žmogų nei iš šio, nei iš to paklaustume: „Kaip manote, kuo civilizacija geresnė už laukinių bendruomenę?", jis apstulbęs nužvelgtų vieną daiktą po kito ir tegalėtų nerišliai išveblenti: „Na kaipgi, štai ten knygų lentyna ... ir anglys kibirėlyje ... fortepijonai ... ir policininkai." Pagrindinis civilizacijos argumentas – tai jos sudėtingumas. Ji yra tiek daug nuveikusi. Bet pats įrodymų gausumas, turintis suteikti atsa-

kymui nušluojančios galios, iš tikrųjų atsakymą sunaikina.

Taigi bet koks absoliutus įsitikinimas kartu neša ir milžinišką bejėgiškumą. Tikėjimas toks didžiulis, kad jam išjudinti reikia daug laiko. Keista, bet abejonės dažniausiai kelia tai, kad nesvarbu nuo ko pradėti. Visi keliai veda į Romą; tai todėl daugybė žmonių niekada ten nenukeliauja. Prisipažįstu, kad šiuo atveju, kalbėdamas apie krikščioniškus įsitikinimus, galiu pradėti dėstymą nuo bet ko – ropės ar taksi automobilio. Bet jeigu man bent kiek rūpi aiškiai išreikšti tai, ką noriu, manau, bus išmintingiau tęsti tai, ką kalbėjau pastarajame skyriuje, tai yra aptarti pirmąjį iš šių mistiškų atsitiktinumų ar veikiau patvirtinimų. Nuo jo mane skyrė visa, ką buvau iki tol girdėjęs apie krikščioniškąją teologiją. Dvylikos metų buvau pagonis, o šešiolikos – visiškas agnostikas, ir niekaip negaliu įsivaizduoti septyniolikmečio, kuris nekeltų sau tokio paprasto klausimo. Aš, tiesa, buvau išsaugojęs miglotą pagarbą kosminei dievybei ir didelį istorinį susidomėjimą Krikščionybės Pradininku. Vis dėlto laikiau Jį žmogumi; nors, tiesa, gal jau tada maniau, kad Jis pranoko kai kuriuos modernius Jo kritikus. Perskaičiau visą mokslinę ir skeptišką savo meto literatūrą, bent jau tą jos dalį, kuri buvo parašyta angliškai ir man pasiekiama; neskaičiau nieko daugiau – turiu galvoje, neskaičiau jokias kitas filosofijos mokyklas išreiškiančių knygų. Pigūs siaubo romaniūkščiai, kuriuos irgi skaičiau, iš tiesų laikėsi sveikos ir didvyriškos krikščionybės tradicijos, bet tada to dar nežinojau. Neperskaičiau nė eilutės jokio krikščionybės apologeto. Ir dabar juos skaitau kiek galėdamas rečiau. Prie ortodoksinės teologijos mane grąžino Huxley'us, Herbertas Spenceris ir Bradlaugh. Jie pirmieji mano prote pasėjo drąsias abejones abejone. Mūsų močiutės buvo visiškai teisios sakydamos, kad Tomas Paine'as[1] ir laisvamaniai atima

[1] Thomas Paine (1737–1809) politinis reformatorius, parašęs knygą „Žmogaus teisės" (*The Rights of Man*). Simpatizavo kvakerių pažiūroms ir nuosekliai kritikavo krikščionybę.

ramybę. Tikrai. Iš manęs jie ją visiškai atėmė. Racionalistai privertė mane klausti, ar protas išvis naudingas, o kai baigiau skaityti Herbertą Spencerį, buvau nuėjęs taip toli, kad net ėmiau abejoti (pirmą kartą gyvenime), ar evoliucija išvis buvo. Kai užverčiau paskutinį pulkininko Ingersollo ateistinių paskaitų puslapį, mano protą perskrodė klaiki mintis: „Tau beveik pavyko atversti mane į krikščionybę". Buvau bepraradąs viltį.

Šį keistą didžiųjų agnostikų poveikį – jie kelia daug gilesnes abejones negu juto patys – galima pagrįsti daugeliu pavyzdžių. Paimsiu tik vieną. Dar kartą perskaičiau visus nekrikščionių ar antikrikščionių pateikiamus tikėjimo aprašymus nuo Huxley'aus iki Bradlaugh, ir mano protę palengva, bet labai ryškiai ėmė bręsti lėtas, siaubingas įspūdis, kad krikščionybė tikriausiai yra kažkas visai nepaprasta. Ji (kaip supratau) pasižymėjo ne tik liepsnojančiomis ydomis, bet ir, matyt, mistišku talentu sujungti savyje šiaip nesuderinamas ydas. Ji buvo puolama iš visų pusių ir dėl prieštaringiausių priežasčių. Vos vienam racionalistui parodžius, kad ji pernelyg krypsta į Rytus, kitas lygiai taip pat aiškiai įrodydavo ją esant per daug toli Vakaruose. Dar nespėjo aprimti mano pasipiktinimas kampuotu, agresyviu krikščionybės kvadratiškumu, kaip vėl buvau šaukiamas pastebėti ir pasmerkti erzinantį, juslingą jos apvalumą. Jeigu kartais skaitytojui nėra tekę susidurti su tais dalykais, kuriuos turiu galvoje, pateiksiu iš atminties kelis šio prieštaringo skepticizmo antpuolio pavyzdžius. Užrašysiu kokius keturis ar penkis, bet jų yra dar bent penkiasdešimt.

Pavyzdžiui, mane labai sujaudino iškalbingas krikščionybės puolimas už nežmogišką niūrumą; nuoširdų pesimizmą aš laikiau ir tebelaikau neatleistina nuodėme. Nenuoširdus pesimizmas yra socialinis pasiekimas, jis pakankamai malonus, ir, laimei, pesimizmas beveik visada nenuoširdus. Bet jeigu, kaip sakė šitie žmonės, krikščionybė yra grynas pesimizmas ir priešinimasis gyvenimui, tada aš visiškai pasirengęs išsprog-

7 40

dinti šv. Pauliaus katedrą. Tačiau nepaprasčiausia yra štai kas. Pirmame skyriuje jie man kuo tinkamiausiai įrodė, kad krikščionybė perpelyg pesimistiška, o antrame pradėjo teigti, kad joje gerokai per daug optimizmo. Vienas kaltinimas, metamas krikščionybei buvo toks: esą, ligūstomis ašaromis ir siaubais ji užkirtusi žmonėms kelią ieškotis laisvės ir džiugesio Gamtos prieglobstyje. Bet buvo ir kitas kaltinimas: esą ji guodžianti žmones išgalvota apvaizda ir uždaranti juos rausvai baltame vaikų kambaryje. Vienas didis agnostikas klausė, kodėl Gamta nepakankamai graži, ir kodėl sunku būti laisvam. Kitas didis agnostikas prieštaravo jam: krikščioniškas optimizmas, „dievobaimingų rankų išaustas apgaulės drabužis", slepia nuo mūsų, kad Gamta bjauri ir būti laisvam neįmanoma. Vos tik vienas racionalistas baigė vadinti krikščionybę košmaru, tuoj kitas pradėjo ją vadinti kvailių rojumi. Tai mane trikdė; kaltinimai atrodė nenuoseklūs. Krikščionybė negalėjo vienu metu būti ir juoda balto pasaulio kaukė, ir balta juodo pasaulio kaukė. Krikščionio statusas negalėjo būti vienu metu ir toks patogus, kad tik bailys jo įsitvertų, ir toks nepatogus, kad tik kvailys jį gintų. Jeigu jis klaidina žmogaus regėjimą, turi tai daryti vienu ar kitu būdu; ji negali vienu metu uždėti ir žalius, ir rausvus akinius. Baisingai džiūgaudamas, kaip visi ano meto jaunuoliai skanaute skanavau Swinburne'o patyčias, mestas išpažinimo nykumai: *Tu nugalėjai, blyškus Galilėjieti, pasaulis tau alsuojant papilkėjo.* Tačiau perskaitęs, ką tas pats poetas rašė apie pagonybę (pavyzdžiui, „Atalantėje"), supratau, kad tas pasaulis buvo dar pilkesnis, jei tai įmanoma, prieš galilėjiečiui pradedant alsuoti. Iš tiesų poetas abstrakčiai tvirtino, kad pats gyvenimas yra juodesnis už naktį. Ir vis dėlto krikščionybė kažkaip jį aptemdė. Tas, kuris smerkė krikščionybę už pesimizmą, pats buvo pesimistas. Pamaniau, kad čia kažkas ne taip. Ir vieną jaudinančią akimirką mano protc įsižiebė mintis, kad gal vertinti religijos ryšį su laime nelabai tinka tiems, kurie patys sako nepažįstą nei religijos, nei laimės.

Be žodžių aišku, kad neskubėjau skelbti kaltinimus neteisingais, o kaltintojus kvailiais. Paprasčiausiai pagalvojau, kad krikščionybė tikriausiai bus dar keistesnė ir ydingesnė, negu jie leido suprasti. Gali būti, kad koks dalykas turi abi prieštaraujančias ydas, tačiau tada tai labai keistas dalykas. Gali būti, kad žmogus vienoje vietoje per storas, o kitoje per plonas, bet tada jis bus labai keistos figūros. Tuo metu mano mintys buvo užimtos tik keista krikščionių religijos forma: keistoms formoms mano racionaliame protc nebuvo vietos.

Štai dar vienas panašus atvejis. Jutau, kad stiprus argumentas krikščionybės nenaudai buvo kaltinimas, jog žodžiu „krikščioniškas" išreiškiama kažkas baikštaus, vienuoliška ir nevyriška, ypač kalbant apie požiūrį į pasipriešinimą ir kovas. Didieji XIX a. skeptikai dažniausiai buvo vyriški. Jie buvo tikri vyrai – Bradlaugh iškalbingas, Huxley'us santūrus. Palyginus su jais, krikščionybės patarimai tikrai buvo kiek silpnoki ir perdėtai šlovino kantrybę. Evangelijos paradoksas apie kitą skruostą, tai, kad kunigai niekada nekariavo – šimtai dalykų patvirtino kaltinimą, esą krikščionybė pernelyg stengiasi prilyginti žmones avims. Perskaitęs aš tuo patikėjau, ir jei nebūčiau nieko daugiau skaitęs, tikėčiau iki šiol. Bet perskaičiau ir visai kitokių dalykų. Atverčiau kitą agnostikos vadovo puslapį, ir mano smegenys apvirto aukštyn kojom. Dabar paaiškėjo, kad turiu nekęsti krikščionybės ne už tai, kad ji kovoja per mažai, bet kad kovoja per daug. Pasirodė, kad krikščionybė – visų karų motina. Ji užtvindė pasaulį krauju. Buvau iš esmės supykęs ant krikščionio, nes jis niekada nepyko. O dabar man liepė pykti ant jo dėl to, kad krikščionio pyktis – didžiausias ir baisiausias dalykas žmonijos istorijoje, kuris persunkė visą žemę ir dūmais pakilo iki saulės. Tie patys žmonės, kurie priekaištavo krikščionybei dėl romių, nesipriešinančių vienuolynų, priekaištavo jai ir dėl kryžiaus žygių smurto bei narsos. Vargšė krikščionybė buvo vienaip ar kitaip kalta ir dėl to, kad Eduardas Išpažinėjas nesikovė,

ir kad Ričardas Liūtaširdis kovėsi. Kvakeriai buvo vieninteliai tipiški krikščionys (taip mums sakė); bet Kromvelio ir Alvos žudynės buvo tipiški krikščioniški nusikaltimai. Ką visa tai galėjo reikšti? Kas buvo toji krikščionybė, visada draudusi karus ir visada juos kėlusi? Kokia prigimtis dalyko, kurį galima pirma niekinti už tai, kad jis nekovingas, o antra – už tai, kad nuolatos veržiasi į kovą? Kokių galvosūkių pasaulyje gimė tokios pabaisiškos žudynės ir toks pabaisiškas nuolankumas? Krikščionybės forma kiekvieną akimirką darėsi vis keistesnė.

Imu trečią pavyzdį, keisčiausią iš visų, nes jame kalbama apie vienintelį rimtą prieštaravimą tikėjimui. Vienintelis tikras prieštaravimas krikščionių religijai yra paprastas: kad ji yra viena. Pasaulis didžiulis, pilnas įvairiausių žmonių. Galima pagrįstai pasakyti, kad krikščionybė – tai dalykas, skirtas vienam žmonių tipui. Prasidėjusi Palestinoje, ji praktiškai pasibaigė Europoje. Jaunystėje šis argumentas mane deramai paveikė, ir buvau gerokai palinkęs prie doktrinos, dažnai skelbiamos etikos draugijose: turiu galvoje doktriną apie tai, kad egzistuoja viena didelė nesąmoninga visos žmonijos Bažnyčia, grindžiama visur esančia žmogaus sąžine. Išpažinimai gali skirti žmones, tačiau juos jungia bent moralė. Siela gali išlandžioti keisčiausius, tolimiausius kraštus ir amžius, bet visur sutiks sveiko proto pamatus. Ji ras Konfucijų, sėdintį po Rytų medžiais ir rašantį: „Nevok". Ji gali iššifruoti mįslingiausius neįžengiamos dykumos hieroglifus, ir perskaityti šie reikš: „Maži berniukai privalo sakyti tiesą." Aš tikėjau doktrina, kad visus žmones brolijon jungia bendras moralės jausmas; ir dabar ja tebetikiu, bet tikiu ir kitais dalykais. Krikščionybė mane be galo erzino teigdama (aš taip maniau), kad ištisus amžius ištisos imperijos nesugebėjo suvokti šios teisingumo ir proto šviesos. Bet po to atradau stulbinantį dalyką. Atradau, kad tie patys žmonės, tvirtinę, jog visa žmonija nuo Platono iki Emersono priklauso vienai Bažnyčiai, taip

pat tvirtina, kad moralė visiškai pasikeitė, ir kad tai, kas teisinga viename amžiuje, neteisinga kitame. Sakysime, jei aš pareikalauju altoriaus, man atsakoma, kad jo nereikia, nes mūsų broliai bendrų papročių ir idealų dėka davė mums aiškias pranašystes ir vieną išpažinimą. Bet man kukliai užsimimus, kad vienas žmonėms bendrų papročių yra turėti altorių, mokytojai agnostikai apsisukdavo aplink savo ašį ir atsakydavo, kad žmonės per amžius tūnojo laukinėje tamsoje ir prietaruose. Aptikau, kad jie kasdien tyčiodavosi iš krikščionybės už tai, kad toji tapo šviesa tik kai kam, o kitus paliko mirti tamsybėse. Tačiau aptikau ir dar kai ką: kad jie ypač mėgo girtis mokslu ir pažanga, vienos tautos atradimu, kai kitos tautos mirė tamsybėse. Pagrindinis jų įžeidimas krikščionybei iš tiesų buvo pagrindinis komplimentas sau patiems; atrodė keistai nesąžininga taip santykinai tvirtinti abu dalykus. Kalbėdami apie pagonį ar agnostiką turime prisiminti, kad visi žmonės išpažįsta vieną religiją; kalbėdami apie mistiką ar spiritualistą turime tik prisiminti, kokias keistas religijas išpažįsta kai kurie žmonės. Galime pasitikėti Epikteto etika, nes etika nesikeičia. Bet negalime pasitikėti Bossuet etika, nes etika pasikeitė. Ji nesikeitė per du tūkstančius metų, bet pasikeitė per du šimtus.

Tai pradėjo gąsdinti. Krikščionybė nustojo atrodyti pakankamai bloga visoms ydoms talpinti; ėmė rodytis, kad bet kokia lazda tinka jai mušti. Ir vėl klausiau, kas galėtų būti šis stulbinantis dalykas, kuriam žmonės taip nerimo priešintis, jog nepaisydavo, kad prieštarauja patys sau? Tą patį mačiau visose pusėse. Nebeturiu vietos toliau jį smulkiai čia aptarti, bet kad niekas nepagalvotų, jog nesąžiningai parinkau tris atsitiktinius atvejus, trumpai paminėsiu kelis kitus. Štai kai kurie skeptikai rašė, jog krikščionybė didžiai nusikalsta, nes užsipuola šeimą, nutempia moteris nuo namų ir vaikų į vienuolynų vienatvę ir kontempliaciją. Tačiau kiti skeptikai (kiek pažangesni) sakė, jog krikščionybė kalta tuo, kad

prievarta primeta mums šeimą ir santuoką, pasmerkia moteris namų ir vaikų rutinai, atima iš jų vienatvę ir kontempliaciją. Kaltinimas tiesioginė prasme apsiverčia aukštyn kojom. Arba dar: krikščionybės priešininkai sako, kad kai kuriomis Apaštalų laiškų ir santuokos liturgijos frazėmis reiškiama paniekа moters intelektui. Bet aš atradau, kad patys krikščionybės priešininkai niekina moters intelektą: didžiausia jų pašaipa iš Bažnyčios kontinente buvo ta, kad ją lanko „tik moterys". Arba dar: krikščionybei prikišami nuogybės ir alkio įpročiai – ašutinės ir džiovinti žirniai. Tačiau kitą akimirką jai pradedama prikaišioti perdėta prabanga ir ritualizmas, porfyro šventovės ir auksu tviskantys apdarai. Ją užgaulioja ir už perdėtą paprastumą, ir už perdėtą spalvingumą. Arba štai dar: krikščionybę visada kaltino už tai, kad ji varžanti seksualumą, kol maltusininkas Bradlaugh neaptiko, kad varžo per mažai. Dažnai ją vienu ypu kaltina ir griežtu orumu, ir religiniu išsišokimu. Tarp vieno ateistinio pamfleto viršelių radau ir pastabą tikėjimui, kad šis skaldo žmones: „Vienas galvoja viena, o kitas visai ką kita", – ir pastabą už jų vienijimą, – „Tik skirtingų nuomonių egzistavimas neleidžia pasauliui nueiti šuniui ant uodegos." Viename pokalbyje mano laisvamanis draugas apkaltino krikščionybę paniekа žydams, o paskui paniekino ją už tai, kad yra žydiška.

Tada aš norėjau būti visai sąžiningas, noriu to ir dabar, ir nedarau išvados, kad visi išpuoliai prieš krikščionybę buvo klaidingi. Padariau tik tokią išvadą: jei krikščionybė klaidinga, tai ji turi būti tikrai neapsakomai klaidinga. Tokie priešiški siaubai gali derėti viename daikte, bet tai turi būti labai keistas ir vienatinis daiktas. Yra žmonių, kurie kartu ir šykštuoliai, ir išlaidūnai, bet tokių žmonių reta. Yra asketų, kurie kartu labai juslingi; bet jų irgi reta. Bet jeigu tikrai egzistuoja šis beprotiškų prieštaravimų kamuolys, šis blogis, kvakeriškas ir kraugeriškas, perdėtai iškilnus ir perdėtai nušiuręs, griežtas, bet absurdiškai pataikaujantis akies gašlumui, moterų priešas

ir kvailas jų prieglobstis, iškilmingai pesimistiškas ir idiotiškai optimistiškas, tada tas blogis turi būti kažkuo visiškai nelygstamas ir unikalus. Pamačiau, kad mano mokytojai racionalistai negali paaiškinti tokio nepaprasto pagedimo. Teoriškai kalbant, krikščionybė jų akimis buvo tik vienas iš eilinių mitų ar klaidų, kurias daro mirtingieji. *Jie* nedavė man rakto į šį perkreiptą, nenatūralią blogybę. Toks blogio paradoksas iškilo iki antgamčio aukštumų. Tiesą sakant, jis buvo beveik toks antgamtiškas, kaip popiežiaus neklaidingumas. Istorinė institucija, kuri jokiu klausimu nėra teisi, tikrai beveik toks pat stebuklas kaip institucija, kuri negali klysti. Mano galvoje tuoj pat kilo vienintelis paaiškinimas: krikščionybė atėjo ne iš dangaus, bet iš pragaro. Iš tikrųjų, jei Jėzus Nazarietis nebuvo Kristus, jis galėjo būti tik Antikristas.

O tada ramybės valandą mane tarsi tylus griaustinis supurtė keista mintis. Mano protе išryškėjo dar vienas paaiškinimas. Įsivaizduokime, kad apie mums nepažįstamą žmogų pasakoja daug kitų žmonių. Įsivaizduokime, kaip sutrinkame išgirdę iš vienų, jog jis per aukštas, o iš kitų – kad per žemas; vieniems nepatinka jo apkūnumas, kiti užjaučia dėl liesumo; vieni laiko jo plaukus per šviesiais, kiti – per tamsiais. Vienas paaiškinimas, kaip jau pripažinome, būtų toks: galbūt šis žmogus tikrai keisto pavidalo. Bet yra ir kitas paaiškinimas. Gal tas žmogus visai normalus. Nepaprastai aukšto ūgio žmonės laikys jį žemaūgiu. Labai žemučiai gali manyti, kad jis aukštas. Senstantys rubuiliai sakys, kad tiems kaulams trūksta mėsos, o vystantys perkarę kavalieriai nutars, kad jo kūnas peržengia elegantiško liesumo ribas. Gal švedai (kurių plaukai blyškesni už linus) vadins jį tamsiaplaukiu, o negrai tikrai pasakys, kad jis šviesus. Trumpiau tariant, gal tas keistas daiktas iš tikrųjų yra visai paprastas ar bent jau normalus, visko centras. Gal sveika yra krikščionybė, o proto neteko visi jos kritikai, kiekvienas savaip. Patikrinau šią mintį paklausęs savęs, ar kaltintojus galima laikyti pakankamai ligūstais kaltinimui paaiškinti. Apstulbęs

pamačiau, kad šitas raktas tiko spynai. Pavyzdžiui, tikrai keista, kad modernusis pasaulis kaltino krikščionybę kartu ir kūno asketizmu, ir meniška prabanga. Tačiau keista, net labai keista, buvo ir tai, kad pačiame moderniajame pasaulyje taip nepaprastai puoselėjamas kūnas ir taip absoliučiai nėra meniškos prabangos. Modernaus žmogaus manymu Beckto[2] apdarai pernelyg prašmatnūs, o jo maistas pernelyg skurdus. Tačiau modernus žmogus istorijoje yra tikra išimtis: niekada anksčiau žmonės nevalgė tokių įmantrių pietų apsirengę tokiais bjauriais drabužiais. Moderniam žmogui Bažnyčia pernelyg paprasta kaip tik ten, kur modernus gyvenimas pernelyg sudėtingas; Bažnyčia jam atrodo švytinti prabanga ten, kur modernus gyvenimas per skurdus. Žmogus pakvaišęs dėl įvairių užkandžių, bet nemėgsta paprasto pasninko ir švenčių. Žmogus nemėgsta apsiaustų, bet dėvi absurdiškas kelnes. Be abejonės, jeigu čia ir esama beprotybės, tai ji artimesnė kelnėms negu griežtomis klostėmis krintančiam apsiaustui. Beprotybė, jei ji čia yra, lydi ekstravagantiškus užkandžius, o ne duoną ir vyną.

Peržiūrėjau visus pavyzdžius ir pamačiau, kad kol kas mano raktas jiems tinka. Lengva paaiškinti, kodėl Swinburne'ą taip erzino nelaimingi, o dar labiau - laimingi krikščionys. Tai pasirodė ne krikščionybės, bet paties Swinburne'o ligų komplikacija. Krikščionių susivaržymas jį liūdino todėl, kad pats buvo didesnis hedonistas, negu sveikas žmogus turi būti. Krikščionių tikėjimas jį pykino, nes pats buvo didesnis pesimistas, negu sveikas žmogus turi būti. Panašiai maltusininkai instinkto vedini puolė krikščionybę: ne todėl, kad krikščionybė pasižymėtų kokiu ypatingu antimaltusiškumu, bet kad maltusiškumas pasižymi šiuo tuo nežmogišku.

Vis dėlto jutau, kad pasakyti, jog krikščionybė tiesiog pasižymi sveiku protu ir stovi per vidurį, nebūtų visiškai teisinga. Ji tikrai buvo šiek tiek primygtinė ir net paklaikusi,

[2] Šv. Tomas Becketas (1118–1170), Kenteberio arkivyskupas, kankinys.

ir tai patcisino paviršutinišką sekuliaristų kritiką. Gal ji ir išmintinga; aš vis aiškiau jutau, kad išmintinga, bet tai nebuvo tik pasaulietiška išmintis. Ji nebuvo tiesiog santūri ir padori. Ugningi jos kryžiuočiai ir romūs šventieji galėjo būti vieni kitiems atsvara; ir vis dėlto kryžiuočiai liepsnojo nepaprasta ugnimi, o šventieji švytėjo romumu, pranokstančiu bet kokį padorumą. Štai čia bemąstydamas prisiminiau savo mintis apie kankinius ir savižudžius. Anuo atveju irgi buvo derinamos dvi beveik beprotiškos pozicijos, kurios kažkokiu būdu sukūrė sveiko proto poziciją. Anas prieštaravimas priminė dabartinį; ano teisingumu jau buvau įsitikinęs. Tai buvo kaip tik vienas iš tų paradoksų, kurių pagalba skeptikai tvirtina tikėjimą esant klaidingą; bet aš pamačiau, kad jis teisingas. Kad ir kaip beprotiškai krikščionis mylėtų kankinį ar nekęstų savižudžio, jis negalėtų taip ryškiai išgyventi šių aistrų, kaip išgyvenau aš, dar gerokai prieš svajodamas apie krikščionybę. Tada atsivėrė sunkiausia ir įdomiausia mąstymo proceso dalis, ir aš ėmiausi aklai ieškoti šios idėjos šaknų visose milžiniškose mūsų teologijos mintyse. Idėja buvo tokia pati kaip ta, kurią apibrėžiau kalbėdamas apie optimistą ir pesimistą: mums nereikia mišinio ar kompromiso, mums reikia abiejų dalykų išreikštų visu stiprumu, reikia, kad kunkuliuotų ir meilė, ir įtūžis. Čia kalbėsiu tik apie šitos idėjos ryšį su etika. Bet manau, nėra reikalo skaitytojui priminti, kad šio junginio idėja – iš tikrųjų centrinė ortodoksalios teologijos mintis. Ortodoksali teologija ypač primygtinai tvirtino, kad Kristus nebuvo būtybė, nepriklausanti nei žmonėms, nei dievams, kaip elfai, ir ne pusiau žmogus, pusiau Dievas, kaip kentaurai, bet ir vienas, ir kitas kartu ir iš esmės, labai žmogiškas ir labai dieviškas. Dabar leiskite parodyti, kaip atradau šią sąvoką.

Visi psichiškai sveiki žmonės supranta, kad sveikumas – tai tam tikra pusiausvyra; kad išprotėjus galima pradėti valgyti per daug arba per mažai. Kai kurie modernūs veikėjai

tikrai sukūrė miglotus pažangos ir evoliucijos variantus, kuriais siekiama sugriauti Aristotelio [μέσν] arba pusiausvyrą. Atrodo, jie mano, kad mes turėtume arba vis labiau badauti, arba kas rytą valgyti vis gausesnius pusryčius, ir taip per amžius. Bet visi mąstantys žmonės tebesilaiko didžiosios [μέσν] banalybės, ir anie veikėjai sugriovė tik savo pačių pusiausvyrą. Sutikus, kad pusiausvyrą išlaikyti reikia, tikrai įdomus klausimas yra toks: kaip tai padaryti. Šią problemą stengėsi išspręsti pagonybė; manau, kad ją išsprendė krikščionybė, ir padarė tai labai keistu būdu.

Pagonybė skelbė, kad dorybė – tai pusiausvyra; krikščionybė paskelbė, kad dorybė yra konfliktas, dviejų regimai priešingų aistrų susidūrimas. Žinoma, tos aistros nėra iš tikrųjų nesuderinamos, bet jas abi sunku patirti vienu metu. Pasinaudokime akimirkai kankinio ir savižudžio atveju, kalbėdami apie narsą. Nė viena ypatybė nėra suklaidinusi tiek racionalių išminčių protų ir sujaukusi jų apibrėžimų. Narsa atrodo prieštaraujanti pati sau. Tai stiprus gyvenimo troškimas, pasireiškiantis pasirengimo mirti pavidalu. „Kas pražudys savo gyvybę, tas ją išgelbės" yra ne šiaip mistiška ištarmė šventiesiems ir didvyriams. Jūreiviams ir alpinistams tai kasdieniškas patarimas. Jį galima būtų įrašyti kelionių po Alpes vadove ar išspausdinti kopimo pratybų knygoje. Šiame paradokse atsiskleidžia visas narsos principas, tebus tai visiškai žemiška ar visiškai gyvuliška narsa. Žmogus, atkirstas jūros vandenų, gali išsigelbėti tik rizikuodamas. Mirties išvengti pavyks, niekaip neatsitojant nuo jos toliau kaip per žingsnį. Jeigu priešų apsuptas kareivis nori išsiveržti iš apsiausties, jis turi suderinti stiprų troškimą gyventi su keistu mirties nepaisymu. Jis negali laikytis įsikibęs gyvasties, nes tada bus bailys ir negalės ištrūkti. Negali laukti mirties, nes tada bus savižudis ir negalės ištrūkti. Jis turi siekti gyvenimo, kupinas tūžmingo abejingumo jam; jis turi trokšti gyvybės tarsi vandens, o gerti mirtį it vyną. Man atrodo, jog šios romantiškos mįslės nė

vienas filosofas nėra išreiškęs pakankamai skaidriai, pats aš to tikrai nepadariau. Bet krikščionybė nuveikė daugiau: ji pažymėjo šios mįslės ribas siaubingais savižudžio ir didvyrio kapais, taip parodydama, koks atstumas skiria tą, kuris miršta dėl gyvenimo, nuo to, kuris miršta dėl mirties. Nuo tol ji laiko iškėlusi virš Europos iečių riterystės slėpinio vėliavą – krikščionišką narsą, kuria niekinama mirtis, o ne kinišką narsą, kuria niekinamas gyvenimas.

Ir štai aš pradėjau įžvelgti, kad kaip tik ši dvilypė aistra visais atvejais paaiškina krikščioniškąją etiką. Visur šis tikėjimas ėmė tylų vidurį, kuriame susidurdavo dvi audringos emocijos. Imkime, pavyzdžiui, kuklumą, arba pusiausvyrą tarp paprasto pasipūtimo ir paprasto keliaklupsčiavimo. Vidutinis pagonis, kaip ir vidutinis agnostikas, tepasakytų, kad jis esąs savimi patenkintas, tačiau ne įžūlus savimyla, kad esą daug geresnių ir daug blogesnių už jį, kad gal jis nusipelno ir nelabai daug, tačiau ko nusipelnė, to nepaleis. Trumpai tariant, jis vaikšto iškėlęs galvą, bet nebūtinai užrietęs nosį. Tai vyriška ir racionali pozicija, tačiau jai galima prikišti tą patį, ką minėjome, aptardami optimizmo ir pesimizmo kompromisą – būtent, Matthew Arnoldo rezignaciją. Tai dviejų dalykų mišinys, taigi judviejų tirpalas; nė vienas komponentas neatskleidžia tikrojo stiprumo ir neparodo tikrosios spalvos. Šis deramas pasididžiavimas neskatina iškelti galvą, kaip trimitų gausmas; dėl jo neimsi gobtis purpuru ir auksu. Antra vertus, prėskas racionalisto kuklumas neapvalo sielos ugnimi ir nepaverčia jos vaiskia it krištolas; jis (priešingai griežtam, reikliam nusižeminimui) nepaverčia žmogaus vaikeliu, galinčiu prisėsti žolės papėdėje. Jis neskatina žvelgti į viršų ir matyti stebuklus; jeigu Alisa nori patekti į Stebuklų šalį, ji pirma turi susitraukti. Taigi nebelieka nei pasididžiavimo poezijos, nei nuolankumo poezijos. Krikščionybė, pasinaudodama ta pačia keista priemone, siekia išlaikyti abi.

Ji atskyrė šias dvi idėjas, o paskui abi jas išdidino. Iš vie-

nos pusės Žmogus turėjo tapti išdidesnis, negu bet kada anksčiau, o iš kitos – nuolankesnis, negu bet kada anksčiau. Esu Žmogus, taigi kūrinijos valdovas. Esu žmogus, taigi didžiausias nusidėjėlis. Visas nusižeminimas, tolygus pesimizmui, tolygus miglotam ar niekingam žmogaus požiūriui į savo likimą – visa tai turėjo išnykti be pėdsako. Nebegirdėsime Ekleziasto aimanų, kad žmonės ne geresni už žvėris, nei siaubingo Homero šauksmo, kad žmogus – tik liūdniausias iš visų lauko žvėrių. Žmogus – Dievo statula, vaikščiojanti sode. Žmogus yra geresnis už visus žvėris; o liūdnas tik todėl, kad yra ne žvėris, o sudaužytas dievas. Graikai kalbėjo apie žmones, šliaužiojančius žemės paviršiumi, tarsi laikytųsi jos įsikibę. Nuo šiol Žmogus žengs žeme taip, tarsi ją tramdytų. Taigi krikščionybė mąstė apie žmogaus orumą taip, kad šias mintis tebuvo galima išreikšti tik karūnomis, kaip saulė apsuptomis spindulių, ar povo plunksnų vėduoklėmis. Tačiau kartu ji mąstė apie niekingą žmogaus menkumą, kurį galima išreikšti tik pasninkavimu ir fanatišku klusnumu, pilkais šv. Dominyko pelenais ir baltais šv. Bernardo sniegais. Pradėję galvoti apie savo *aš*, pamatysime plačiausius laukus ir plyniausias dykynes, į kurias be saiko tilps niūrus susilaikymas ir karti tiesa. Čia realistiškas džentelmenas gali sau leisti siautėti į valias – kol jo siautėjimo objektas bus jis pats. Štai kur plyti žaidimų laukai, skirti laimingam pesimistui. Tegu jis sako ką tik nori, išskyrus piktžodžiavimą apie pradinį jo egzistavimo tikslą; tegu vadina save kvailiu, net prakeiktu kvailiu (nors tai jau kalvinizmas), tačiau tenesako, kad kvailiai neverti išganymo. Jis negali sakyti, kad žmogus, *qua* žmogus, gali būti bevertis. Trumpiau, čia krikščionybė ir vėl įveikė sunkumą: suderino tūžmingas prieštaras, išlaikėjas abi, ir dar jų tūžmastį. Bažnyčia tvirtai teigė abu dalykus. Reikia kuo mažiau galvoti apie save savastį. Reikia kuo daugiau galvoti apie savo sielą.

Arba štai kitas atvejis: sudėtingas artimo meilės klausimas, kurį kai kurie nekrikščionys, nemylintys idealistai, at-

todo, laiko visai paprastu. Artimo meilė – toks pats paradoksas, kaip kuklumas ir narsa. Paprastai pasakius, ji reiškia vieną iš dviejų – tai atleisti neatleistinus veiksmus arba mylėti nemielus žmones. Jei paklaustume savęs (kaip padarėme, aiškindamiesi išdidumo klausimą), ką šiuo atveju jaustų protingas pagonis, tikriausiai pradėtume nuo pradžios. Protingas pagonis pasakytų, kad vieniems žmonėms atleisti galima, o kitiems – ne: iš vergo, pavogusio vyną, galima pasijuokti, o vergą, išdavusį savo geradarį, reikia nužudyti, ir nužudžius dar prakeikti. Jei žmogaus atliktas veiksmas nusipelno atleidimo, žmogui galima atleisti. Šis požiūris racionalus, net gaivus; bet tai tirpalas. Jame nėra vietos grynam pasibaisėjimui neteisybe, kuris sudaro didų nekaltumo grožį. Jame nebelieka vietos švelnumui, kurį jaučiame žmogui už tai, kad jis žmogus, ir kuris sudaro visą artimo meilės žavesį. Krikščionybė čia pasielgė taip pat, kaip kitur. Ji staiga įpuolė su kalaviju ir perskėlė viską perpus. Nusikaltimą ji atskyrė nuo nusikaltėlio. Nusikaltėliui turime atleisti septynias dešimtis kartų po septynis. Nusikaltimo neturime atleisti visai. Krikščionybei nepakako, kad vyno prisivogę vergai kėlė šiek tiek pykčio ir šiek tiek simpatijos. Nuo šiol turėsime daug labiau pykti už vagystę, bet daug geriau elgtis su vagimis. Vietos pakako ir nežabotam pykčiui, ir nežabotai meilei. Juo daugiau mąsčiau apie krikščionybę, juo aiškiau regėjau, jog ji sukūrė tvarką ir taisykles, tačiau svarbiausias šios tvarkos tikslas – suteikti pakankamai vietos nežabotai reikštis geriems dalykams.

Dvasinė ir emocinė laisvė nėra tokios paprastos, kaip atrodo. Iš tikrųjų joms reikalinga beveik tokia pat rūpestinga įstatymų ir sąlygų pusiausvyra, kaip socialinei ir politinei laisvei. Vidutinis anarchistas estetas, pasišovęs laisvai išgyventi visus jausmus, galiausiai susipainioja paradokse, kuris užkerta kelią bet kokiems jausmams. Jis išsiveržia už savo namo ribų, sekdamas poezija. Tačiau nustojęs justi namų ribas, nustoja justi „Odisėjos" dvasią. Jo nekausto nacionaliniai prietarai

ir išorinis patriotizmas. Tačiau būdamas patriotizmo išorėje, „Henriką V“ jis matys tik iš paviršiaus. Tokiam žmogui uždara visa literatūra; jis didesnis kalinys už bet kokį šventeivą. Juk jeigu tave nuo pasaulio skiria siena, nelabai svarbu, ar laikai užrakintą save, ar pasaulį. Mums nereikia universalumo, pranokstančio visus normalius jausmus; reikalingas universalumas, kuriame telpa visi normalūs jausmai. Tai ir yra visas skirtumas: žmogus gali būti laisvas nuo jų, kaip jis laisvas nuo kalėjimo, arba laisvas taip, kaip jis laisvas nuo miesto. Aš laisvas nuo Vindzoro pilies (nesu ten įkalintas jėga), bet jokiu būdu negaliu pasakyti, kad esu visiškai laisvas nuo šio pastato. Kaip žmogus gali apytikriai išsilaisvinti nuo subtilių jausmų, švytruoti jais tuščioje erdvėje, nieko nesulaužydamas ir nepagadindamas? Tai ir buvo didžiausias krikščioniškojo lygiagrečių aistrų paradokso pasiekimas. Priėmus pradinę dogmą apie dieviško ir šėtoniško prado kovą, apie pasaulio sukilimą ir jo pralaimėjimą, optimizmas ir pesimizmas, tarsi grynoji poezija, gali būti nuimti nelyginant giedravalkis.

Šv. Pranciškus, šlovinantis visa, kas gera, galėtų būti labiau džiūgaujantis optimistas už Waltą Whitmaną. Šv. Jeronimas, prakeikiantis visa, kas bloga, galėtų nutapyti niūresnį pasaulio vaizdą negu Schopenhaueris. Ir viena, ir kita aistra yra laisvos, nes kiekviena išliko savo vietoje. Optimistas gali kiek įmanydamas šlovinti uždegantį maršo ritmą, auksinius trimitus ir purpurines vėliavas, iškeltas einant į mūšį. Tačiau jam nevalia sakyti, kad mūšis nereikalingas. Pesimistas gali iki valiai juodinti klaikią žygio kasdienybę ar kraujuojančias žaizdas. Tačiau jam nevalia sakyti, jog kova beviltiška. Tas pat ir dėl kitų moralės problemų – pasididžiavimo, protesto, užuojautos. Apibrėždama svarbiausius savo mokymo punktus, Bažnyčia ne tik išlaikė atrodytų nesutaikomus dalykus greta vienas kito; dar daugiau, ji leido jiems meniškai, nevaldomai įsisiautėti – anksčiau tą pasiekdavo tik anarchistai. Nuolankumas tapo dramatiškesnis už beprotybę. Istoriškai

krikščionybė pakilo į didingą, keistą moralumo *coup de theatre* – jos mokymas buvo dorybei tas, kas Nerono nusikaltimai – ydai. Pasipiktinimo ir artimo meilės dvasia įgavo pasibaisėtinas ir patrauklias formas, pradedant vienuoliškų mirtingumu, tarsi šuva graužusiu pirmąjį, didingiausiąjį iš Plantagenetų, ir baigiant neįsivaizduojamu gailestingumu šv. Kotrynos, viešoje egzekucijoje pabučiavusios kruviną nusikaltėlio galvą. Poeziją galima ne tik kurti, bet ir gyventi. Ši didvyriška ir monumentali etikos maniera visiškai išnyko drauge su antgamtiška religija. Anie, nuolankieji, gali rodyti save; mes pernelyg išdidūs, kad kuo nors išsiskirtume. Mūsų etikos mokytojai protingai rašo apie kalėjimų reformą; bet vargu ar ponas Cadbury arba koks kitas garsus filantropas įeis į Redingo kalėjimą ir apglėbs pakaruoklio lavoną, kuris tuoj bus įmestas į kalkes. Mūsų etikos mokytojai neįkyriai kritikuoja milijonierių galią; bet vargiai pamatysime poną Rockefellerį ar bet kurį kitą šių laikų tironą viešai išplaktą Vestminsterio abatijoje.

Taigi atsitiko taip, kad dviašmeniai sekuliaristų kaltinimai, panardinę juos pačius į tamsybes ir sumaištį, apšvietė tikėjimą tikra šviesa. Iš tiesų istoriškai Bažnyčia tuo pačiu metu skatino ir celibatą, ir šeimą; tuo pačiu metu (jeigu taip galima pasakyti) aistringai skatino gimdyti vaikus, ir aistringai ragino jų negimdyti. Abu dalykus ji saugojo greta, vieną prie kito, kaip dvi sodrias spalvas – raudoną ir baltą, kaip raudoną ir baltą šv. Jurgio skydo laukus. Bažnyčia visada sveika nekentė rausvumo. Ji nekenčia dviejų spalvų mišinio, to menkučio filosofų įrankio. Ji nekenčia evoliucijos, kurioje juoda virsta balta, tolygios purvinam pilkumui. Tiesą sakant, visą Bažnyčios mokymą apie nekaltybę galima išreikšti viename simboliniu sakiniu: baltumas yra spalva, o ne spalvos nebuvimas. Visa tai, ką čia taip stengiuosi įrodyti, būtų galima apibendrinti pasakant, jog daugeliu atvejų krikščionybė stengėsi išsaugoti dvi greta esančias grynas spalvas. Tai

ne mišinys – ne taip, kaip rusvumas ar purpuras, – veikiau tai primena nuaustą iš dvispalvių gijų šilko audeklą, kurio gijos susiduria stačiu kampu, sudarydamos kryžiaus ženklus.

Žinoma, tas pats teisinga ir kalbant apie prieštaraujančius krikščionybės priešininkų kaltinimus: nuolankumu ir žudynėmis. Iš tiesų Bažnyčia vieniems įsakė kovoti, o kitiems – nekovoti; ir iš tiesų tie, kurie kovojo, atrodė kaip griaustinis su žaibais, o tie, kurie nekovojo, priminė statulas. Tai tereiškė tik tiek, kad Bažnyčia nutarė panaudoti ir supermenus, ir tolstojininkus. Mūšių kupiname gyvenime *turi* būti šis tas gera, nes tiek daug gerų vyrų džiaugėsi esą kariai. Nesipriešinimo idėjoje irgi turi būti šis tas gera, nes tiek gerų vyrų, atrodo, džiaugiasi būdami kvakeriai. Bažnyčia padarė tik viena (daug tai ar nedaug): ji neleido vienam geram dalykui išstumti kito. Jie egzistavo šalia. Tolstojininkai, kurie turėjo visus vienuoliams būdingus skrupulus, tapo tikrais vienuoliais. Kvakeriai, užuot virtę sekta, įkūrė klubą. Vienuoliai kalbėjo tą patį, ką sako Tolstojus; jie liete liejo vaizdingas aimanas apie mūšių žiaurumą ir keršto tuštybę. Tačiau visam pasauliui valdyti nepakanka vien tolstojininkų; tikėjimo laikais jiems ir nebuvo leidžiama tai daryti. Pasaulis neprarado nei paskutiniosios sero Jameso Douglaso užduoties, nei Mergelės Joanos mūšio vėliavos. O kartais grynasis nuolankumas stodavo akis į akį su grynuoju įniršiu, ir pateisindavo šį susidūrimą; išsipildė pranašų regėjimai, ir Liudviko Šventojo sieloje liūtas atsigulė greta ėriuko. Tačiau prisiminkime, kad šį tekstą linkstama aiškinti paviršutiniškai. Mums nuolatos tvirtinama, ypač pasitelkus tolstojiškas tendencijas, kad kai liūtas atsigula greta ėriuko, jis supanašėja su ėriuku. Bet tai reikštų, kad ėriukas yra grubus imperialistas ir savinasi liūto teises. Tai tas pats, tarsi ėriukas pasiglemžtų liūtą, užuot liūtui suėdus ėriuką. Tikroji problema kitokia: ar gali liūtas ilsėtis šalia ėriuko, drauge išsaugodamas savo karališką nirtulį? *Šią* problemą sprendė Bažnyčią; *tai* ir yra stebuklas, kurį ji pasiekė.

Tai turėjau galvoje, kai kalbėjau, jog ji atspėjo slaptą gyvenimo ekscentriškumą. Tai reiškia žinoti, jog žmogaus širdis yra ne per vidurį, o kairėje pusėje. Tai reiškia ne tik žinoti, kad Žemė apvali, bet ir tiksliai nustatyti, kurioje vietoje ji plokščia. Krikščioniškasis mokymas susekė gyvenimo keistenybes. Jis ne tik atrado dėsnius, bet ir numatė išimtis. Tie, kurie sako, jog krikščionybė atrado gailestingumą, per menkai ją vertina; gailestingumą gali atrasti bet kas. Tiesą sakant, jį atrado visi. Tačiau atrasti planą, kaip būti gailestingam ir sykiu griežtam, mano manymu, reiškia numatyti keistus žmogiškos prigimties poreikius. Juk niekas nenori gauti atleidimo už didelę nuodėmę, tarsi už mažą. Bet kas gali pasakyti, jog neturėtume būti nei visiškai nusiminę, nei absoliučiai laimingi. Bet atrasti, *kiek* nusiminę galime būti, kad neprarastume galimybės būti absoliučiai laimingi – štai tikrasis psichologijos atradimas. Bet kas gali pasakyti: „neverta šliaužioti, bet neverta ir skrajoti padebesiais" – tai būtų aiškios ribos. Tačiau pasakyti „čia gali skrajoti padebesiais, o čia – šliaužioti" – štai tikrasis išlaisvinimas.

Naujos pusiausvyros atradimas ir buvo didingiausia krikščioniškosios etikos dalis. Pagonybė, tarsi marmuro kolona, simetriškų proporcijų dėka stovėjo tiesiai. Krikščionybė panaši į milžinišką, sueižėjusią, romantišką uolą, siūbuojančią ant postamento nuo menkiausio prisilietimo, tačiau aštrūs jos kyšuliai taip puikiai atsveria vieni kitus, kad ji laikosi soste tūkstantį metų. Visos gotikinės katedros kolonos buvo skirtingos, tačiau kiekviena jų – būtina. Kiekvienas atramos taškas atrodė atsitiktinis ir fantastiškas; kiekvienas ramstis regėjosi pakibęs ore. Taip ir krikščionybėje: tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodė atsitiktinumai, iš tikrųjų atsvėrė vieni kitus. Becketas po auksu ir raudoniu tviskančiais rūbais vilkėjo ašutinę, ir toks derinys turi aibę privalumų; juk Becketas naudojosi tuo, ka teikė ašutinė, o gatvėmis einantys žmonės gėrėjosi auksu ir raudoniu. Šiaip ar taip, tai geriau už šiuolaikinių milijo-

nierių aprangą: kitų akims jie atkiša juodus, skurdžius rūbus, o auksą glaudžia prie krūtinės. Ši pusiausvyra ne visada tilpdavo viename žmoguje, kaip kad buvo Becketui; dažnai ji pasklisdavo po visą krikščionišką pasaulį. Šiaurės snieguose žmonės meldėsi ir pasninkavo, kad Pietų miestuose vyktų festivaliai ir būtų žarstomos gėlės; Sirijos smėlynuose fanatikai gėrė vandenį, todėl Anglijos soduose žmonės galėjo ramiai maukti sidrą. Kaip tik dėl to krikščioniškasis pasaulis sykiu ir daug labiau stulbinantis, ir daug įdomesnis už pagonišką imperiją; lygiai kaip Amjeno katedra nėra geresnė už Partenoną, bet įdomesnė. Jei kas norėtų šiam faktui gauti modernių įrodymų, tepasvarsto apie tokį dalyką: įsigalėjus krikščionybei, Europa (išlikdama vieninga), suskilo į atskiras tautas. Patriotizmas – puikiausias pavyzdys, kaip vieną pabrėžtinumą tyčia atsveria kitas pabrėžtinumas. Pagoniškos imperijos instinktas būtų pakuždėjęs: „Visi jūs būsite Romos piliečiai ir dėl to supanašėsite; vokiečiai praras lėtumą ir apdairumą, o prancūzai nebebus tokie avantiūristiški ir skubrūs". Tačiau krikščioniškos Europos instinktas kužda: „Tegu vokiečiai išlieka lėti ir apdairūs, tada prancūzai galės saugiau eksperimentuoti ir skubėti kiek tinkami. Sujungsime šias priešybes ašimi, kuri įgis tobulą pusiausvyrą. Absurdas, vadinamas Vokietija, pateisins beprotybę, vadinamą Prancūzija".

Pagaliau svarbiausia: kaip tik tai paaiškina dalykus, kurių taip nesugeba suprasti modernieji krikščionybės kritikai. Turiu galvoje pabaisiškus karus dėl teologijos subtilybių, žemę drebinančias emocijas dėl vieno gesto ar žodžio. Skirtumas buvo ne didesnis už sprindį, tačiau stengiantis išlaikyti pusiausvyrą sprindis yra neapsakomai svarbus. Bažnyčia, pasiryžusi tęsti didingą ir rizikingą eksperimentą, laikyti trapią pusiausvyrą, negalėjo leisti nė per nago juodymą nukrypti nuo kai kurių dalykų. Leiskite vienai idėjai prarasti šiek tiek galios, ir kita idėja jos įgis per daug. Krikščioniškasis ganytojas vedė ne avių kaimenę, bet tigrų ir bulių bandą, baisingų idealų ir

žudančių doktrinų gaują, kurių kiekvienas turėjo pakankamai jėgos virsti klaidinga religija ir nusiaubti pasaulį. Prisiminkime, kad Bažnyčia ypač mėgo pavojingas idėjas; ji yra liūtų tramdytoja. Kiekvienam aišku, kad tokioms idėjoms, kaip gimimas per Šventąją Dvasią, dieviškos esybės mirtis, nuodėmių atleidimas ar pranašysčių išsipildymas užtenka vieno potėpio, kad paverstų jas šventvagystėmis ar žiaurybėmis. Užtektų Viduržemio jūros pakrančių amatininkams praleisti vieną mažą grandelę, ir užmirštuose Šiaurės miškuose glūdintis senovinio pesimizmo liūtas nutrūktų nuo grandinės. Apie šias teologines lygtis dar pakalbėsiu vėliau. Čia užteks paminėti, kad padarius mažytę klaidelę doktrinoje, galima iš pagrindų sujaukti žmonių laimę. Netiksliai suformuluotas sakinys apie simbolizmo prigimtį sudaužytų geriausias Europos skulptūras. Gali būti, kad aplaidžiai sudarytas apibrėžimas sustabdys visus šokius, nudraskys Kalėdų eglutes ir sudaužys Velykų margučius. Doktrinas reikia apibrėžti griežtomis ribomis, bent jau tam, kad žmonės galėtų mėgautis bendrosiomis laisvėmis. Bažnyčia privalo išlikti atsargi, tegu vien tam, kad pasaulis galėtų būti nerūpestingas.

Tai ir yra jaudinantis ortodoksijos romantizmas. Žmonės kvailai pripratę kalbėti apie ortodoksiją taip, tarsi ji būtų sunkiasvorė, banali ir saugi. Nėra buvę nieko pavojingesnio ar labiau jaudinančio už ortodoksiją. Tai sveikas protas: o būti sveikam yra dramatiškiau, negu būti bepročiui. Tai pusiausvyra, kurią išlaiko žmogus, vadeliojantis beprotiška zovada lekiančius žirgus; jis pakrypsta į vieną pusę, palinksta į kitą, tačiau kiekvieną akimirką išlieka grakštus tarsi statula ir tikslus kaip aritmetikos užduotis. Ankstyvoji Bažnyčia puolingai ir greitai jojo bet kuriuo karo žirgu; tačiau būtų visiškai neistoriška sakyti, kad ji beprotiškai nusivijo vieną idėją, kaip daro vulgarūs fanatikai. Ji suko į kairę ir į dešinę, išsilenkdama pavojų kaip tik tose vietose, kur tykojo milžiniškos kliūtys. Iš vienos pusės ji aplenkė didžiulę arijonizmo uolą,

kurią rėmė visos pasaulio galios, besistengiančios pernelyg supasaulietinti krikščionybę. Nepraėjo nė akimirka, ir jai teko sukti iš kelio orientalizmui, kuris būtų pavertęs krikščionybę visiškai nepasaulietiška. Ortodoksali Bažnyčia niekada nėjo lengviausiu keliu ir niekada nesilaikė sutartinumų; ji niekada nesistengė būti „padori". Priimti arijonų siūlomas žemiškąsias galias būtų lengviau. Kalvinistiškame XVII a. įpulti į predestinacijos bedugnę irgi būtų lengviau. Lengva būti bepročiu, lengva būti eretiku. Visada lengviau leistis vedamam laikmečio idėjų; sunkiau išlaikyti galvoje savąsias. Modernistu, kaip ir snobu, būti visada paprasčiausia. Iš tikrųjų kaip paprasta būtų įkliūti į visus žiojinčius klaidų ir perdėjimų spąstus, kuriuos besikeičiančios mados ir besirandančios sektos nuolatos spendė istoriniame krikščionybės kelyje. Griūti visada paprasta; griūti galima begale įvairių kampų, o išsilaikyti stačiomis – tik vienu. Bažnyčia, pasiduodama bet kuriam iš kaprizų, nuo gnosticizmo iki Krikščioniškojo Mokslo, būtų pasirodžiusi prijaukinta ir prognozuojama. Tačiau išvengti jų visų – štai kunkuliuojantis nuotykis; užmerkęs akis regiu, kaip dangiškasis vežimas griausmingai skrieja per šimtmečius, po jo ratais šliaužioja parkritusios erezijos, o nežabota tiesa svyruoja, bet negriūva.

VII. AMŽINOJI REVOLIUCIJA

Esu įrodinėjęs tokius teiginius: pirmas, net norint tobulinti gyvenimą, reikalingas tikėjimas juo; antras, net norint būti patenkintam, būtina jausti tam tikrą nepasitenkinimą esama padėtimi; trečias, norint išlaikyti būtiną pasitenkinimą ir būtiną nepasitenkinimą, nepakanka akivaizdžios stoiko pusiausvyros. Taip yra todėl, kad grynoje rezignacijoje nėra nei gigantiškos malonumo lengvybės, nei tobulos kentėjimo netolerancijos. Patarimas „tiesiog ištverti tai su šypsena" kelia pamatinį prieštaravimą. Šis prieštaravimas toks: tas, kas mėgina tiesiog ištverti, nesišypso. Graikų didvyriai nesišypso, šaiposi gargoilės*, nes jos krikščionės. Kai krikščionis patenkintas, jį galima (visiškai tiksliai) pavadinti baisiai patenkintu; jo pasitenkinimas baisus. Kristus išpranašavo visos gotikinės architektūros ateitį tą akimirką, kada padorūs ir nervingi piliečiai (tokie patys kaip tie, kurie mūsų dienomis kovoja su gatvėse grojančiomis rylomis) reikalavo nutildyti džiaugsmingai ir skardžiai šūkaujančius Jeruzalės vargšus. Jis pasakė: „Jei šitie tylės – akmenys šauks". Įkvėpti Jo dvasios, rėksmingu choru stojo viduramžių katedrų fasadai, apréminti šaukiančių, išsižiojusių veidų. Pranašystė išsipildė: akmenys šaukia.

Sutikus su šiomis prielaidomis, tegu vien svarstymui pratęsti, galime grįžti prie minties apie natūralųjį žmogų, kurį škotai (apgailėtinai familiariai) vadina „žmogaus seneliu". Galime paklausti kitą klausimą, kuris taip aiškiai iškyla mums prieš akis. Net norint tobulinti padėtį, reikalingas tam tikras pasitenkinimas. Bet ką turime galvoje, sakydami „tobulinti padėtį"? Didžioji dalis modernių samprotavimų apie tai primena ratą – tą patį ratą, kurį jau anksčiau pavertėme beprotybės

* Angl. *gargoyles*, iš pranc. *gargouille*. latakai prie gotikinių pastatų. Čia turimi galvoje išsižioję veidai, kuriais latakai pasibaigia.

ir gryno racionalizavimo simboliu. Evoliucija gera tik tuo atveju, jei ji kuria gėrį; gėris geras tik tuo atveju, jei jis padeda evoliucijai. Dramblys stovi ant vėžlio, o vėžlys remiasi į dramblį.

Akivaizdu, jog mums nedera idealais laikyti gamtoje galiojančių principų, dėl tos paprastos priežasties, kad gamtoje principų nėra (išskyrus tuos, kuriuos jai pripaišo žmogiškos ar dieviškos teorijos). Pavyzdžiui, niekingas mūsų dienų demokratijos priešininkas iškilmingai jums pareikš, kad gamtoje nėra lygybės. Jis teisus, tačiau jis neįžvelgia logiško tęsinio. Gamtoje nėra lygybės, bet gamtoje nėra ir nelygybės. Nelygybė, kaip ir lygybė, suponuoja vertybinį standartą. Įžvelgti gyvūnų anarchijoje aristokratiją lygiai taip pat sentimentalu, kaip matyti joje demokratiją. Ir aristokratija, ir demokratija yra žmogiški idealai; vienas jų skelbia, kad visi žmonės vertingi, o kitas – kad vieni vertingesni už kitus. Tuo tarpu gamta netvirtina, kad katės vertingesnės už peles; gamta apskritai šio klausimo nekomentuoja. Ji net neužsimena, kad katei derėtų pavydėti, o pelės – gailėtis. Mes katę laikome viršesne, užtat, kad mes (ar bent daugelis mūsų) vadovaujamės konkrečia filosofija, pagal kurią gyventi yra geriau negu mirti. Bet jei ta pelė būtų vokietė pesimistė, gal ji anaiptol nemanytų, kad katė ją pranoksta. Gal ji tartų toli pranokusi katę, nes anksčiau patekо kapan. Arba sakytų katę klaikiai nubaudusi, palikdama ją gyvą. Lygiai kaip mikrobas galėtų didžiuotis paskleidęs užkratą, taip pelė pesimistė džiūgautų galvodama, jog jos dėka katė iš naujo patiria sąmoningos egzistencijos kančias. Viskas priklauso nuo to, kokia pelės filosofija. Negalime net sakyti, kad gamtoje esama pergalės ar viršenybės, jei neturime doktrinos apie tai, ką laikyti viršesniu. Negalime sakyti, kad laimi katė, jei neturime laimėjimo taisyklių. Negalime tvirtinti, kad katei labiau pasisekė, jei neapibrėžiame sėkmės.

Taigi idealo negalime pasiskolinti iš gamtos, ir toliau vystydami pirmąją, natūralią samprotavimo giją, nenagrinėsime

(laikinai) idėjos, jog jis gaunamas iš Dievo. Turime įgyti savą viziją. Tik kad daugelio moderniųjų žmonių mėginimai ją išreikšti būna be galo migloti.

Vieni remiasi tiktai laikrodžiu: jie kalba taip, tarsi viršenybę suteiktų pats vyksmas laike, ir net aukščiausiu lygiu mąstantis žmogus nerūpestingai sviedžia frazę, esą žmonių moralumas visada neatitinka laiko. Kaip gali kas nors atitikti laiką? Laikas neturi ypatybių. Kaip galima sakyti, kad Kalėdų pramogos neatitinka dvidešimt penktos mėnesio dienos? Autorius, žinoma, norėjo pasakyti, kad dauguma atsilieka nuo jo širdžiai mielos mažumos – arba ją pralenkia. Kiti migloti modernistai ieško prieglobsčio materialiose metaforose; tiesą sakant, tai ryškiausias miglotų modernistų požymis. Jie nedrįsta apibrėžti savo mokymo apie tai, kas gera, todėl neužsikirsdami, begėdiškai naudoja kalbos figūras; dar blogiau, atrodo, jog laiko šias pigias analogijas subtiliai dvasingomis, toli pranokstančiomis senąjį moralumą. Pavyzdžiui, jie mano, jog bus labai intelektualu kalbėti apie „aukštus" dalykus. Mažų mažiausiai tai intelektualumo priešybė: tai tik frazė varpinei ar vėjarodžio padėčiai apibūdinti. Sakinys „Tomas buvo geras berniukas" – gryna filosofija, jis vertas Platono ar Akviniečio. Sakinys „Tomas gyveno aukštesnį gyvenimą" – vulgari metafora, pasiskolinta iš aukštimačio.

Beje, tai ir yra beveik pagrindinė Nietzsches silpnybė – ji kai kas vaizduoja kaip drąsų ir stiprų mąstytoją. Niekas neneigs, jog tai poetiškas ir įtaigus mąstytojas; tačiau jis anaiptol nebuvo stiprus. Jis niekada nebuvo drąsus. Nietzsche taip ir neišdrįso išreikšti savo minčių drąsiais, abstrakčiais žodžiais, kaip padarė Aristotelis ir Kalvinas, ir net Karlas Marxas – negailestingi, bebaimiai mąstytojai. Nietzsche visada pabėgdavo nuo klausimo, pasitelkęs fizinę metaforą, tarsi pakilus menkavertis poetas. Jis rašė „anapus gėrio ir blogio", nes neturėjo drąsos parašyti „geriau už gėrį ir blogį" ar „blogiau už gėrį ir blogį". Jei būtų pažvelgęs į šią mintį tiesiai,

nesidangstydamas metaforomis, būtų pamatęs, jog tai nesąmonė. Lygiai taip apibūdindamas herojų jis nedrįsta sakyti, kad tai „tyresnis žmogus", ar „laimingesnis žmogus", ar „liūdnesnis žmogus" – tai vis idėjos, o idėjos kelia nerimą. Jis sako „antžmogis" ar „viršžmogis" – tai fizinė metafora, pasiskolinta iš akrobatų ar alpinistų. Iš tiesų Nietzsche yra labai baukštus mąstytojas. Jis neturi nė mažiausio supratimo, kokio pavidalo žmogaus trokšta sulaukti iš evoliucijos. Jei jau to nežino jis, tai paprasti evoliucininkai, kalbantys apie „aukštesnius" dalykus, juo labiau nežinos.

Yra dar viena žmonių grupė – tie, kurie pasikliauja vien klusnumu ir linkę nedaryti nieko. Vieną gražią dieną gamta ką nors padarys; tik niekas nežino, ką ir kada. Neturime jokios priežasties veikti, bet neturime ir priežasties neveikti. Kad ir kas atsitiktų, bus teisinga; kad ir kam sukliudytume, bus neteisinga. Dar kiti stengiasi pralenkti gamtą ir patys ką nors daryti, kartais netgi bet ką. Gali būti, kad mums teks išsiauginti sparnus, dėl to turime nusikapoti kojas. Tik kad gamta, galbūt, stengiasi paversti mus šimtakojais – ką gali žinoti?

Pagaliau yra ketvirta žmonių grupė; jie priima bet kurį savo norą ir sako, jog toks esąs galutinis evoliucijos tikslas. Tai vieninteliai protingi žmonės. Tai vienintelis sveikas požiūris į šį žodį – siekti to, ko pats nori, ir vadinti *tai* evoliucija. Progresas ar pažanga turi tik vieną žmonėms suprantamą prasmę: tai reiškia, jog turime konkrečią viziją ir trokštame visą pasaulį priartinti prie šios vizijos. Jeigu norite, šio mokymo esmę galima išreikšti taip: viskas, kas mus supa, tėra tik metodas ir pasirengimas tam, ką turime sukurti. Tai ne pasaulis, veikiau medžiaga jam sukurti. Dievas davė mums ne paveikslo spalvas, bet spalvų paletę. Tačiau jis dar pridėjo objektą, modelį, nekintamą viziją. Turime aiškiai žinoti, ką norime nutapyti. Taigi prie anksčiau išvardytų principų sąrašo prisideda dar vienas. Esame sakę, kad net norėdami keisti šį pasaulį, turime jį mėgti. Dabar pridūriame: turime mėgti ir kitą pasaulį (tikrą

ar įsivaizduotą), kad turėtume kažką, ką norime prie jo artinti.

Neverta diskutuoti dėl pačių žodžių „evoliucija" ar „pažanga": asmeniškai man labiau patinka sakyti „reformos". Dėl to, kad reformoms reikalinga forma. Tai reiškia, kad stengiamės suteikti pasauliui konkretų pavidalą, artiname jį prie to, ką jau matome sielos akimis. „Evoliucija" – tai metaforiškas mechaniško vystymosi pavadinimas. „Pažanga" yra metafora, reiškianti ėjimą ilgu keliu – labai tikėtina, kad ne tuo keliu. Bet „reformos" – protingų ir ryžtingų žmonių veiklos metafora: ji reiškia, jog pamatome netikusią daikto formą ir norime grąžinti jam teisingą. Ir žinome, kokia forma yra teisinga.

Štai čia priartėjame prie absoliutaus mūsų meto fiasko ir milžiniško paklydimo. Esame supainioję du skirtingus, net prieštaraujančius dalykus. „Pažanga" turi reikšti, kad nuolat keičiame pasaulį, taikydami jį prie vizijos. Iš tikrųjų (šiuo metu) „pažanga" reiškia, kad nuolat keičiame viziją. Tikroji reikšmė: mes lėtai, bet tvirtai nešame žmonėms teisingumą ir gailestingumą; dabar „pažanga" reiškia, kad nepaprastai sparčiai pradedame abejoti teisingumo ir gailestingumo būtinybe – šią abejonę žmonėms žadina bet kurio prūsų sofisto paklaikę rašiniai. „Pažanga" turėtų reikšti, kad visą laiką einame Naujosios Jeruzalės link. Iš tikrųjų ji reiškia, kad Naujoji Jeruzalė visą laiką tolsta nuo mūsų. Mes nesistengiame keisti tikrovės, taikydami ją prie idealo. Vietoje to keičiame idealą – taip lengviau.

Visada paprasčiau pasitelkti paikus pavyzdžius; įsivaizduokime, kad žmogus trokšta, jog pasaulis įgautų konkretų pavidalą – sakykime, būtų mėlynas. Toks žmogus neturėtų pagrindo skųstis, jog jo užduotis paprasta ar greitai įvykdoma; jis gali sugaišti daugybę laiko, siekdamas šio pasikeitimo; gali būti, jog jis darbuosis (visomis prasmėmis) iki pamėlynavimo. Galbūt jį ištiks didvyriški nuotykiai – pavyzdžiui, užbaigiant mėlynai dažyti tigrą. Gal jį lankys pasakiški sapnai – mėlyno mėnulio užtekėjimas. Tačiau jeigu šis

principingas reformatorius atkakliai dirbs, jis tikrai padarys pasaulį (jo paties požiūriu) geresnį ir mėlynesnį negu buvo. Jeigu jis kasdien savo mėgstamiausia spalva nudažys po žolelę, darbas eisis lėtai. Tačiau jeigu jis kasdien keis mėgstamiausią spalvą, darbas visiškai sustos. Jei kiekvieną kartą, perskaitęs naujo filosofo raštus, jis nutars perdažyti aplinką raudonai arba geltonai, jo darbas nueis šuniui ant uodegos: nebus matyti jokių rezultatų, išskyrus keletą pakampiais slampinėjančių mėlynų tigrų, liudijančių jo jaunystės paklydimus. Lygiai tokia pat padėtis ir vidutinio modernaus mąstytojo. Sakysite, jog šis pavyzdys visiškai absurdiškas. Tačiau būtent tokie yra šiuolaikinės istorijos faktai. Visi didūs ir svarbūs politinės civilizacijos pokyčiai įvyko XIX a. pradžioje, o ne pabaigoje. Jie priklauso juodo-balto mąstymo epochai, kurios žmonės nekintamai tikėjo torių idėjomis, protestantizmu, kalvinizmu ar reformomis, ir gana dažnai – revoliucija. Kiekvienas žmogus nenuilsdamas, be skepticizmo darbavosi toje srityje, kuria tikėjo; ir vienu metu galėjo žlugti anglikonų Bažnyčia, o kitu vos nežlugo Lordų Rūmai. Taip buvo dėl to, kad radikalams pakako proto būti nuoseklicms ir atkakliems; jiems pakako proto būti konservatyviems. Tačiau dabar tvyrančioje atmosferoje radikalizmui nepakanka nei laiko, nei tradicijų kam nors sužlugdyti. Lordo Hugh Cecilo mintyje (kuri pateikta puikioje kalboje), jog permainų era baigėsi, o mes gyvename konservatizmo ir atilsio eroje, esama daug tiesos. Bet lordui Hugh Cecilui tikriausiai bus skaudu suvokti (o taip tikrai yra), kad mūsų era pasižymi konservatyvumu tik todėl, kad tai visiško netikėjimo era. Jeigu norite, kad institucijos nesikeistų, leiskite dažnai ir greitai keistis įsitikinimams. Juo palaidesnis protinis gyvenimas, juo mažiau bus kišamasi į materijos mechanizmus. Visų mūsų politinių pasiūlymų – kolektyvizmo, tolstojystės, neofeodalizmo, komunizmo, anarchijos, mokslinės biurokratijos, – bendrasis rezultatas, aiškiausias jų atnešamas vaisius yra tas,

kad monarchija ir Lordų Rūmai išliks kaip buvę. Visų naujų religijų bendras poveikis bus tas, kad anglikonų Bažnyčia išliks įteisinta (Dievas žino kiek laiko). Būtent Karlas Maxas, Nietzsche, Tolstojus, Cunninghame'as Grahame'as, Bernardas Shaw ir Auberonas Herbertas tarsi susitarę ant palenktų milžinų pečių laiko Kenterberio arkivyskupo sostą.

Galime apibendrindami pasakyti, kad mąstymo laisvė yra geriausia apsauga nuo laisvės. Moderniais būdais valdomas vergų proto išlaisvinimas – geriausias būdas neleisti išsilaisvinti vergams. Išmokykite juos svarstyti, ar nori būti laisvi, ir jie netaps laisvi. Ir vėl galima pasakyti, kad toks pavyzdys tolimas ar kraštutinis. Tačiau jis absoliučiai tiksliai išreiškia tai, kas vyksta aplink mus. Vergas negras, tas pažemintas barbaras, veikiausiai jaus arba žmogišką ištikimybę šeimininkui, arba žmogišką laisvės troškimą. Tačiau žmogus, kurį sutinkame kiekvieną dieną – pono Kailialupio fabriko darbininkas, menkas pono Kailialupio įstaigos tarnautojas – turi pernelyg daug dvasinių rūpesčių, kad galėtų tikėti laisve. Jis tildomas, parūpinant jam revoliucinės literatūros. Jis raminamas ir laikomas pririštas prie savo vietos nuolat besikeičiančių pamišėliškų filosofinių sistemų. Vieną dieną jis marksistas, kitą dieną nyčeistas, o trečią (galbūt) Supermenas; tačiau kiekvieną dieną jis tebėra vergas. Vienintelis dalykas, kuris išlieka, keičiantis visoms filosofijoms, yra fabrikas. Vienintelis žmogus, kuriam šios filosofijos išeina į naudą, yra Kailialupys. Jam būtų labai naudinga pačiam aprūpinti savo pavaldinius skepticizmą žadinančia literatūra. Tiesą sakant, dabar pagalvojau, kad juk Kailialupys garsėja kaip bibliotekų steigėjas. Jis demonstruoja sveiką protą. Visos modernios knygos jo pusėje. Kol dangaus vizija keičiasi, žemės vizija išliks kokia buvusi. Nė vienas idealas neišsilaikys tiek ilgai, kad jį būtų galima įgyvendinti, ar bent iš dalies įgyvendinti. Modernus jaunuolis niekada nepakeis savo gyvenamosios aplinkos, nes be paliovos kaitalios pažiūras.

Taigi pirmasis reikalavimas idealui, į kurį nukreipta pažanga, būtų toks: jis privalo būti pastovus. Whistleris buvo pratęs apmesti daug skubių pozuotojo eskizų, ir nieko baisaus, jeigu suplėšydavo dvidešimt portretų. Tačiau būtų baisu, jeigu jis, dvidešimt kartų pakėlęs akis, kas kartą matytų, kad jo tapomam portretui šaltakraujiškai pozuoja vis kitas žmogus. Lygiai taip pat nesvarbu (palyginus nesvarbu), kiek kartų žmonijai nepavyksta atkartoti idealo, nes tada visos buvusios nesėkmės yra vaisingos. Užtat siaubingai svarbu, kaip dažnai žmonija keičia idealą, nes tada visos buvusios nesėkmės yra bergždžios. Taigi kyla toks klausimas: kaip išlaikyti menininko nepasitenkinimą paveikslais, bet apsaugoti jį nuo gilaus nusivylimo menu? Kaip padaryti, kad žmogus būtų nuolat nepatenkintas nuveiktais darbais, tačiau visada patenkintas pačiu darbu? Kaip garantuoti, kad portretistas išmes pro langą netikusį portretą, užuot pasielgęs natūraliau ir žmogiškiau – išmetęs pro langą pozuotoją?

Griežtas valdymas būtinas ne tik valdovui, bet ir maišto organizatoriui. Nekintamas, pažįstamas idealas būtinas, rengiant bet kokią revoliuciją. Kartais žmonės lėtai priima ir gina naujas idėjas, tačiau įprastų idėjų ginti pakyla žaibo greitumu. Jei norėčiau tiesiog plūduriuoti, blėsti ar vystytis kokia nors linkme, tai tikslas gali būti ir anarchiškas; bet jei imsiuosi maištauti, tai tik gindamas ką nors padoraus ir gerbtino. Čia glūdi tam tikrų pažangos ir moralinės evoliucijos mokyklų silpnybė. Jos tvirtina, kad egzistuoja lėtas judėjimas moralumo link, ir kad kasmet ar kas akimirką įvyksta paprasta akimi nepastebimi etiniai pokyčiai. Ši teorija turi tik vieną didžiulį trūkumą. Ji pasakoja apie lėtą judėjimą teisingumo link, tačiau greitam judėjimui nepalieka vietos. Žmogui draudžiama staiga pašokti iš vietos ir paskelbti, kad nuo šios akimirkos tam tikrų dalykų nebegalima pakęsti iš esmės. Kad būtų aiškiau, paimkime konkretų pavyzdį. Kai kurie idealistiški vegetarai, tokie kaip ponas Saltas, sako,

jog atėjo laikas nebevalgyti mėsos; kartu jie tarsi daro prielaidą, kad kadaise buvo laikas valgyti mėsą, ir implikuoja (jų žodžius galima būtų pacituoti), jog ateis diena, kai nebebus galima valgyti pieno ir kiaušinių. Nenoriu čia svarstyti, kas yra teisingumas gyvūnų atžvilgiu. Aš tik sakau, kad teisingumas, nesvarbu koks jis būtų, tam tikromis sąlygomis turi būti vykdomas nedelsiant. Jei gyvūnas skriaudžiamas, turime turėti galimybę tuoj pat skubėti jam į pagalbą. Bet kaip galime skubėti, jei galbūt ir taip esame pralenkę laiką? Kaip galima skubėti į traukinį, kuris gal neatvyks dar kokius porą šimtmečių? Kaip galiu niekinti žmogų, diriantį kailius katėms, jei jis dabar yra tas, kas aš galbūt būsiu gerdamas stiklinę pieno? Rusijoje buvo tokia nuostabi, beprotiška sekta, kurios nariai lakstė gatvėmis ir vadavo gyvulius iš pavalkų. Kaip man, sutelkus drąsą, iškinkyti arklį iš samdytos karietos, jeigu nežinau, ar mano evoliucinis laikrodis truputį skuba, ar vežiko – truputį atsilieka? Įsivaizduokime, kad aš sakau išnaudotojui: „vergija atitiko tam tikrą evoliucijos etapą". O jis man atsako: „o išnaudojimas atitinka šį evoliucijos etapą". Ką galiu jam atkirsti, jeigu amžino kriterijaus nėra? Jei gali būti, kad išnaudotojai atsilikę nuo dabartinės moralės, tai kodėl negali būti, kad filantropai yra ją pralenkę? Ir kas pagaliau ta dabarties moralė, jeigu ne moralė, lygiai tokia pat nepagaunama, kaip dabarties akimirka?

Taigi galime sakyti, kad pastovus idealas novatoriui reikalingas ne mažiau, negu konservatoriui; jis būtinas ir tada, kai norime tiksliai įvykdyti karaliaus skirtą mirties bausmę, ir tada, kai norime pačiam karaliui įvykdyti mirties bausmę. Giljotina nusikaltusi aibe nuodėmių, tačiau tenka pripažinti, kad ji neturi nieko bendra su evoliucija. Geriausias atsakymas į evoliucininkų mėgstamą klausimą yra kirvis. Evoliucininkas klausia: „Kur, jūsų manymu, yra riba?", o revoliucininkas atsako: „Mano manymu, ji *čia*: tarp jūsų galvos ir kūno". Tam, kad būtų suduotas bent vienas smūgis, kiekvieną akimir-

ką turi egzistuoti abstraktus gėris ir abstraktus blogis; jei norime, kad įvyktų staigūs veiksmai, turi egzistuoti amžini dalykai. Taigi bet kokiam suprantamam žmogaus tikslui, permainoms ar esamos padėties išlaikymui, įkūrimui sistemos, kuri egzistuotų amžinai, kaip Kinijoje, arba keistųsi kas mėnesį, kaip Prancūzų revoliucijos pradžioje – viskam lygiai būtina nekintama vizija. Tai pirmas mūsų reikalavimas.

Kai užrašiau visa tai ant popieriaus, dar kartą pajutau, kad diskusijoje dalyvauja dar kažkas, – taip žmogus per gatvės triukšmą išgirsta bažnyčios varpus. Tarsi kažkas sakė: „Mano idealas mažų mažiausiai pastovus; jis buvo pastovus prieš atsirandant pasaulio pamatams. Manosios tobulybės vizijos tikrai negalima pakeisti, nes jos vardas Edenas. Gali pakeisti vietą, į kurią keliauji, bet nepakeisi vietos, iš kurios atėjai. Ortodoksas visada turi turėti priežastį kelti revoliuciją, nes žmonių širdyse šėtonas pamynė Dievą. Dangiškajame pasaulyje pragaras kadaise sukilo prieš dangų. Tačiau šiame pasaulyje dangus sukyla prieš pragarą. Revoliucija ortodoksui vyksta visada; juk revoliucija – tai restauracija. Bet kurią akimirką gali suduoti smūgį, siekdamas tobulumo, kurio po Adomo neregėjo nė vienas žmogus. Pradinio gėrio negali sugadinti nei nekintami papročiai, nei kintama evoliucija. Gali būti, kad vyrai pratę laikyti sugulovės nuo tada, kai karvės įgijo ragus, tačiau, jei tai nuodėmė, ji negali būti žmogaus dalis. Gal žmonės gyvena priespaudoje nuo tada, kai žuvys apsigyveno vandenyje, tačiau, jei priespauda nuodėminga, to neturėtų būti. Gal vergui grandinės, o pasileidėlei skruostų dažai atrodo tokie pat įprasti ir savaime suprantami, kaip paukščiui plunksnos ar lapei kailis; tačiau, jeigu jie nuodėmingi, taip neturi būti. Aš iškeliu savąją priešistorinę legendą ir metu iššūkį visai jūsų istorijai. Jūsų vizija ne tik nekintama; ji yra tikriausias faktas". Stabtelėjau, norėdamas pastebėti dar vieną krikščionybės sutapimą; tačiau einu toliau.

Pereinu prie kitos pažangos idealo būtinybės. Yra žmo-

nių, kurie (kaip sakėme) tiki automatiška ir beasmene daiktų prigimties pažanga. Tačiau štai kas akivaizdu: sakydami, kad pažanga yra natūrali ir neišvengiama, neskatiname jokios politinės veiklos; tai ne priežastis aktyviai veikti, o veikiau priežastis tingėti. Jei esame priversti tobulėti, galime nesivarginti tobulindamiesi. Grynos pažangos doktrina – geriausia iš visų priežasčių, skatinančių nebūti pažangiu. Tačiau pirmiausia noriu dėmesį atkreipti ne į šiuos akivaizdžius komentarus.

Vienintelis stabtelėti vertas dalykas yra toks: jeigu laikome tobulėjimą natūraliu, tai jis turi būti ganėtinai paprastas. Galima suvokti, kad pasaulis juda į konkrečią baigtį, bet ne į konkretų daugelio savybių išsidėstymą. Prisiminkime originalųjį mūsų palyginimą: gamta gali darytis mėlynesnė pati savaime, kitaip sakant, toks paprastas procesas gali būti neasmeniškas. Tačiau gamta, jeigu ji neasmeniška, negali rūpestingai kurti paveikslo, kurį sudaro daugelis specialiai parinktų spalvų. Jei pasaulio pabaiga būtų tik tamsa ar tik šviesa, ji galėtų ateiti taip pat lėtai ir neišvengiamai, kaip sutemos ar aušra. Tačiau jei pasaulio pabaiga yra sudėtingas, meniškas *chiaroscuro*, tada ji turi turėti planą, žmogišką arba dievišką. Grynos laiko tėkmės veikiamas pasaulis gali patamsėti kaip senas paveikslas arba išblukti, kaip senas paltas; tačiau jeigu jis virsta konkrečiu juodu–baltu meno kūriniu, reiškia, jį sukūrė menininkas.

Jei ši perskyra neatrodo visiškai aiški, pateiksiu paprastą pavyzdį. Nuolatos girdime, kaip modernieji humanistai skelbia ypač kosmišką išpažinimą; žodį „humanistai" vartoju įprasta prasme, pavadinti tiems, kurie palaiko visos kūrinijos pusę prieš žmones. Jie tvirtina, kad šimtmečiams bėgant mes daromės vis žmogiškesni, kitaip sakant, gailestingumas ar teisingumas palengva taikomas vis gausesnėms sutvėrimų grupėms ar sluoksniams – vergams, vaikams, moterims, karvėms ir panašiai. Jie sako, kad mes kadaise manėme, jog teisinga valgyti žmones (to nebuvo); bet čia man rūpi ne jų

istorijos samprata, kuri visiškai neistoriška. Antropofagija yra neabejotinai dekadentiškas, o ne primityvus reiškinys. Daug labiau tikėtina, kad modernūs žmonės valgys žmogieną norėdami pasirodyti, negu kad primityvūs žmonės ją bus valgę iš nežinojimo. Aš tik nubrėžiu jų samprotavimo kontūrus, pasak jo, žmogus darėsi tolydžio atlaidesnis iš pradžių piliečiams, paskui vergams, paskui gyvuliams, o paskui (veikiausiai) augalams. Aš manau, jog ant žmogaus sėdėti negražu. Netrukus pradėsiu manyti, kad negražu sėdėti ant žirgo. Galiausiai (taip atrodo) sumanysiu, jog negražu sėdėti ir ant kėdės. Tokia jų samprotavimo esmė. Šio svarstymo naudai dera pasakyti, kad apie jį galima kalbėti evoliucijos ar neišvengiamos pažangos terminais. Gali būti, kad nuolat besirciškianti tendencija liesti vis mažiau daiktų tėra gyvuliškas, nesąmoningas instinktas, panašiai kaip rūšių tendencija palikti vis mažiau palikuonių. Toks judėjimas tikrai gali būti evoliucija, užtat kad jis kvailas.

Darvinizmu galima pasinaudoti, norint pagrįsti dvi beprotiškas moralės teorijas, bet jis netinkamas pagrindas vienai protingai. Visų gyvų padarų giminystė ir jų tarpusavio kova gali tapti beprotiško žiaurumo ar beprotiško sentimentalumo priežastimi, tačiau ja negalima pagrįsti sveikos meilės gyvūnams. Stovėdami ant evoliucijos pagrindo, galite būti arba nehumaniški, arba absurdiškai humaniški, bet žmogiški – ne. Tai, kad jūs ir tigras sudarote vienį, gali tapti priežastimi švelniai elgtis su tigru. Arba elgtis taip pat žiauriai, kaip įpratęs elgtis tigras. Pirmuoju atveju mokote tigrą elgtis kaip jūs, antruoju – šis kelias trumpesnis, – pats elgiatės kaip tigras. Tačiau nė vienu atveju evoliucija nepakuždės jums, koks elgesys būtų protingas, tai yra, kaip žavėtis tigro dryžiais, nepakliūvant jam į nasrus.

Jei norite su tigru elgtis protingai, turite grįžti į Edeno sodą. Dar kartą išnyra atkaklioji idėja: tik antgamtis gebėjo protingai pažvelgti į gamtą. Viso panteizmo, evoliucionizmo

ir modernių kosminių religijų esmę tiksliai išreiškia teiginys, kad gamta yra mūsų motina. Nelaimei, žvelgdami į gamtą kaip į motiną, netrukus pamatysime, jog iš tiesų ji pamotė. Pagrindinė krikščionybės mintis yra ši: gamta mums ne motina, ji mūsų sesuo. Galime didžiuotis jos grožiu, nes esame kilę iš to paties tėvo, tačiau ji neturi mums valdžios; galime ja gožėtis, bet ne mėgdžioti. Tokiu būdu tipiškas krikščionybei pasitenkinimas šia žeme įgyja keisto lengvumo, kone lengvabūdiškumo atspalvį. Izidės ir Kibelės garbintojams gamta buvo rūsti motina. Wordsworthui ir Emersonui – taip pat. Tačiau Pranciškui Asyžiečiui ar George'ui Herbertui gamta anaiptol neatrodo rūsti. Šv. Pranciškui gamta – tai sesuo, net jaunesnioji sesuo: mažutė, šokanti sesutė, kuri kelia juoką ir meilę.

Tiesa, šiuo metu tai nėra svarbiausias mūsų diskusijos objektas; užsiminiau apie jį tik norėdamas parodyti, kaip nuosekliai, tarsi netyčia, manasis raktas tiko net mažiausioms durelėms. Čia kalbame štai apie ką: jeigu gamtoje egzistuoja gryna beasmenio tobulėjimo tendencija, tai ji turėtų būti paprasta ir vesti prie kokio nors paprasto triumfo. Galime įsivaizduoti, kaip reikštųsi kokia nors mechaniška biologinė tendencija, kurios dėka ilgėtų mūsų nosys. Tačiau klausimas štai koks: ar mums reikia ilgesnių nosių? Manyčiau, kad ne; esu įsitikinęs, jog daugelis mūsų apie savo nosis pasakytų: „iki čia ir ne toliau; šiuo tašku tepasibaigia tavo išdidusis kyšulys"; mums reikia nosies tokio ilgio, kad veidas atrodytų įdomus. Tačiau negalime įsivaizduoti biologinės tendencijos, kurios dėka veidai darytųsi vis įdomesni, nes įdomus veidas – tai labai ypatingas akių, nosies ir burnos išsidėstymas, ir visi šie komponentai susiję tarpusavyje be galo sudėtingais ryšiais. Proporcijų link negalima judėti; jos susiklosto atsitiktinai arba yra sukuriamos. Tas pat ir su žmogiškosios moralės idealu bei jo santykiu su humanistais ir jų priešininkais. Galima įsivaizduoti, kad mes vystomės tokia linkme, jog esame linkę vis labiau atsiriboti nuo daiktų –

9 40

nevadelioti arklių, neskinti gėlių. Gal pagaliau privalėsime ginčais nedrumsti žmogaus proto ir kosuliu netrukdyti paukštelių miego. Atrodo, galutinė ir aukščiausia viršūnė – tai žmogus, kuris sėdi visiškai nejudėdamas, kad neišgąsdintų musės, ir nedrįsta valgyti, kad nesukeltų nepatogumo kokiam mikrobui. Gali būti, kad nesąmoningai judame tokio žiauraus išsipildymo link. Bet ar mes jo norime? Lygiai taip pat gali būti, kad nesąmoningai judame priešinga, nyčiška vystymosi kryptimi, kurios gale antžmogiai triuškina vienas kitą tironų bokštuose, kol galiausiai žaisdami ištaško visatą. Bet ar mes to norime? Ar nėra visiškai aišku, kad iš tiesų tikimės sulaukti konkretaus šių dviejų dalykų suderinimo ir valdymo; tiek ir tiek susilaikymo ir pagarbos, o tiek ir tiek energijos bei viršenybės? Jei norime, kad mūsų gyvenimo tikrovė kartais taptų graži kaip pasaka, turime prisiminti, kur glūdi pasakos grožis: kad princas išgyvena nuostabą, kuri tik per nago juodymą nevirsta baime. Jeigu jis išsigąs milžino, galas jam, bet jeigu jis neapstulbs pamatęs milžiną, galas pasakai. Visa pasakos esmė ir yra ta, kad jis turi būti ir toks nuolankus, kad galėtų stebėtis, ir toks išdidus, kad mestų iššūkį. Taip ir mūsų nuostata pasaulio milžino atžvilgiu neturi reikštis augančiu subtilumu ar didėjančia panieka; joje absoliučiai tiksliomis dalimis turi jungtis abu šie jausmai. Turime jausti pakankamai pagarbos visiems aplink mus esantiems daiktams, kad labai atsargiai žengtume per žolę. Tačiau privalome pakankamai niekinti visus mus supančius daiktus, kad galėtume, reikalui esant, apspjauti žvaigždes. Tačiau (jei norime būti geri ar laimingi) privalome derinti šiedvi nuostatas ne bet kaip, o labai konkrečiu būdu. Tobula žemės žmonių laimė (jeigu ji kada ateis) nebus lėkšta ir pastovi, kaip gyvulių pasitenkinimas. Tai bus tiksli ir pavojinga pusiausvyra, būdinga beviltiškam romanui. Žmogus privalo pasitikėti savimi tiek, kad leistųsi į nuotykius, ir drauge tiek abejoti savimi, kad jais džiaugtųsi.

Taigi toks yra antrasis mūsų reikalavimas pažangos idealui. Pirma, jis turi būti nekintamas; antra, jis turi būti sudėtingas. Tai neturi būti (jei norime, kad patenkintų mūsų sielas) vieno dalyko pergalė, suryjanti visa kita – meilę, išdidumą, ramybę ar nuotykius; tai turi būti aiškus paveikslas, kuriame visi šie elementai išdėstyti pagal jų santykius ir laikantis proporcijų. Šią akimirką man nerūpi neigti, jog visai įmanoma, kad, sprendžiant iš daiktų sąrangos, toks vykęs derinys gali būti parengtas žmonių rasei. Tik nurodau, kad jei mūsų laukia tokia sudėtinga laimė, tai ją turėjo nustatyti kažkoks protas, nes tik protas gali tiksliai nustatyti sudėtingos laimės proporcijas. Jei pasaulinė palaima tėra tik gamtos triukas, tai ji turi būti tokia paprasta, kaip, pavyzdžiui, užšalimas ar gaisras. Bet jei pasaulinė palaima yra ne gamtos triukas, o meno kūrinys, tada jai būtinas menininkas. Čia ir vėl į mano samprotavimus įsibrovė senovinis balsas, kuris sakė: „Būčiau seniausiai galėjęs tau tą pasakyti. Jei yra tikroji pažanga, ji gali būti tik mano pažanga, pažanga užbaigtos dorybių ir viršenybių karalystės link, kurioje teisybė ir taika siekia pasibučiuoti. Beasmenė jėga gali nuvesti tave į tobulų plokštumų dykumas ar į tobulo aukščio viršūnę. Bet tik asmeniškas Dievas gali nuvesti tave (jeigu, tiesą sakant, leisiesi vedamas) į tikslių gatvių ir architektūrinių proporcijų miestą, kuriame kiekvienas jūsų galėsite į daugiaspalvį Juozapo apsiaustą įlieti lygiai tiek savo spalvos, kiek jos ten reikia."

Taigi du kartus krikščionybė atnešė man tiksliai tą atsakymą, kurio norėjau. Aš sakiau: „Idealas turi būti nekintamas", ir Bažnyčia atsakė: „Mano idealas nekintamas tiesiogine prasme, nes jis egzistavo anksčiau už visa kita". Paskui sakiau: „Jis turi būti meniškai sudėtingas, kaip paveikslas", o Bažnyčia atsakė: „Mano idealas ir yra paveikslas, nes žinau, kas jį nutapė". Tada ėmiausi trečio dalyko, kurio, kaip man atrodė, reikėjo Utopijai ar pažangos tikslui. Iš visų trijų jis yra neapsakomai sunkiausiai išreiškiamas. Gal apytikriai būtų ga-

lima pasakyti taip: mums reikia priežiūros net Utopijoje, kad nenupultume iš Utopijos, kaip esame nupuolę iš Edeno.

Esame pastebėję, kad viena iš priežasčių, dėl kurių siūloma būti pažangos šalininku, yra ta, jog viskas, esą, natūraliai gerėja. Tačiau vienintelė tikra priežastis remti pažangą yra ta, kad viskas natūraliai blogėja. Daiktų gedimas yra ne tik geriausias argumentas pažangos naudai; tai ir vienintelis argumentas prieš konservatizmą. Jeigu ne šis vienintelis faktas, konservatizmo teorija tikrai būtų neatremiama ir visagalė. Konservatizmas grindžiamas idėja, jog išlaikyti esamą padėtį – tai nieko nedaryti ir nekeisti. Tačiau taip nėra. Kai nutari neliesti kokio daikto, palieki jį permainų viesulams. Jeigu ilgai neliesime balto stulpo, jis taps juodas. Jeigu norite, kad jis būtų baltas, turite kartais jį perdažyti; tai reiškia, turite nuolatos kelti revoliucijas. Trumpai sakant, jei norite išsaugoti „senąjį baltąjį stulpą", turite nuolatos kurti naują baltą stulpą. Ši tiesa, kuri tinka net negyviems objektams, labai konkrečia, siaubinga prasme tinka viskam, kas žmogiška. Iš piliečių reikalaujama konc nenatūralaus budrumo, nes žmogaus sukurti institutai sensta gąsdinamai greitai. Pigių romanų autoriai ir žurnalistai įpratę pasakoti, kaip kenčia senų tironijų slegiami žmonės. Tačiau faktai rodo, jog žmonės beveik visada kenčia nuo naujų tironijų; nuo tironijų, kurios tik prieš dvidešimt metų buvo laikomos viešosiomis laisvėmis. Štai Anglija šėlo iš džiaugsmo dėl patriotiškos Elzbietos monarchijos; o paskui (beveik tuoj pat) pašėlo iš įsiūčio, patekusi į Karolio Pirmojo monarchijos spąstus. Taip pat ir Prancūzijoje, monarchija tapo nepakeliama ne tada, kai ji kurį laiką toleruota, o tuoj pat po to, kai ji garbinta. Numylėtojo Liudviko sūnus Liudvikas buvo giljotinuotas. Tas pat atsitiko ir Anglijoje; XIX a. manufaktūrininkas radikalas buvo vertas visokeriopo pasitikėjimo kaip tikrasis liaudies tribūnas, tik staiga išgirdome socialistų riksmą, jog jis tironas, ėdantis žmones tarsi duoną. Arba vėl, kone iki paskutinės akimir-

kos pasitikėjome laikraščiais – viešosios nuomonės reiškėjais. Ir tik neseniai kai kurie mūsų pastebėjo (ne palaipsniui, bet staiga, tarsi atsikvošėję), jog jie anaiptol ne tokie. Savo atsiradimo ir prigimties dėka jie yra keleto turtuolių pramoga. Nėra jokio reikalo maištauti prieš senovę; turime sukilti prieš naujoves. Modernųjį pasaulį iš tikrųjų valdo nauji valdovai, tokie kaip kapitalistas ar redaktorius. Neverta bijoti, kad šių laikų karalius pamėgins peržengti konstituciją; jau veikiau jis ignoruos ją ir mėgins apeiti, nesinaudodamas savo karališkosiomis galiomis; jis veikiau pasinaudos karališkuoju bejėgiškumu ir tuo, jog jo neliečia kritika ir viešumas. Karalius mūsų laikais yra asmuo, išaugojęs didžiausią privatumą. Nėra jokio reikalo kovoti prieš pasiūlymą įvesti spaudos cenzūrą. Mums nereikia spaudos cenzūros. Turime cenzūrą, vykdomą spaudos.

Kaip tik šis stulbinantis greitis, kuris paverčia visuotines sistemas priespaudomis, ir tapo trečiuoju faktu, į kurį atsižvelgti reikalausime tobuląją pažangos teoriją. Būtina be perstojo stebėti, ar nepiktnaudžiaujama bet kuria privilegija, ar bet kuri veikianti teisė nevirto kliautimi. Šiuo klausimu beatodairiškai palaikau revoliucionierius. Jie visiškai teisūs, nuolatos įtarinėdami žmogiškuosius institutus; jie turi visus pagrindus nepasitikėti nei karaliais, nei paprastais žmonėmis. Karo vadas, išrinktas būti kiekvieno žmogaus draugu, tampa tautos priešu; laikraštis, įkurtas sakyti tiesai, dabar neleidžia jos skelbti. Tad ir sakau: pasijutau esąs revoliucionieriaus pusėje. Ir staiga man užgniaužė kvapą: supratau, jog štai ir vėl parėmiau ortodoksiją.

Krikščionybė prabilo dar kartą; ji pasakė: „Aš visada tvirtinau, kad žmogaus prigimčiai būdinga klysti, kad žmogiškoji dorybė iš prigimties linkusi rūdyti ar pūti; visada sakiau, jog patys savaime žmonės pagenda, o ypač laimingi, išdidūs ir sėkmę pasiekę žmonės. Šią amžinąją revoliuciją, šį šimtmečius išsaugotą įtarimą tu, miglotas moderniste, vadini

mokymu apie pažangą. Jeigu būtum filosofas, vadintum ją kaip ir aš, mokymu apie gimtąją nuodėmę. Gali kiek užsigeisdamas vadinti ją kosmine pažanga; aš vadinu ją tikruoju vardu – Nuopuoliu".

Aš rašiau, kad ortodoksija atėjo tarsi kalavijas; čia, prisipažinsiu, ji virto kovos kirviu. Juk iš tiesų (geriau pagalvojus) krikščionybė – vienintelis išlikęs dalykas, kuris turi realią teisę kvestionuoti sočiųjų ar gerai išauklėtųjų galią. Pakankamai dažnai teko girdėti socialistus ar net demokratus sakant, kad materialios sąlygos, kuriomis gyvena vargšai, neišvengiamai žlugdo jų protą ir moralę. Esu girdėjęs mokslininkus (taip, dar yra mokslininkų, nesipriešinančių demokratijai) kalbant, jog vargšams suteikus sveikesnes sąlygas, ydos ir nedorybės išnyks. Klausiau jų su siaubingu dėmesiu, kupinas kraupaus susižavėjimo. Tai prilygo stebėjimui, kaip žmogus energingai kerta šaką, ant kurios sėdi. Jei šie laimingieji demokratai galėtų įrodyti savo tiesą, ji tuoj pat užmuštų demokratiją. Jei vargšai tikrai taip absoliučiai demoralizuoti, juos tobulinti gali būti praktiška, o gali būti ir ne. Tačiau atimti iš jų teises tikrai labai praktiška. Jei žmogus, kurio miegamasis netikęs, negali gerai balsuoti, pirmas ir greičiausias sprendimas bus neduoti jam balso teisės. Valdančioji klasė visai pagrįstai atsakys: „Kol pagerinsime miegamąjį, galime šiek tiek užtrukti. Bet jeigu jis tikrai toks galvijas, kaip sakote, tai akimoju sužlugdys visą šalį. Todėl pasinaudosime jūsų patarimu ir neleisime jam to padaryti." Stebint, kaip aktyvus socialistas stropiai kloja pamatus aristokratijai, atvirai postringaudamas apie akivaizdų vargšų nesugebėjimą valdyti, mane supurto šiurpus juokas. Tai tolygu stebėti, kaip pobūvio svečias atsiprašinėja atėjęs be smokingo ir teisinasi, jog jis ką tik prisigėrė, yra įpratęs išsirengti gatvėje nuogas, o be to, tik neseniai nusivilko kalinio drabužius. Tiesiog jauti, kaip pobūvio šeimininkas bet kurią akimirką gali pasakyti, jog jei viskas taip blogai, tai svečias galėjo ir visai neateiti. Panašiai

cilinis socialistas švytėdamas įrodinėja, kad vargšai yra turėję tokių žlugdančių išgyvenimų, jog jais absoliučiai negalima pasitikėti. Bet kurią akimirką turtuoliai gali pasakyti: „Ką gi, puiku, mes jais ir nepasitikėsime", ir užtrenkti duris tiesiai jam prieš nosį. Jeigu remsimės pono Blatchfordo požiūriu į paveldimumą ir aplinką, aristokratijos viršenybė atrodys absoliučiai akivaizdi. Jei švarūs būstai ir grynas oras ugdo tyras sielas, kodėl neatidavus valdžios (na, bent kol kas) tiems, kurie kvėpuoja neginčijamai grynu oru? Jei pagerinus vargšų gyvenimo sąlygas, jie labiau tiks valdyti, tai kodėl negali būti, kad geresnės turtingųjų gyvenimo sąlygos jau yra padariusios juos tinkamesnius valdyti? Paprasto ginčo apie aplinką esmė visai akivaizdi. Pasiturinčiųjų klasė turi būti mūsų avangardas Utopijoje.

Ar yra koks nors atsakymas į teiginį, kad tie, kurie turėjo daugiausia galimybių, veikiausiai bus geriausi vedliai? Ar galima kaip nors atremti argumentą, kad tie, kurie kvėpavo tyru oru, tegu sprendžia už tuos, kurie alsavo užterštu? Kiek žinau, yra tik vienas atsakymas, ir tas atsakymas – krikščionybė. Tik krikščionių Bažnyčia gali racionaliai pasipriešinti absoliučiam pasitikėjimui turtuoliais. Ji nuo pat pradžių tvirtino, kad pavojus slypi ne žmogaus aplinkoje, o pačiame žmoguje. Be to, ji tvirtino, kad kai kalbame apie pavojingą aplinką, pavojingiausia iš visų yra patogi aplinka. Žinau, kad didžioji dalis modernios pramonės stengiasi pagaminti nežmoniškai didelę adatą. Taip pat žinau, kad dauguma šiuolaikinių biologų iš esmės išvedinėja nepaprastai mažyčių kupranugarių veislę. Bet net iki minimumo sumažinę kupranugarį ir kiek įmanydami padidinę adatos skylutę, – trumpai tariant, palikę Kristaus žodžiuose paviršutiniškiausią prasmę – vis tiek matysime, jog Jis sakė štai ką: turtingų žmonių morale labai retai galima pasitikėti. Net vandeniu atskiesta krikščionybė pakankamai aitri, kad išdegintų skyles visoje moderniosios visuomenės sąrangoje. Paprastas Bažnyčios reikalaujamas

minimumas pasauliui būtų mirtinas ultimatumas. Visas modernusis pasaulis be išlygų grindžiamas ne prielaida, kad turtuoliai būtini (kuri būtų logiška), bet prielaida, kad turtuoliai verti pasitikėjimo, o tai (krikščionio akimis) visai nelogiška. Visose diskusijose apie laikraščius, kompanijas, aristokratiją ar partijų politiką amžinai girdime tą patį argumentą, kad turtuolio negalima papirkti. Iš tikrųjų, žinoma, turtuolį galima papirkti; jis jau papirktas. Todėl jis ir yra turtuolis. Krikščionybės naudai byloja tai, kad žmogus, priklausomas nuo šio gyvenimo prabangos, yra papirktas – dvasiškai, politiškai ir finansiškai. Kristus ir visi krikščionių šventieji monotoniškai tarsi laukiniai kartojo vieną dalyką. Jie paprasčiausiai sakė, kad būti turtingam – tai patirti ypatingą moralinio žlugimo pavojų. Žudyti turtuolius už tai, kad jie pažeidžia apibrėžiamas teisingumo normas, nėra demonstratyviai nekrikščioniška. Vainikuoti turtuolius patogiausiais visuomenės valdovais nėra demonstratyviai nekrikščioniška. Tikrai nebus nekrikščioniška sukilti prieš turtuolius ar jiems paklusti. Tačiau tikrai nekrikščioniška pasitikėti turtuoliais, laikyti juos moraline prasme patikimesniais už vargšus. Krikščionis gali būti nuoseklus, sakydamas: „Nors šis žmogus ima kyšius, tačiau aš gerbiu jo rangą". Tačiau krikščionis negali sakyti to, ką visi modernybės žmonės kartoja per priešpiečius ar pietus: „Tokio rango žmogus kyšių neims". Tai, kad bet kuris bet kurio rango žmogus gali imti kyšius, yra krikščionybės dogma. Tai ne tik krikščionybės dogma; keisto atsitiktinumo dėka tai ir akivaizdi žmonijos istorijos dalis. Kai sakoma, kad „tokias pareigas užimantis" žmogus bus nepaperkamas, neverta čia prikergti krikščionybės. Ar lordas Baconas buvo batų valytojas? Ar Marlborough hercogas – keliaujantis kaminkrėtys? Tobuliausioje Utopijoje turiu būti pasirengęs moraliniam bet kurio žmogaus, užimančio bet kurias pareigas, nuopuoliui bet kuriuo momentu; ypač savo nuopuoliui šiuo momentu.

Aptakūs, sentimentalūs žurnalistų rašiniai dažnai išnaudoja temą, esą krikščionybė – tai tarsi demokratija; daugelis šių rašinių nepakankamai stiprūs ar aiškūs, kad galėtų atremti faktą, jog jiedvi neretai kivirčydavosi. Tikroji priežastis, dėl kurios krikščionybė ir demokratija yra vieningos, daug gilesnė. Nepaprastai, visiškai nekrikščioniška galėtume pavadinti Carlyle'io idėją: esą, valdyti turėtų tas, kuris jaučia galįs tai daryti. Visa kita, kas norite, gali būti krikščioniška; tačiau tai – tikra pagonybė. Jei mūsų tikėjimas apskritai komentuoja valdymą, jo komentaras būtų toks: kad valdyti turi tas, kuris *nemano* galįs tai daryti. Tegu Carlyle'io herojus sako: „Karalius būsiu aš", bet krikščionių šventasis privalo sakyti: „Nolo episcopari". Jei didysis krikščionybės paradoksas turi prasmę, tai štai ką jis reiškia: turime paimti karūną ir leistis klajoti po žemės dykumas ir tamsiausius jos užkaborius, kol rasime tą vienintelį žmogų, kuris jaučiasi netinkamas ją užsidėti. Carlyle'is buvo visiškai neteisus; turime vainikuoti karaliumi ne ypatingą žmogų, kuris žino galįs valdyti. Veikiau turime vainikuoti daug ypatingesnį žmogų, žinantį, jog to negali.

Tai ir yra vienas iš poros ar trejeto gyvybiškai svarbių argumentų veikiančios demokratijos naudai. Pats balsavimo mechanizmas nėra demokratiškas, nors šiuo metu sunku būtų rasti paprastesnį demokratišką metodą. Tačiau net balsavimo mechanizmas yra iš esmės krikščioniškas giliausia prasme – kaip mėginimas išgauti nuomonę tų, kurie šiaip drovėtųsi ją siūlyti. Tai mistinis nuotykis, ypatingas pasitikėjimas tais, kurie netiki patys savimi. Ši paslaptis būdinga tik krikščionybei. Budisto atsiribojimas anaiptol nėra nuolankus; švelniakalbis induistas romus, tačiau ne nusižeminęs. Tačiau idėja domėtis nežymiųjų nuomonėmis, užuot pasirinkus akivaizdžiausią kelią ir susitaikius su tuo, ką galvoja žymiausieji, psichologiškai artima krikščionybei. Pasakyti, kad balsavimas yra ypač krikščioniškas dalykas, gal būtų keistoka. Juolab beprotiška pavadinti krikščionišku šalininkų verbavimą prieš

rinkimus. Tačiau šios veiklos pradinė idėja labai krikščioniška. Tai nusižeminusiųjų padrąsinimas; tai tas pat, kas pasakyti kukliam žmogeliui: „Bičiuli, slinkis aukščiau." Jeigu šalininkų verbavimas, šis tobulas ir užbaigtas pamaldumo veiksmas, ir turi kokį mažą trūkumėlį, tai tik dėl to, kad jo metu kartais pamirštama skatinti verbuotojo kuklumą.

Aristokratija nėra institutas: aristokratija – tai nuodėmė, paprastai labai lengvai atleidžiama nuodėmė. Tai tik žmonių įpratimas ar pasirinkimas laikytis natūralaus prašmatnumo ir girti galinguosius – lengviausias ir akivaizdžiausias dalykas pasaulyje.

Vienas iš šimto atsakymų į trumpalaikį moderniųjų laikų „jėgos" iškraipymą būtų tas, kad sparčiausi ir veržliausi dalykai yra kartu trapiausi ar kupini jautrumo. Tai, kas greičiausia, sykiu yra ir minkščiausia. Paukštis aktyvus, nes jis minkštas. Akmuo bejėgis, nes jis kietas. Akmens prigimtis jį traukia žemyn, nes kietumas – tai silpnybė. Paukščio prigimtis leidžia jam kilti, nes trapumas – tai jėga. Tobuloje jėgoje yra tam tikro lengvabūdiškumo, lengvumo, kuris išsilaiko ore. Modernieji stebuklų tyrėjai yra iškilmingai pripažinę, kad didiems šventiesiems būdingas sugebėjimas „levituoti", taigi laikytis ore. Nevertа tuo apsiriboti: didiems šventiesiems būdingas ir lengvabūdiškumas. Angelai gali skristi, nes jie atsikratę rimto, sunkaus požiūrio į save. Tą visada instinktyviai suvokė krikščionybė, o aiškiausiai – krikščioniškasis menas. Prisimenate, kaip Fra Angelico vaizdavo angelus – jie priminė ne tik paukščius, bet beveik peteliškes. Pamenate, kaip rimčiausias viduramžių paveikslas buvo kupinas šviesos, plazdančių draperijų, skubriai ir lengvai tipenančių pėdelių? To vienintelio dalyko, būdingo dailininkams iki Rafaelio, nesugebėjo pamėgdžioti modernūs prerafaelitai. Burne-Jonesui taip ir nepavyko pasiekti gilaus viduramžių lengvabūdiškumo. Senuose krikščioniškuose paveiksluose kiekvieną figūrą gaubia dangus tarsi mėlynas ar auksinis parašiutas.

Kiekviena figūra atrodo pasirengusi pakilti ir ištirpti padebesiuose. Sudriskę elgetos skarmalai pakels jį lygiai taip pat, kaip angelą – jo spindulingos plunksnos. Bet karaliai, apsitaisę sunkiais aukso rūbais, ir didikai purpuro apsiaustais bus priversti smukti žemyn, nes išdidumas negali pakilti ir levituoti ar būti lengvabūdiškas. Puikybė visa tempia žemyn, prislegia paprasčiausiu iškilmingumu. Galima „įsitaisyti" egoistiškame rimtume; tačiau iki linksmos savimaršos reikia pakilti. Žmogus „nusėda" medžiu išmuštame kabinete, tačiau jis veržiasi į mėlyną dangų. Rimtumas – ne dorybė. Pasakyti, kad rimtumas – tai yda, būtų erezija, užtat daug protingesnė erezija. Rimtumas – dėl natūralaus polinkio ar neapsižiūrėjimo ištikęs noras rimtai žvelgti į save, nes tai lengviausia. Daug lengviau parašyti gerą *Times* vedamąjį negu gerą sąmojį, kurį spausdintų *Punch*. Rimtumas iš žmogaus sklinda natūraliai, bet juokas – tai šuolis. Būti sunkiasvoriui paprasta, lengvam – sunku. Šėtonas nupuolė, traukiamas sunkio jėgos.

Tai štai, nuo tada, kai Europa tapo krikščioniška, ji įgijo ypatingos garbės: turėdama aristokratiją, širdies gilumoje ji visada laikė ją silpnybe – dažniausiai silpnybe, kurią reikia toleruoti. Tam, kas norėtų tikrai suprasti šio dalyko svarbą, reikėtų trumpam palikti krikščioniškąjį pasaulį ir pasinerti į kokią kitą filosofinę atmosferą. Tegu jis, sakysime, palygins Europoje egzistuojančias klases su Indijos kastomis. Ten aristokratija žymiai siaubingesnė, nes ji gerokai intelektualesnė. Ten rimtai manoma, kad klasių skalė – tai ir dvasinių vertybių skalė; kad neregima, šventa prasme kepėjas geresnis už mėsininką. Bet krikščionybėje niekas, net kvailiausias ir labiausiai iškrypęs jos atstovas, niekada neužsiminė, kad taja šventa prasme baronetas geresnis už mėsininką. Didžiausias krikščionybės neišmanėlis ar keistuolis niekada nesakė, kad hercogas negali būti prakeiktas. Gali būti (aš to nežinau), kad pagoniškoje visuomenėje egzistavo labai rimta riba, skyrusi laisvą žmogų nuo vergo. Bet mes, gyvenantys krikščioniš-

koje visuomenėje, visada manėme, kad džentelmenas – tai tarsi pokštas, nors turiu pripažinti, kad keliuose didžiuose kryžiaus žygiuose ir tarybose jis nusipelnė teisės būti vadinamas vykusiu pokštu. Bet mes, europiečiai, niekada širdies gilumoje nežiūrėjome į aristokratiją rimtai. Tik kartais koks svetimtautis neeuropietis (pavyzdžiui, dr. Oscaras Levy, vienintelis protingas nyčeistas) akimirką sugeba įžvelgti aristokratijoje rimtumą. Man atrodo, kad Anglijos aristokratija yra ne tik visų egzistuojančių aristokratijų prototipas, bet ir jų žiedas, pasižymintis visomis oligarchinėmis dorybėmis ir visais trūkumais – gal tai tik patriotiški prietarai, nors nemanau. Anglų aristokratai nerūpestingi, geraširdžiai, narsūs akivaizdžiuose dalykuose; tačiau jie turi dar vieną didžiulį privalumą, pranokstantį net išvardytuosius. Didingas ir labai akivaizdus anglų aristokratų nuopelnas yra tas, kad į juos niekaip neįmanoma žvelgti rimtai.

Trumpai tariant, aš lėtai, kaip esu pratęs, išdėsčiau, kam Utopijoje reikalingi lygybę garantuojantys įstatymai; ir, kaip jau spėjau įprasti, atradau, jog krikščionybės čia būta anksčiau. Visa manosios Utopijos istorija pilna to paties juokingo liūdesio. Aš išbėgdavau iš savosios architekto dirbtuvės, mosuodamas naujo bokštelio brėžiniais, ir rasdavau šį bokštelį spindintį saulės šviesoje, suręstą prieš tūkstantį metų. Senąja ir iš dalies šių dienų prasme, Dievas išklausė mano maldos „pranok, Viešpatie, visus mūsų darbus". Nė kiek nesipuikauju: vienu momentu tikrai maniau, kad pats savo galva būčiau galėjęs atrasti santuokos sakramentą (kaip instituciją); tačiau atsidusęs pamačiau, kad jis jau atrastas. Tačiau per ilgai užtruktų, jei rodyčiau, kaip manąją Utopijos koncepciją žingsnis po žingsnio ir faktas po fakto atitiko tiktai Naujoji Jeruzalė, todėl šiuo santuokos esmės pavyzdžiu pasistengsiu nusakyti, kaip visa kita judėjo, galima sakyti, griūte griuvo susijungti.

Kai eiliniai socializmo oponentai kalba apie žmogaus prigimties neįmanomumus ir pakitimus, jie visada praleidžia svar-

bią perskyrą. Moderniose idealios visuomenės koncepcijose egzistuoja troškimai, kurių veikiausiai neįmanoma įgyvendinti; tačiau yra ir troškimų, kurių neįmanoma trokšti. Svajonė, kad visi žmonės gyvens lygiai gražiuose namuose, gali išsipildyti arba ne. Bet svajonė, kad visi žmonės gyvens viename gražiame name, nustoja buvusi svajone ir virsta košmaru. Idealiu atveju vyras turi mylėti visas senas moteris; to pasiekti gal ir nepavyks. Bet siekti, kad vyras su visomis senomis moterimis elgtųsi lygiai taip pat, kaip su savo motina, ne tik neidealu, bet ir negalima. Nežinau, ar skaitytojas sutinka su šiais mano pavyzdžiais, bet dabar pridursiu pavyzdį, kuris visada mane labiausiai veikė. Niekaip negalėčiau sugalvoti ar toleruoti Utopijos, kurioje man nebūtų palikta labiausiai rūpima teisė – teisė varžyti save. Visiška anarchija ne tik neleidžia egzistuoti bet kokiai drausmei ar ištikimybei; ji sugriautų bet kokį pasismaginimą. Paimkime akivaizdų pavyzdį: ar verta lažintis, jeigu lažybos nesaisto jų dalyvių? Paverlę negaliojančiomis visas sutartis ne tik sugriautume moralę, bet ir sugadintume pramogą. Tai štai, lažybos bei panašios pramogos tėra apkapoti ir suvaržyti prigimtiniai žmogaus instinktai, trokštantys nuotykių ir romantikos; šiuose puslapiuose apie juos nemažai kalbėta. O tam, kad nuotykis nevirstų slidžiu, beširdišku košmaru, visi jam būdingi pavojai, atlygiai, bausmės ir išsipildymai turi būti tikri. Jei lažinuosi, mane būtina priversti sumokėti, arba lažybos neteks poezijos. Jei metu iššūkį, turiu būti priverstas kautis, antraip mano iššūkis nustos buvęs poetiškas. Jei prisiekiu ištikimybę, o paskui ją sulaužau, turiu būti už tai prakeiktas, nes kitaip priesaika neteks jaudulio. Niekaip nesukursite pasakos, jei imsite aprašinėti žmogų, kuris, prarytas banginio, atsidūrė Eifelio bokšto viršūnėje, ar paverstas varle ėmė elgtis kaip flamingas. Net nežabotiems romanams būtini realūs padariniai, dar daugiau, tai turi būti neišvengiami padariniai. Krikščioniškoji santuoka – štai didis realių ir neišvengiamų padarinių

pavyzdys, ir kaip tik dėl to apie šį pagrindinį siužetą sukasi visi romantiniai rašiniai. Tai ir yra paskutinis mano pavyzdys, ko prašau, net primygtinai reikalauju iš bet kurio socialinio rojaus; prašau, kad man leistų tęsti tai, ką pasižadėjau, kad į mano priesaikas ir įsipareigojimus būtų žvelgiama rimtai; prašau, kad Utopijoje man pačiam būtų leista ginti savo garbę.

Visi mano draugai, modernūs utopistai, žvelgia vienas į kitą gerokai dvejodami, nes labiausiai tikisi, kad bus sutraukyti visi ypatingi saitai. Tačiau man ir vėl atrodo, kad tarsi aidą girdžiu atsaką, atsklindantį iš už pasaulio ribų. „Kai pateksi į manąją Utopiją, ten rasi tikrus įsipareigojimus, taigi ir tikrus nuotykius. Tačiau labiausiai saistantis įsipareigojimas, sunkiausias nuotykis bus ten patekti“.

Įprasta skųstis, kad mūsų laikais tiek daug ir įtemptai plušama. Tačiau iš tikrųjų skiriamasis mūsų laikų požymis – gili tinginystė ir nuovargis; tikroji tinginystė ir yra to regimo plušėjimo priežastis. Paimkime vieną visai atsitiktinį pavyzdį: gatvės dreba nuo taksi ir automobilių keliamo triukšmo, bet šį triukšmą kelia ne žmogaus veikla, o noras nepavargti. Plušėjimo ir skubos išvengtume, jei būtų daugiau veiklos, jei žmonės vaikščiotų pėsti. Jei pasaulyje būtų daugiau įtampos, jis taptų tylesnis. Tai, kas tinka kalbant apie akiai matomą fizinį plušėjimą, tinka ir svarstant intelekto darbą. Didžiąją modernios kalbos aparato dalį sudaro darbą lengvinantys įtaisai, kurie daug labiau negu derėtų lengvina protinį darbą. Mokslinės frazės naudojamos tarsi moksliniai dantračiai ar stūmoklių kotai, siekiant paversti patogų kelią dar greitesniu ir sklandesniu. Ilgi tarptautiniai žodžiai praskrieja pro mus tarsi ilgi traukinių sąstatai. Žinome, jog jie veža tūkstančius tų, kurie pernelyg pavargę ar pernelyg ištižę, kad mąstytų ar vaikščiotų patys. Štai geras pratimas: pamėginkite nors kartą išreikšti savo nuomonę paprastais, trumpais žodžiais. Jei sakote: „Visi kriminologijos specialistai pripažįsta, kad neapibrėžtos trukmės laisvės atėmimo terminas gali turėti tam tikrą socialinę prasmę, kadangi jis liudija apie mūsų visuomenės evoliuciją link humaniškesnių ir moksliškesnių nuostatų bausmės atžvilgiu“, – galite taip kalbėti valandų valandas, ir jūsų galvoje nepajudės nė viena pilkoji ląstelė. Bet jei pradėsite sakyti: „Noriu, kad Džonsą pasodintų į kalėjimą, o Braunas nuspręstų, kada jį iš ten išleisti“, – suvirpėję iš siaubo pajusite, kad esate priversti mąstyti. Sudėtingiausi yra ne ilgi tarptautiniai, bet paprasti žodžiai. Žodis „prakeikimas“ kupinas metafizinio subtilumo, kurio nerasite žodyje „degeneracija“.

Šie ilgi, patogūs žodžiai, išgelbstintys modernius žmones

nuo mąstymo kančių, yra vienu aspektu ypač klaidinantys ir pavojingi. Sunkumas kyla tada, kai vienas ir tas pats tarptautinis žodis, vartojamas įvairiuose kontekstuose, ima reikšti skirtingus dalykus. Pavyzdžiui, imkime gerai žinomą žodį „idealistas" – jis reiškia viena filosofijos veikale ir visai ką kita – moralinės retorikos ištraukoje. Lygiai taip pat mokslininkai materialistai ne be pagrindo skundžiasi, jog „materialistą" kaip kosmologijos terminą žmonės painioja su „materialistu" kaip moralinės pajuokos objektu. Arba imkime dar banalesnį pavyzdį: žmogus, kuris Londone nekenčia „progresyviųjų", Pietų Afrikoje visada laiko save progresyviu.

Panaši beprasmė sumaištis kilo vartojant žodį „liberalas" religijos ir politikos bei visuomenės gyvenimo sferose. Ne kartą tvirtinta, kad visi liberalai privalą būti laisvamaniai, nes jiems turį būti prie širdies visa, kas laisva. Lygiai sėkmingai galima teigti, kad visi idealistai privalo priklausyti Aukštajai Bažnyčiai, nes jiems turi būti prie širdies visa, kas aukšta. Tada galima sakyti, kad Žemosios Bažnyčios atstovams dera vaikščioti tik į vėlyvąsias mišias, ar kad visi Plačiosios Bažnyčios nariai turi žavėtis plačiomis moterimis[1]. Žodžių sutapimas čia yra grynas atsitiktinumas. Iš tikrųjų moderniojoje Europoje laisvamanis anaiptol nereiškia „žmogaus, kuris galvoja pats už save". Tai žmogus, kuris, savarankiškai pagalvojęs, priėjo konkrečią klasę išvadų: apie materialią reiškinių prigimtį, apie tai, kad stebuklų būti negali, kad asmens nemirtingumas neįmanomas, ir panašių. Nė viena šių idėjų nepasižymi kokiu nepaprastu liberalumu. Priešingai, beveik visos jos griežtai antiliberalios, ir tai parodyti yra šio skyriaus tikslas.

Keliuose tolesniuose puslapiuose ketinu kiek įmanoma trumpiau įrodyti, kad visi iki vieno klausimai, kuriuos įtvir-

[1] Aukštoji, Žemoji ir Plačioji Bažnyčia – trys atskiros Anglikonų Bažnyčios srovės (*High, Low and Broad Church*).

tinti siekia religijos liberalizuotojai, socialine prasme padarys griežtai antiliberalų poveikį. Beveik visi šiuolaikiniai pasiūlymai įnešti laisvę į Bažnyčią tiesiog prilygsta pasiūlymams įnešti į pasaulį tironiją. Šiais laikais pasakymas „išlaisvinti Bažnyčią" nereiškia suteikti jai laisvės visomis kryptimis. Jis reiškia išlaisvinti tas konkrečias dogmas, kurios aplaidžiai vadinamos moksliškomis – monizmo, panteizmo, arijonizmo ar būtinybės dogmas. Galima nesunkiai parodyti, kad kiekviena šių dogmų (aptarsime jas visas paeiliui) savo prigimtimi yra priespaudos sąjungininkė. Tiesa, štai kas stebėtina (nors, tiesa, geriau pagalvojus, gal ne taip jau stebėtina) – kad priespaudos sąjungininkai yra daugelis dalykų. Yra tik vienas dalykas, kuris sąjungoje su priespauda niekada nenueis toliau negu tam tikras taškas – tai ortodoksija. Teisybė, galėčiau taip iškraipyti ortodoksiją, kad iš dalies pateisinčiau tironiją. Tačiau daug lengviau būtų sukurti vokišką filosofiją, kuri tironiją pateisintų visiškai.

Dabar imkime vieną po kitos naujoves, kuriomis pasižymi naujoji teologija ar modernistinė Bažnyčia. Vienos jų atradimu užbaigėme praėjusį skyrių. Pasirodė, kad mokymas, vadintas labiausiai pasenusiu, yra vienintelis naujųjų žemės demokratijų sargas. Atrodytų, nepopuliariausias mokymas pasirodė besąs vienintelė žmonių atrama. Trumpai tariant, atradome, kad logiškai paneigti oligarchiją galime tik patvirtindami gimtosios nuodėmės egzistavimą. Tvirtinu, kad lygiai tas pats dedasi ir kitais atvejais.

Pirmiausia paimsiu akivaizdžiausią pavyzdį – stebuklus. Kažkokių nepaprastų priežasčių dėka įsigaliojo tvirta nuomonė, kad liberaliau yra netikėti stebuklais, negu jais tikėti. Negaliu įsivaizduoti, kodėl taip yra, ir niekas man negali to paaiškinti. Nesuvokiami motyvai lemia, kad „liberaliu" ar „plataus akiračio" dvasininku vadiname žmogų, trokštantį bent jau sumažinti stebuklų skaičių, bet jokiu būdu ne žmogų, kuris trokšta jų pagausinti. Tai visada bus žmogus, kuris jaučia-

10

si laisvas netikėti, kad Kristus prisikėlė iš kapo, o ne žmogus, jaučiantis laisvę tikėti, kad iš kapo pakilo jo teta. Dažnoje parapijoje kyla kivirčai, nes klebonas nesutinka pripažinti, kad šv. Petras ėjo vandens paviršiumi; tačiau kur ta parapija, kuri kivirčijasi, nes klebonas tvirtina matęs savo tėvą einantį Serpentaino tvenkiniu? Taip yra ne dėl to (kaip skubiai atremtų įgudęs gincininkas sekuliaristas), kad stebuklų negalime pagrįsti savo patirtimi. Taip yra ne todėl, kad „stebuklų nebūna", kaip sako dogma, kurią paprasto tikėjimo kupinas pakartojo Matthew Arnoldas. *Manoma*, kad mūsų laikais nutiko daugiau antgamtiškų dalykų, negu jų galėjo nutikti prieš aštuoniasdešimt metų. Mokslo vyrai daug labiau negu anksčiau tiki šiais stebuklais; modernioji psichologija nuolatos atskleidžia stulbinančius, net siaubingus dvasios ir psichikos reiškinius. Naujasis mokslas kas valandą patvirtina tai, ką senieji mokslininkai būtų pripažinę stebuklais ir atmetę. Vienintelė naujoji teologija tebėra tokia senamadiška, kad stebuklų nepripažįsta. Iš tiesų samprata, kad naujoji teologija gali „laisvai" neigti stebuklus, nei įrodo, nei paneigia jų egzistavimo. Tai negyvas, žodinis prietaras, kurio pradžia ir gyvybės kibirkštis glūdėjo ne mąstymo laisvėje, bet paprastoje materializmo dogmoje. XIX a. žmogus nustojo tikėjęs Prisikėlimu ne todėl, kad liberali to meto krikščionybė leido juo abejoti. Jis nustojo tikėjęs todėl, kad tikėti uždraudė labai griežtas ano meto materializmas. Tennysonas, labai tipiškas XIX a. žmogus, ištarė banalybę, tapusią tiesiog instinktyvia jo amžininkams; kalbėdamas apie amžininkus, pasakė, kad jų garbingose abejonėse būta tikėjimo. Tikrai, būta. Šiuose žodžiuose glūdi gili ir net siaubinga tiesa. Abejonėse stebuklais slypėjo tikėjimas nekintamu, bedieviu likimu; gilus ir nuoširdus tikėjimas nepakeičiama kosmoso rutina. Agnostiko abejonės buvo ne kas kita, kaip monisto dogmos.

Apie antgamčio faktą ir jo įrodymą pakalbėsiu vėliau. Čia mums rūpi vienas aiškus klausimas: jeigu galima sakyti,

kad liberalizmo idėja dalyvauja diskusijoje apie stebuklus, tai akivaizdu, kad ji juos palaiko. Reformos arba pažanga (vienintele priimtina prasme) viso labo reiškia, kad dvasia laipsniškai užvaldo materiją. Stebuklas reiškia, kad dvasia žaibiškai užvaldo materiją. Jei norite pamaitinti žmones, galite galvoti, kad neįmanoma to padaryti dykumoje stebuklo pagalba, tačiau negalite galvoti, kad tai bus neliberalu. Jei tikrai norite, kad skurdžių vaikai nuvyktų prie jūros, nemanysite, jog bus neliberalu, jei juos ten nuskraidins slibinai; gal manysite, kad tai vargiai įmanoma. Šventadienis, kaip ir liberalizmas, reiškia žmogaus laisvę. Stebuklas reiškia Dievo laisvę. Galite sąmoningai abudu neigti, bet negalite skelbti, kad jūsų neigimas – liberalizmo idėjos triumfas. Katalikų Bažnyčia tiki, kad ir žmogus, ir Dievas turi tam tikrą dvasinę laisvę. Kalvinizmas atėmė šią laisvę iš žmogaus, tačiau Dievui ją paliko. Mokslinis materializmas suriša patį Kūrėją; jis sukausto grandinėmis Dievą, kaip Apokalipsėje sukaustomas velnias. Visatoje nebelieka nieko laisvo. O paskui tie, kurie padėjo tai atlikti, vadinami „liberaliais teologais".

Sakau, šis atvejis lengviausias ir akivaizdžiausias. Priešingai, kad abejojimas stebuklais kokiu nors būdu artimas liberalumui ar reformoms, tiesioginę prasme prieštarauja tiesai. Jei žmogus negali tikėti stebuklais, tuo klausimas baigiasi; jis nėra išskirtinai liberalus, užtat visiškai sąžiningas ir logiškas, o tai nepalyginti geriau. Bet jei jis gali tikėti stebuklais, taps dėl to tikrai liberalesnis; nes tai reikš, pirma, sielos laisvę, ir, antra, jos galią valdyti aplinkybių tironiją. Kartais net gabiausi žmonės nepaprastai naiviai nepastebi šios tiesos. Pavyzdžiui, ponas Bernardas Shaw kalba apie stebuklus su nuoširdžia senamadiška panieka, tarsi jais gamta apviltų jo pasitikėjimą; keista, kaip jis nesuvokia, kad stebuklai – tai tik vėliausi žiedai jo mėgstamame medyje, mokyme apie valios visagalybę. Lygiai taip pat nemirtingumo troškimą jis vadina apgailėtinu egoizmu, pamiršdamas, jog ką tik vadino

troškimą gyventi sveiku ir didvyrišku egoizmu. Kaip gali būti kilnu trokšti pratęsti savo gyvenimą iki begalybės, tačiau niekinga norėti, kad jis būtų nemirtingas? Jei trokštame, kad žmogus pergalingai įveiktų gamtos ar įpročių žiaurumus, tada neabejotinai trokštame ir stebuklų; ar jie įmanomi, apsvarstysime vėliau.

Tačiau turiu pereiti prie stambesnių šios keistos klaidos pasireiškimo atvejų, prie sampratos, kad religijos „liberalizavimas" kažkaip padės išlaisvinti pasaulį. Antrąjį tinkamą pavyzdį rasime panagrinėję panteizmo klausimą – ar veikiau tam tikrą modernią nuostatą, kuri dažnai vadinama imanentizmu, o dar dažniau yra budizmas. Tiesa, šis klausimas tiek sudėtingesnis, kad prieš pereidamas prie jo, turiu šiek tiek pasirengti.

Tiesos, kurias pažangūs asmenys su didžiausiu pasitikėjimu skelbia perpildytose salėse, paprastai prieštarauja faktams; tiesą sakant, mūsų nuvalkiotos tiesos yra neteisingos. Štai vienas pavyzdys. Yra tokia besvorio liberalizmo kupina frazė, kuri nuolatos kartojama etikos draugijų ir religijos parlamentų posėdžiuose: „skiriasi įvairių žemės religijų apeigos ir pavidalas, tačiau jų visų mokymas vienodas". Tai netiesa, tai prieštarauja faktams. Žemės religijų apeigos ir pavidalas ne taip labai skiriasi, labai skiriasi jų mokymas. Tarsi žmogus pasakytų: „Tegu jūsų neapgauna faktas, kad laikraščiai *Church Times* ir *Freethinker* atrodo visiškai skirtingi, kad vienas jų išpieštas ant veleninio popieriaus, o kitas – išskaptuotas marmure, kad vienas trikampis, o kitas aštuonkampis; perskaitykite juos ir suprasite, kad abu jie rašo tą patį." Tuo tarpu iš tikrųjų jiedu panašūs viskuo, išskyrus tai, kad rašo toli gražu ne tą patį. Surbitone gyvenantis makleris ateistas atrodo lygiai taip pat, kaip Vimbldone gyvenantis makleris svedenborginininkas. Galite vaikščioti aplink juodu ratais, galite labai asmeniškai ir įžeidžiai juos ištirti, ir vis tiek neįžvelgsite nieko svedenborgiško skrybėlėje ar ypatingos bedievystės – lietsargyje. Skiriasi būtent jų sielos. Tad iš tiesų visų pasaulio

tikėjimų problema yra ne ta, kaip teigia anoji nuvalkiota frazė: esą, jų prasmė sutampa, skiriasi tik instrumentai. Viskas yra absoliučiai priešingai. Jų instrumentai sutampa; beveik visos didžiosios pasaulio religijos veikia tais pačiais išoriniais metodais – su kunigais, šventraščiu, altoriais, prisiekusiųjų brolijomis ir ypatingomis šventėmis. Jie sutaria dėl mokymo formos; tačiau moko skirtingų dalykų. Šventyklas turi ir pagonys optimistai, ir rytų pesimistai, lygiai kaip laikraščius leidžia ir liberalai, ir toriai. Visi tikėjimai, kurie siekia sunaikinti vienas kitą, turi šventraščius; lygiai kaip dvi armijos, skirtos sunaikinti viena kitą, turi ginklus.

Didingiausias šios menamos visų žmogiškų religijų tapatybės pavyzdys yra menama dvasinė krikščionybės ir budizmo tapatybė. Tie, kurie prisilaiko šios teorijos, dažniausiai vengia visų kitų tikėjimų etikos, tiesa, išskyrus konfucianizmą, kurį mėgsta už tai, kad jis nėra tikėjimas. Tačiau islamą jie giria gana santūriai, ir paprastai skiria jo moralę tik žemesniosioms klasėms atgaivinti. Jie retai propaguoja musulmoniškus vedybų papročius (apie kuriuos būtų galima pasakyti daug gero), o jų požiūrį į smaugikus[2] ir fetišų garbintojus galėtume net pavadinti šaltu. Užtat jie nuoširdžiai jaučia didžiosios Gautamos religijos panašumą.

Populiarių mokslų žinovai, tokie kaip ponas Blatchfordas, nuolatos primygtinai tvirtina, kad krikščionybė ir budizmas labai panašūs, ypač budizmas. Tuo priimta tikėti, aš ir pats tikėjau, kol neperskaičiau knygos, kurioje buvo išdėstytos visos tokio tikėjimo priežastys. Jos buvo dvejopos: panašumai, kurie nieko nereiškė, nes yra bendri visai žmonijai, ir panašumai, kurie iš tiesų visai nepanašūs. Autorius iškilmingai aiškino, kad šiedu tikėjimai panašūs tuo, kuo panašūs visi tikėjimai, arba priskirdavo jiems kokį nors panašumą, nors šioje vietoje

[2] *Thugs* – samdyti žudikai ir plėšikai senovės Indijoje, smaugdavę savo aukas.

jie akivaizdžiai skyrėsi. Taigi, pirma, jis pažymėjo, kad ir Kristų, ir Budą pašaukė dieviškasis balsas, sklindantis iš dangaus, tarsi dieviškąjį balsą tikėtumeisi išgirsti sklindant iš anglių rūsio. Arba vėl, didingai aprašyta, jog kalbant apie šiuodu Rytų mokytojus, ypatingo sutapimo dėka minimas kojų mazgojimas. Tada būtų galima pavadinti nepaprastu sutapimą, kad abu jie turėjo kojas, kurias norėjo nusimazgoti. Kitai klasei priklausė panašumai, kurie paprasčiausiai nepanašūs. Didysis religijų taikytojas energingai atkreipia dėmesį, kad per tam tikras religines iškilmes lamos rūbas iš pagarbos sudraskomas į skutelius, ir kiekvienas skutelis laikomas labai vertingu. Bet juk tai visiškai priešinga, nes Kristaus drabužiai buvo sudraskyti ne iš pagarbos, o tyčiojantis, o skuteliai anaiptol nevertinti, nebent tiek, kiek už juos sumokės skudurininkas. Tai tas pats, tarsi ieškotume akivaizdaus dviejų ceremonijų, kuriose naudojamas kalavijas, ryšio: vienu atveju kalaviju paliečiamas žmogaus petys, kitu – nukertama galva. Žmogui anaiptol ne tas pats. Tokie vaikiško pedantizmo pluošteliai gal nieko ir nereikštų, jeigu menami filosofiniai panašumai irgi nebūtų to paties pobūdžio – arba įrodantys per daug, arba per mažai. Jei budizmas vertina gailestingumą ir susilaikymą, tai nereiškia, kad jis labai panašus į krikščionybę; tai reiškia, kad jis nėra visiškai svetimas visai žmogaus egzistencijai. Budistai teoriškai nepritaria žiaurumui ar saiko neturėjimui, nes tam teoriškai nepritaria visi sveiko proto žmonės. Tačiau pasakyti, kad budizmas ir krikščionybė aiškina šiuos dalykus vienoda filosofija bus tiesiog netiesa. Visa žmonija sutaria, jog esame įsipainioję nuodėmės tinkle. Didžioji žmonijos dalis sutaria, kad iš jo įmanoma išsiveržti. Tačiau jei kalbėsime apie konkrečius išsiveržimo būdus, nemanau, kad visatoje būtų kitos dvi institucijos, taip absoliučiai prieštaraujančios viena kitai, kaip budizmas ir krikščionybė.

Net tais laikais, kada aš, kaip daugelis kitų apsiskaičiusių, tačiau nemokslinio tipo žmonių, maniau, jog budizmas ir

krikščionybė panašūs, vienas dalykas mane nuolatos trikdė; turiu galvoje stulbinantį jų religinio meno skirtumą. Kalbu ne apie techninį vaizdavimo stilių, bet apie tai, kas aiškiai norėta pavaizduoti. Negali būti dviejų priešingesnių idealų, kaip krikščionių šventasis gotikinėje katedroje ir budistų šventasis kinų šventykloje. Priešprieša egzistuoja kiekviename taške; tačiau trumpiausiai išreikšiu savo mintį pasakydamas, kad budistų šventojo akys visada užmerktos, o krikščionių šventojo – be galo plačiai atvertos. Budistų šventojo kūnas glotnus ir harmoningas, bet jo akys mieguistos, apsunkusiais vokais. Viduramžių šventojo kūnas išsekęs, vieni beprotiški kaulai, tačiau jo akys gąsdinamai gyvos. Jėgos, kurios sukūrė tokius skirtingus simbolius, negali turėti tikro dvasios bendrumo. Žinoma, abu vaizdiniai kraštutiniai, tai grynojo tikėjimo iškraipymai, tačiau tokius priešingus kraštutinumus galėjo sukurti tik priešingos kryptys. Budistas ypač atidžiai žvelgia į vidų. Krikščionis įbeda paklaikusias akis išorėn. Jei nuosekliai seksime šia užuomina, atrasime įdomių dalykų.

Neseniai ponia Besant parašė įdomų esė, kuriam paskelbė, jog pasaulyje tėra viena religija, kad visi tikėjimai – tai tik jos variacijos ar iškraipymai, ir pažadėjo pasakyti, kokia ta religija. Anot ponios Besant, ši visuotinė Bažnyčia – tai tik universalusis Aš. Tai mokymas, kad visi mes iš tikrųjų esame vienas asmuo, kad vieno žmogaus nuo kito neskiria jokios individualybės sienos. Jei man bus leista taip pasakyti, ji neragina mylėti savo artimą, o liepia juo būti. Ponia Besant mąsliai ir įtaigiai aprašo religiją, kuriai pritarti turėtų visi žmonės. Tuo tarpu aš gyvenime nesu girdėjęs pasiūlymo, kuriam nepritarčiau su didesne aistra. Aš noriu mylėti savo artimą ne todėl, kad jis – tai aš, bet kaip tik todėl, kad jis – ne aš. Noriu garbinti pasaulį ne taip, kaip mėgstamas veidrodis, nes jis rodo mane patį, bet kaip mylima moteris, nes ji visiškai kitokia. Kai sielos atsiskiria, atsiranda galimybė mylėti. Akivaizdu, kad sieloms susijungus, meilė negalima. Galima apytikriai

pasakyti, kad žmogus myli save, bet jis vargiai gali save įsimylėti, o jeigu taip atsitiktų, jo laukia labai monotoniškas flirtas. Jei pasaulis pilnas realių savasčių, visos jos gali būti labai nesavanaudiškos. Bet paklausius ponios Besant principo, visas kosmosas atrodys kaip milžiniškas savanaudiškas asmuo.

Kaip tik čia budizmas atliepia modernųjį panteizmą ir imanentiškumą. Ir kaip tik čia krikščionybė stoja žmogiškumo, laisvės ir meilės pusėn. Meilė trokšta asmenybės, todėl ji trokšta pasidalijimo. Krikščionybės instinktas – džiaugtis, kad Dievas suskaldė visatą į mažus gabalėlius, nes šie gabalėliai gyvi. Ji instinktyviai sako: „vaikeliai, mylėkite vienas kitą", užuot siūliusi vienam didžiuliam asmeniui mylėti save. Tai ir yra intelektinė bedugnė, skirianti krikščionybę ir budizmą; kas teosofo ar budisto asmenybei atrodo žmogaus nuopuolis, krikščioniui yra Dievo tikslas, visa kosmoso idėjos esmė. Teosofų pasaulis-siela ragina žmogų ją mylėti tik tam, kad galėtų pulti į jos glėbį. Dieviškasis krikščionybės centras tiesiogine prasme išmetė žmogų laukan, kad šis galėtų jį mylėti. Rytų dievybė primena milžiną, kuris būtų praradęs ranką ar koją ir be paliovos jos ieškotų; krikščionių galybė primena milžiną, kuris, apimtas keisto dosnumo, nusikirto dešinę ranką, kad ši galėtų savo noru jį pasveikinti. Vėl grįžtame prie to paties nenuilstamo tono, apibūdinančio krikščionybės prigimtį: visos moderniosios filosofijos – tai grandinės, kurios jungia ir pančioja, krikščionybė – tai kardas, kuris atskiria ir išlaisvina. Jokia kita filosofija neprivercia Dievo džiaugtis tuo, kad visata suskirstyta į daugybę gyvų sielų. Ortodoksalioji krikščionybė tvirtina, kad Dievo ir žmogaus atskirtumas yra šventas, nes taip buvo amžinai. Tam, kad žmogus mylėtų Dievą, būtinas ne tik Dievas, kurį dera mylėti, bet ir žmogus, galintis tai daryti. Visi tie migloti teosofai, kuriems visata – tai milžiniškas verdantis katilas, instinktyviai atšoka nuo žemės drebėjimui prilygstančio sakinio mūsų evangelijose, kuriuo skelbiama, kad Dievo Sūnus atėjo nešti ne ramybės, o

kalavijo. Šis posakis kupinas tiesos net tuo atveju, jeigu išsiaiškiname, ką jis iš tikrųjų reiškia: kad kiekvienas, kuris skelbia tikrą meilę, būtinai susilauks neapykantos. Demokratiškai brolijai jis tinka taip pat, kaip ir dieviškajai meilei; apsimestinė meilė gali taikytis su kompromisais ir bendra filosofija, bet tikroji meilė visada sukelia kraujo praliejimą. Tačiau už akivaizdžios Viešpaties žodžių prasmės slypi dar viena, dar siaubingesnė tiesa. Sūnus pats sakė esąs kalavijas, kuris sukiršins brolį prieš brolį taip, kad šie ištisus eonus nekęs vienas kito. Tačiau Tėvas irgi buvo kalavijas, tamsioje pradžių pradžioje atskyręs brolį nuo brolio, kad jie galiausiai pamiltų vienas kitą.

Štai ką reiškia kone beprotiška laimė, švytinti paveiksle iš viduramžio šventojo akių. Štai ką reiškia užmerktos nuostabaus budistų atvaizdo akys. Krikščionių šventasis laimingas, nes jis iš tikrųjų atkirstas nuo pasaulio, atskirtas nuo jo ir apstulbęs viską stebi. Bet kodėl budistų šventasis turėtų būti apstulbęs? Juk pasaulyje tėra tik vienas dalykas, ir tas pats beasmenis, tad vargiai gali savimi stebėtis. Daugybėje panteistinių eilėraščių rašyta apie nuostabą, bet nė vienas jų nėra iš tikrųjų vykęs. Panteistas negali stebėtis, nes negali šlovinti Dievo ar ko kito, griežtai atskirto nuo jo paties. Tiesa, čia mums labiausiai rūpi krikščionių susižavėjimo (sklindančio išorėn, nuo garbintojo atskirtos dievybės link) poveikis visuotiniam etinės veiklos ir socialinių reformų būtinumui. Nėra abejonių, kad šis poveikis pakankamai akivaizdus. Iš panteizmo neįmanoma išspausti konkretaus moralinių veiksmų akstino. Pati panteizmo prigimtis suponuoja, kad viskas lygiai gera, tuo tarpu veiksmo prigimtis suponuoja, kad viena yra žymiai viršiau už kita. Swinburne'as pačioje savo skepticizmo viršūnėje tuščiai mėgino grumtis su šiuo sunkumu. „Giesmėse prieš saulėtekį", įkvėptose Garibaldžio ir Italijos sukilimo, jis skelbė naują religiją ir grynesnį Dievą, turėsiančius sutirpdyti visus pasaulio kunigus:

Nesuprantu,
kam Dievop tu šauki karštai,
juk aš – tai aš, o tu – tai tu,
aš – žemai, tu – aukštai,
aš – tu, kurio ieškai, bet raski
save, juk tu – tai aš. Ar matai?

. . .

Iš šių eilučių galime tuoj pat daryti akivaizdžias išvadas, kad tironai yra tokie patys Dievo sūnūs, kaip Garibaldis, ir kad Neapolio karalius Bomba, kuris nepaprastai sėkmingai „atrado save", yra visa kuo tapatus visų daiktų aukščiausiam gėriui. Iš tikrųjų vakariečių energija, verčianti tironus nuo sostų, randasi tiesiai iš vakarietiškos teologijos, kuri aiškiai sako: „Aš esu aš, tu esi tu". Tas pats dvasinis atskirtumas, kuris žvelgdamas aukštyn matė gerąjį visatos valdovą, nukreipęs akis žemyn pamatė netikusį Neapolio valdovą. Bombos dievo garbintojai nuvertė Bombą nuo sosto. Swinburne'o dievo garbintojai ištisus šimtmečius gyveno Azijoje, ir niekada nenuvertė nė vieno tirono. Indų šventasis gali kuo ramiausiai užsimerkti, nes jis žvelgia į tai, kas esu Aš, ir Tu, ir Mes, ir Jie ir netgi Tai. Užsiėmimas visai protingas; tačiau ir teoriškai, ir praktiškai klysime, manydami, kad jis padeda indui prižiūrėti lordo Curzono veiklą. Išorinis budrumas, kuriuo visada pasižymėjo krikščionybė (raginusi mus *budėti* ir melstis), reiškėsi ir tipiškiausioje vakarietiškoje ortodoksijoje, ir tipiškiausioje politikoje: abi jos rėmėsi transcendentinės, nuo mūsų besiskiriančios dievybės, idėja; dievybės, kuri pranyksta. Be abejo, įžvalgiausi tikėjimai gali siūlyti mums ieškoti Dievo, leidžiantis vis giliau į savojo aš labirintą. Bet tiktai mes, krikščioniškojo pasaulio gyventojai, sakėme, jog Dievą reikia vytis tarsi erelį kalnuose; besivaikydami jį, mes nudobėme visas pabaisas.

Taigi ir vėl atrandame, jog tie, kurie vertina vakarietišką demokratiją ir savaime atsinaujinančią Vakarų pasaulio energi-

ją, veikiau atras jas senoje teologijoje, o ne naujoje. Jei norime reformų, turime prisilaikyti ortodoksijos, ir ypač klausimu (kuriam tiek daug svarstymų savo patarimuose skyrė ponas R. J. Campbellas), rinktis imanentinę ar transcendentišką dievybę. Pabrėždami Dievo imanentiškumą, kuriame savižiūrą, atsiribojimą, ramybės kultą, abejingumą socialiniams klausimams – žodžiu, Tibetą. Pabrėždami Dievo transcendenciją, skatiname nuostabą, smalsumą, moralinius ir politinius nuotykius, teisuolišką pasipiktinimą – kitaip sakant, krikščionišką**j**į pasaulį. Žmogus, tvirtinantis, kad Dievas yra žmogaus viduje, visada išliks pats savyje. Pradėjęs skelbti, kad Dievas pranoksta žmogų, žmogus pranoksta save.

Paėmę bet kokį kitą mokymą, vadintą pasenusiu, pamatysime, kad čia irgi tas pats. Pavyzdžiui, tas pats atsitinka su giliu Trejybės klausimu. Unitaristai (sekta, apie kurią neįmanoma kalbėti be ypatingos pagarbos nepaprastam jų intelekto taurumui ir didžiam garbingumui) dažnai tampa reformatoriais, nes atsitiktinumas neretai primeta šį požiūrį daugeliui smulkių sektų. Tačiau Trejybės pakeitime grynu monoteizmu nėra niekieko, kas bent iš tolo primintų liberalumą ar būtų panašu į reformą. Sudėtingas Atanazo tikybos išpažinimo Dievas gali būti mįslė intelektui, tačiau jam daug sunkiau priskirti sultonišką slėpiningumą ar žiaurumą, negu vienišam Omaro ar Mahometo dievui. Dievas, kuris tėra tik siaubą kelianti vienovė, yra ne šiaip valdovas, bet Rytų valdovas. Be abejonės, žmonijos, ypač europietiškosios jos dalies, *širdį* daug labiau tenkina keisti simboliai ir užuominos, susikaupę aplink Trejybės idėją; įvaizdis tarybos, kurioje argumentuoja ir gailestingumas, ir teisingumas; savotiškos laisvės ir įvairovės gimimas, egzistuojantis giliausiai paslėptuose vidiniuose pasaulio kloduose. Vakarietiškoji religija visada labai stipriai jautė, kad „negera žmogui būti vienam". Visuomeniškumo instinktas vešėjo visur, ir rytietišką atsiskyrėlio idėją praktiškai išstūmė vakarietiška vienuolio idėja. Taip asketiz-

mas tapo broliškas, o trapistai draugiški, nors tylūs. Jei kriterijumi laikysime gyvo sudėtingumo pomėgį, tai tikrai sveikiau laikytis Trejybės religijos negu unitarinės. Mums, trejybininkams (jei galiu tai pasakyti, neprarasdamas pagarbos) pats Dievas yra draugija. Iš tiesų tai neišmatuojama teologijos paslaptis, ir net jei pakankamai išmanyčiau teologiją, kad galėčiau pats apie ją kalbėti, čia tai daryti nėra reikalo. Pakaks pasakyti, kad šioji trilypė paslaptis guodžia tarsi vynas ir atvira tarsi angliškas židinys, ji trikdo intelektą, užtat be galo nuramina širdį; tačiau štai iš dykumų, išdžiūvusių laukų ir baisingų saulių, atcina žiaurūs vienišo Dievo vaikai, tikrieji unitaristai, kurie lenktais savo kardais nusiaubė visą pasaulį. Dievui irgi negera būti vienam.

Tas pats teisinga ir kalbant apie labai sudėtingą dalyką, suaudrinusį tiek teisingų protų – apie sielos tykančius pavojus. Būtina tikėtis visų sielų išganymo; tada visai nesunku padaryti išvadą, kad išganymas neišvengiamas. Išvada logiška, tačiau nelabai palanki veiklumui ar pažangai. Kovojanti ir kūrybiška mūsų visuomenė turėtų labiau pabrėžti kiekvieno žmogaus tykančius pavojus, priminti, kad kiekvienas kabome ant plauko ar laikomės virš bedugnės, įsikibę iškyšulio. Bus visai suprantama jeigu pasakysime, kad viskas kaip nors susitvarkys, bet šios frazės neįmanoma prilyginti trimito gausmui. Europa turėtų labiau pabrėžti pražūties tikimybę; Europa visada taip darė. Šiuo aspektu aukščiausia jos religija eina koja kojon su pigiausiais romaniūkščiais. Budistas ar rytietis fatalistas laiko egzistenciją mokslu ar planu, kuris turi konkrečią pabaigą. Krikščioniui gyvenimas – tai *pasakojimas*, kurio pabaiga gali būti kokia nori. Jaudinančio romano (šio tipiško krikščionybės produkto) veikėjo nesuvalgo žmogėdros, tačiau romano jauduliui išlaikyti gyvybiškai būtina, kad taip *galėtų* atsitikti. Herojus turi (taip sakant) būti *valgomas*. Užtat krikščioniškoji moralė nuolat primindavo žmogui ne tai, kad jis praras sielą, bet kad turi labai rūpintis, jog taip

neatsitiktų. Trumpai tariant, krikščioniškosios moralės požiūriu yra ydinga vadinti žmogų „prakeiktu", bet nei religija, nei filosofija neprieštaraus, jei jis bus vadinamas prakeiktinu.

Krikščionybė labiausiai rūpinasi žmogumi, atsidūrusiu kryžkelėje. Visos milžiniškos, lėkštos filosofinės sistemos, gigantiški niekalų raizginiai plepa apie amžius, evoliuciją ir aukščiausius vystymosi tikslus. Tikrajai filosofijai rūpi ši akimirka. Kuriuo keliu žmogus pasuks, šiuo ar anuo – tai vienintelis dalykas, apie kurį verta mąstyti, jei apskritai mėgstate mąstyti. Apie eonus mąstyti ganėtinai lengva, tai gali kiekvienas. Tikrai siaubinga yra akimirka, ir taip yra dėl to, kad mūsų religija giliausiai išgyveno kiekvieną akimirką, kad literatūroje ji daug rašė apie mūšius, o teologijoje daug mokė apie pragarą. Akimirka kupina *pavojų* kaip paauglių berniukų mėgstamos knygos, ji ištikta amžinos krizės. Vakariečių mėgstami populiarūs skaitalai ir jų religija turi daug panašumų. Jei sakysite, kad populiarieji skaitalai vulgarūs ir neskoningi, tik pakartosite tai, ką nykūs išsimokslinę piliečiai sako apie paveikslus katalikų bažnyčiose. Gyvenimas (taip moko tikėjimas) labai primena žurnaluose spausdinamus tęstinius romanus: gyvenimas baigiasi pažadu (ar grasinimu), jog bus „tęsinys kitame numeryje". Be to, gyvenimas, kupinas kilnaus vulgarumo, mėgdžioja serijalus ir nutraukia veiksmą labiausiai jaudinančią akimirką. Mirtis juk tikrai labai jaudinanti akimirka.

Bet svarbiausia štai kas: šis pasakojimas jaudinantis, nes pasižymi labai stipriu valios elementu, kurį teologai vadina laisva valia. Negalima sudėti skaičių ir pabaigoje užrašyti ką norime. Bet pasakojimą galime užbaigti kaip sugalvoję. Kai kažkas atrado diferencinių skaičiavimų lentelę, ji tegalėjo būti viena. Bet Šekspyras, užuot nužudęs Romeo, galėjo sutuokti jį su senąja Džiuljetos aukle, jei būtų taip užsigeidęs. Krikščioniškajam pasauliui taip gerai sekėsi kurti romantinius pasakojimus būtent dėl to, kad krikščionių teologai primyg-

tinai tvirtino egzistuojant laisvą valią. Tėra vienintelis tikras argumentas prieš nesulaikomai plūstančius modernius įtikinėjimus, jog nusikaltimas – tai liga, jog kalėjimą reikia paversti higieniška aplinka, panašia kaip ligoninė, jog nuodėmę reikia gydyti lėtai ir moksliškai; tačiau tai per platus klausimas, ir svarstyti jį čia reikštų pernelyg nukrypti į vieną pusę. Tačiau šie įtikinėjimai iš esmės ydingi, nes blogis – aktyvaus pasirinkimo rezultatas, o liga – ne. Jei jūs man sakysite, kad palaidūną galima išgydyti taip pat, kaip astmatiką, atsakysiu jums paprastai ir aiškiai: „Raskite tiek žmonių, norinčių sirgti astma, kiek jų nori tapti palaidūnais". Žmogus, kuris nori išgyti nuo ligos, gali nejudėdamas gulėti lovoje. Bet jeigu jis nori išsivaduoti iš nuodėmių, negali nejudėti; priešingai, privalo keltis ir imtis kuo smarkiausios veiklos. Iš tiesų esmę puikiausiai atspindi žodis, kurį vartojame ligoninėje atsidūrusiam žmogui pavadinti: žodis „ligonis" yra pasyvus, žodis „nusidėjėlis" – aktyvus. Jei žmogus nori išgyti nuo gripo, jis gali būti kantrus ligonis. Bet jei jis nori išsivaduoti nuo įpročio klastoti dokumentus, kantrus ligonis būti niekaip negali, priešingai, turi būti be galo nepakantus. Turi pats asmeniškai nepakęsti klastojimo. Moralines reformas visada turi pradėti aktyvi, o ne pasyvi valia.

Vėl prieiname tą pačią esminę išvadą. Jei trokštame aiškių permainų ir pavojingų revoliucijų, kuriomis pasižymi europietiškoji civilizacija, negalime slopinti minčių apie žlugimo tikimybę, turime veikiau jas skatinti. Jei mes, kaip Rytų šventieji, tenorime kontempliuoti teisingą vyksmą, savaime aišku, jog tvirtinsime, kad viskas savaime vyksta teisingai. Bet jei jaučiame ypatingą aistrą viską sutvarkyti, turime nuolatos primygtinai kartoti, kad viskas gali pagesti.

Galiausiai ši tiesa tinka ir dažnai šiais laikais pasitaikantiems mėginimams sumažinti ar aiškinimais sunaikinti Kristaus dieviškumą. Šis tvirtinimas gali būti teisingas arba ne, apie tai pakalbėsiu prieš pat baigdamas knygą. Bet jeigu Kris-

taus dieviškumas yra tiesa, ši tiesa baisingai revoliucinė. Visi neblogai žinome, kad geras žmogus kartais užspeičiamas į kampą; bet tuo, kad į kampą buvo užspeistas Dievas, per amžius didžiuosis kiekvienas sukilėlis. Krikščionybė – vienintelė religija žemėje, pajutusi, kad Dievo visagalybė daro jį nepilną. Vienintelė krikščionybė pajuto, kad tikras Dievas turi būti ne tik valdovas, bet ir maištininkas. Tik šis tikėjimas Kūrėjo dorybių sąrašą papildė narsa. Narsa nusipelno būti taip vadinama tik tada, kai siela išgyvena lūžio akimirką nepalūžusi. Čia jau pasijuntu artėjąs prie tokio tamsaus ir siaubingo klausimo, kad jį svarstyti darosi nelengva; iš anksto atsiprašau, jei kuris mano sakinys pasirodys klaidingas ar nepagarbus, mat, liesiu dalykus, prie kurių artintis pagrįstai baiminosi didžiausi šventieji ir mąstytojai. Tačiau nepaprastame pasakojime apie Didžiąją savaitę aiškiai juntamos emocinės užuominos apie tai, kad visų daiktų kūrėjas (nesuvokiamu būdu) išgyveno ne tik kančią, bet ir abejones. Yra parašyta: „Negundyk Viešpaties, savo Dievo". Teisingai, tu negundyk, bet Viešpats, tavo Dievas gali gundyti save; atrodo, kaip tik tai įvyko Getsemanėje. Velnias sode gundė žmogų, ir Dievas sode gundė Dievą. Kažkokiu antžmogišku būdu jis perėjo mūsų, žmogiškas, pesimizmo baisybes. Ne nukryžiavimas sudrebino pasaulį ir užtemdė saulę danguje, bet riksmas, ataidėjęs nuo kryžiaus: šis riksmas pripažino, kad Dievą apleido Dievas. O dabar leiskime revoliucininkams iš viso pasaulio tikėjimų ir iš viso pasaulio dievų pasirinkti vieną, rūpestingai įvertinant visus neišvengiamai pasikartojančius, nekintamos galios dievus. Jie neras kito dievo, kuris pats būtų sukilęs. Klausykite (šio klausimo svarstymas jau darosi per sunkus žmonių kalbai), bet leiskime ir ateistams pasirinkti sau dievą. Jie atras vienintelę dievybę, kuri žodžiais išreiškė jų vienišumą, vienintelę religiją, kurioje pats Dievas, regis, akimirką buvo tapęs ateistu.

Šiuos dalykus būtų galima pavadinti senosios ortodok-

sijos pagrindu; didžiausias jos nuopelnas tas, kad ji natūraliai tampa revoliucijų ir reformų šaltiniu, o didžiausias trūkumas tas, kad aiškiai matyti šio tvirtinimo abstraktumas. Pagrindinis jos privalumas štai koks: ši teologija nuotykingiausia ir vyriškiausia iš visų teologijų. Pagrindinis jos trūkumas: tai teologija. Kritikai visada gali tvirtinti, kad ji savo prigimtimi savavališka ir pakibusi ore. Bet ji pakibusi ne taip aukštai; didūs lankininkai praleidžia visą gyvenimą, laidydami į ją strėles – taip, netgi paskutines jiems likusias strėles; yra žmonių, pasirengusių sugriauti save, savo civilizaciją, jeigu tik kartu sugriaus šią seną fantastišką pasaką. Tai paskutinis, labiausiai stulbinantis šio tikėjimo faktas: priešai jam sunaikinti griebiasi bet kokių ginklų, kardų, kuriais susipjausto sau pirštus, ir deglų, kuriais sudegina savo namus. Pradžioje žmonės kovoja prieš Bažnyčią laisvės ir žmonijos vardan, kol galiausiai atsimeta ir nuo laisvės, ir nuo žmonijos, kad tik galėtų tęsti kovą prieš Bažnyčią. Aš nieko neperdedu, pavyzdžių galėčiau pripildyti pilną knygą. Ponas Blatchfordas išsirengė į kovą kaip paprastas biblijos degintojas, norėdamas įrodyti, kad Adomas nenusikalto Dievui; siekdamas šio tikslo jis visiškai tarp kitko pripažino, kad visi tironai, pradedant Neronu ir baigiant karaliumi Leopoldu, nenusikalto žmonijai. Pažįstu vieną žmogų, kuris taip aistringai trokšta įrodyti, kad jis asmeniškai po mirties nustos egzistavęs, jog nesibodi pripažinti asmeniškai neegzistuojąs dabar. Jis prisimena budizmą ir kalba, kad visos sielos susilieja į vieną; nori įrodyti, kad nepateks į dangų, o įrodo, kad negali nuvažiuoti į Hartlpūlą. Esu pažinojęs žmonių, kurie religiniam ugdymui priešinosi argumentais, nukreiptais prieš bet kokį ugdymą: jie sakė, kad vaiko protas turi vystytis laisvai, ir kad suaugusieji neturėtų mokyti vaikų. Pažinojau žmonių, kurie siekė įrodyti dieviškojo proto negalimumą rodydami, kad žmogus gali neturėti proto, net labai praktiškuose dalykuose. Jie degindavo savus kukurūzų laukus, kad tik padegtų bažnyčią; laužydavo savo įrankius,

kad tik ją sugriautų; jai mušti tiko bet kuri lazda, net jei tai būtų paskutinė jų sulaužytų baldų koja. Fanatiku, kuris griauna šį pasaulį iš meilės kitam, mes nesižavime, netgi sunkiai jį pateisiname. Bet ką turime sakyti apie fanatiką, kuris griauna šį pasaulį iš neapykantos kitam? Patį žmonijos egzistavimą jis aukoja Dievo neegzistavimui. Jis atnašauja aukas ne altoriui, o norėdamas patvirtinti altoriaus bergždybę ir sosto tuštumą. Jis pasirengęs sugriauti net tą pirmykštę etiką, kuria vadovaujasi visi gyvi sutvėrimai, siekdamas keisto, amžino keršto kažkam, kuris niekada negyveno.

Tačiau teologija sveikut sveikutėlė tebekabo ore. Jos priešininkams pavyko sunaikinti tik tai, ką patys pagrįstai brangina. Ortodoksijos jie nesunaikina; sunaikina tik politinę nuovoką ir visuotinės narsos jutimą. Jie neįrodo, kad Adomas nekaltas Dievui; kaip jie galėtų tai įrodyti? Įrodo (kaip teigia jų pačių prielaidos), kad caras nekaltas Rusijai. Jie neįrodo, kad Dievui nereikėjo bausti Adomo; tik įrodo, kad žmonėms nereikia bausti šalia tarpstančio išnaudotojo. Jų rytietiškos abejonės apie asmenybę neužtikrina, kad po mirties nėra asmeniško gyvenimo; jos garantuoja, kad šiame pasaulyje tikrai negyvensime nei linksmai, nei pilnai. Kaustančios jų užuominos apie tai, kad visos išvados neteisingos, nesuplėšo mūsų darbus užrašančio angelo knygos; tik Marshalui ir Snelgrove'ui darosi kiek sunkiau vesti apskaitos knygas. Teisybė ne tik tai, kad tikėjimas yra bet kokios energijos motina, bet ir tai, kad jo priešai yra bet kokios sumaišties tėvai. Sekuliaristai nesugriovė dieviškų dalykų, užtat sugadino pasaulietiškus, jeigu jiems nuo to lengviau. Titanai nepasiekė dangaus, užtat nusiaubė pasaulį.

IX. AUTORITETAS IR NUOTYKIŲ IEŠKOTOJAS

Ankstesniame skyriuje nagrinėjome teiginį, kad ortodoksija yra ne tik vienintelė tikra moralės bei tvarkos sergėtoja (kaip dažnai tvirtinama), bet ir vienintelė nuosekli laisvės, naujovių bei pažangos nešėja. Naujas mokymas apie žmogaus tobulumą nepadės nuversti klestinčio išnaudotojo, bet senasis mokymas apie gimtąją nuodėmę padės. Jei norime su šaknimis išrauti įsisenėjusias žiaurybes arba pakelti nusivylusių gyventojų dvasią, nepadės mokslinė teorija, kad materija pirminė dvasios atžvilgiu; geriau tai padarysime pasitelkę antgamtišką teoriją, kad dvasia pirmesnė už materiją. Jei ypač trokštame sužadinti žmonėse visuomeninį budrumą ir nuolatinį praktiškumo siekimą, maža ką pasieksime kalbėdami apie Imanentiškąjį Dievą ir Vidinę Šviesą, nes tai geriausios priežastys justi pasitenkinimą; užtat kalbėdami apie transcendentišką Dievą ir skriejantį, nepagaunamą spindulį sulauksime norimų rezultatų, kitaip sakant dieviško nepasitenkinimo. Jei ypač trokštame įtvirtinti dosnios pusiausvyros idėją, prieštaraujančią šiurpą keliančiai autokratijai, instinktyviai rinksimės ne unitarizmą, bet Trejybę. Jei norime, kad Europos civilizacija galėtų užpulti ir išvaduoti, veikiau tvirtinsime, kad sieloms gresia tikras pavojus, o ne sakysime, kad visi pavojai juk galiausiai yra nerealūs. Be to, jei norime išaukštinti pažemintuosius ir nukryžiuotuosius, turbūt mieliau galvosime, jog nukryžiuotas tikras Dievas, o ne koks pranašas arba herojus. Ir svarbiausia: jei norėsime apsaugoti vargšus, laikysimės griežtų taisyklių ir aiškių dogmų. Kartais pasitaiko, kad klubo *taisyklės* palankesnės neturtingiems nariams. Užtat klubo veiklos kryptį visada lemia turtingiausi nariai.

Štai dabar priartėjame prie gyvybiškai svarbaus klausimo, kuris iš tikrųjų užviršuoja visą svarstymą. Gali būti, kad

protingas agnostikas, iki šiol sutikęs su manimi, dabar pagrįstai atsisuks ir tars: „Nuopuolio doktrinoje tu atradai praktinę filosofiją – labai puiku. Gimtosios nuodėmės doktrinoje aptikai išmintingai pateiktą demokratijos aspektą, kuris dabar pavojingai apleistas – ką gi, gerai. Mokyme apie pragarą atradai tiesą – sveikinu tave. Esi įsitikinęs, kad asmeniško Dievo garbintojai žvelgia išorėn ir yra pažangūs – sveikinu juos. Įsivaizduokime, kad visos šios tiesos šiose doktrinose yra; kodėl tad negalima tiesiog paimti tiesų ir atmesti doktrinų? Gerai, sutinku, modernioji visuomenė pernelyg pasitiki turčiais, nes ji per mažai galvoja apie žmogaus silpnumą; sutinku, kad ortodoksijos laikai turėjo didžiulių pranašumų, nes (tikėdami Nuopuoliu) jie daug mąstė apie žmogaus silpnumą; tai kodėl tu negali pripažinti žmogaus silpnumo, netikėdamas Nuopuoliu? Jei jau atradai, kad prakeikimo idėja atspindi sveiką pavojaus idėją, kodėl negali tiesiog pasilikti pavojaus idėjos ir atmesti prakeikimo? Jei krikščioniškos ortodoksijos riešute taip aiškiai matai sveiko proto branduolį, kodėl tiesiog neišgliaudai branduolio ir neišmeti kas liko? Kodėl negali (dabar tarsiu laikraščių labai pamėgtą frazę, kurią aš, labai išsilavinęs agnostikas, kiek gėdijuosi vartoti) paprasčiausiai paimti iš krikščionybės visa, kas joje gera, ką gali pavadinti vertinga, ką gali suprasti, ir atmesti visa kita, visas tas absoliučias dogmas, kurios nesuprantamos iš prigimties?" Štai tikras klausimas, paskutinis klausimas, ir mėginti atsakyti į jį yra tikras malonumas.

Pirmasis impulsas ragina atsakyti: todėl, kad esu racionalistas. Noriu, kad mano nuojautos turėtų kokį nors intelektinį pateisinimą. Jei laikau žmogų nupuolusiu padaru, man intelektiškai patogiau tikėti, kad jis tikrai nupuolė; pastebiu, kad dėl kažkokių keistų psichologinių priežasčių lengviau priimu žmogaus praktikuojamą laisvą valią, kai tikiu, kad jis ją turi. Bet šiuo klausimu esu dar griežtesnis racionalistas. Neketinu paversti šios knygos vienu įprastinių krikš-

čioniškos apologetikos veikalų; bet kuriuo kitu metu džiugiai stosiu prieš krikščionybės priešus šioje daug aiškesnėje arenoje. Čia tik pasakoju, kaip augs mano paties dvasinis įsitikinimas. Tačiau stabtelėsiu ir minėsiu, kad juo daugiau mačiau abstrakčių argumentų prieš krikščionišką kosmologiją, juo menkiau juos vertinau. Noriu pasakyti, kad atradęs, jog moralinė Įsikūnijimo atmosfera atitinka sveiką protą, pažvelgiau į priimtus Įsikūnijimui prieštaraujančius argumentus ir pamačiau, jog jie prieštarauja sveikam protui. Jei kam atrodytų, kad dėstymas nukentės nepateikus įprastos apologetikos, čia labai trumpai apibendrinsiu savo paties argumentus ir išvadas apie grynai objektyvią arba mokslinę reikalo esmę.

Išgirdęs grynai intelektinį klausimą, kodėl tikiu krikščionybe, galiu atsakyti tik viena: „Dėl tos pačios priežasties, dėl kurios protingas agnostikas netiki krikščionybe". Tikiu ja visai racionaliai, remdamasis įrodymais. Man, kaip ir protingam agnostikui, įrodymai susiję ne su vienu konkrečiu pasireiškimu; tai veikiau milžiniška smulkių, bet derančių faktų sankaupa. Negalima kaltinti sekuliaristo, jeigu jo argumentai prieš krikščionybę įvairūs ar net išdriki, nes protą įtikina būtent tokie padriki argumentai. Noriu pasakyti, kad žmogų lengviau įtikins filosofija, atrasta vienoje knygoje, viename mūšyje, viename peizaže ir viename sename bičiulyje, negu filosofinė sistema, išdėstyta keturiose knygose. Vien tai, kad įrodymai tokie nevienodi, bet rodo tos pačios išvados link, sustiprina jų svarbą. Pavyzdžiui, vidutinio išsilavinusio mūsų dienų žmogaus nekrikščioniškumas beveik visada (reikia atiduoti jam duoklę) sudarytas iš tokių palaidų, tačiau gyvų patyrimų. Galiu pasakyti, kad manieji krikščionybės įrodymai tokie pat ryškūs ir įvairūs, kaip jo priešingi įrodymai. Pažvelgęs į įvairias antikrikščioniškas tiesas, atrandu paprastą dalyką: visos jos neteisingos. Atrandu, kad iš tikrųjų visi faktai plaukia ir sūkūriuoja priešinga kryptimi. Paimkime pavyzdžius. Ne vienas protaujantis modernybės žmogus veikiausiai bus

apleidęs krikščionybę, slegiamas trijų suartėjančių įsitikinimų: pirma, kad žmonės savo pavidalu, sandara ir seksualumu itin artimi gyvuliams, tad juos galima laikyti tik atskira gyvūnijos dalimi; antra, kad pirmykštės religijos kilo iš nežinojimo ir baimės; trečia, kad kunigai kartina ir liūdina visuomenes, kuriose gyvena. Šie trys antikrikščioniški argumentai labai skirtingi, nors logiški ir teisėti, ir visi jie susilieja. Jiems prieštarauja vienintelis dalykas (aš tai atradau): visi jie klaidingi. Jeigu nustosime vartę knygas apie žmones ir žvėris, o imsime žiūrėti į žmones ir žvėris, tada (jei turime nors kiek humoro ir vaizduotės, jei gebame atpažinti šėlsmą ar farsą) pastebėsime, jog stulbina ne žmogaus panašumas į gyvulius, bet jo nepanašumas. Aiškinimų reikalauja būtent pabaisiška juos skirianti praraja. Žmogaus ir gyvulio panašumas tam tikra prasme yra banalybė; tačiau, kad būdami tokie panašūs jie taip beprotiškai skirtųsi – štai tikrasis sukrėtimas ir tikroji mįslė. Filosofą ne tiek domina, kad beždžionė turi rankas, kiek tai, kad beveik nieko jomis neveikia: netrakši krumpliais, negroja smuiku, neskaptuoja marmuro ir nepjausto avienos kepsnio. Žmonės kartais mini barbarišką architektūrą, išsigimusį meną. Bet drambliai nestato kolosalių šventyklų iš dramblio kaulo net rokoko stiliumi; kupranugariai netapo net beviltiškai blogų paveikslų, nors turi medžiagos pagaminti galybei kupranugario plauko teptukų. Yra modernių svajotojų, teigiančių, kad skruzdėlių ir bičių civilizacija toli pralenkia mūsiškę. Taip, jos turi civilizaciją; tačiau šis pripažinimas tik primena, kaip beviltiškai ji atsilikusi. Ar kam teko matyti skruzdėlyną, papuoštą garsių skruzdėlių skulptūromis? Kas regėjo avilio sienas, nukabinėtas gražiausių praeities bičių motinėlių portretais? Ne. Galbūt prarają, skiriančią žmogų nuo kitų būtybių, galima paaiškinti racionaliai, tačiau tai vis vien praraja. Kalbame apie laukinius žvėris; iš tiesų žmogus yra vienintelis laukinis žvėris. Tai žmogus ištrūko į laisvę. Visi kiti gyvuliai prijaukinti, gru-

biai ir padoriai seka savo genties ar rūšies taisyklėmis. Visi kiti gyvuliai yra naminiai, tik žmogus gali būti laukinis – nesvarbu, palaidūnas jis ar vienuolis. Taigi išeina, kad pirmoji paviršutiniška materializmo priežastis yra ne kas kita, kaip priežastis juo netikėti; būtent ten, kur baigiasi biologija, prasideda religija.

Tas pats atsitiks, išnagrinėjus antrą iš šių trijų atsitiktinių racionalių argumentų, tvirtinantį, kad visa, ką laikome dieviško, kilo iš tamsos ir siaubo. Kai pamėginau ištyrinėti šios modernios idėjos pamatus, paprasčiausiai pamačiau, kad jų nėra. Mokslas nieko nežino apie priešistorinį žmogų dėl tos puikios priežasties, kad jis priešistorinis. Keletas profesorių samprotauja, kad tokie dalykai kaip žmonių aukos kadaise buvo laikomi nekaltais ir priimti visur, tik paskui palaipsniui prarietėjo; tačiau šio požiūrio neremia jokie tiesioginiai įrodymai, o tie keli netiesioginiai įrodymai, kuriuos galime rasti, veikiau liudija priešingai. Ankstyviausiose mūsų turimose legendose, tokiose kaip pasakojimai apie Izaoką ar Ifigeniją, žmonių aukos minimos ne kaip sena tradicija, o veikiau kaip naujas reikalavimas, kaip keista, klaiki išimtis, kurios niūriai reikalauja dievai. Istorija nesako nieko, o legendos tik sako, kad ankstyviausiais savo gyvavimo laikais žemė buvo geraširdiškesnė. Pažangos tradicijos nėra, bet visa žmonių giminė dalijasi Nuopuolio tradicija. Tiesa, ganėtinai juokinga, kad pats šios idėjos paplitimas laikomas prieštaraujančiu jos autentiškumui. Mokyti žmonės tiesiai sako, kad šis priešistorinis nesmagumas negali būti tiesa, nes visos žmonių rasės jį atsimena. Niekaip negaliu supaisyti visų tų paradoksų.

Jei paimsime trečią atsitiktinį pavyzdį, esą kunigai aptemdo ir apkartina pasaulį, bus tas pats. Žvelgiu į pasaulį ir paprasčiausiai matau, kad jie nieko panašaus nedaro. Būtent tos Europos šalys, kuriose kunigai iki šiol tebeturi didelę įtaką, iki mūsų dienų išsaugojo dainas, šokius, spalvingus drabužius ir meną po atviru dangumi. Gal katalikų mokymas ir drausmė

yra sienos, bet šios sienos supa žaidimų aikštelę. Krikščionybė – vienintelis rėmas, išsaugojęs pagonybės malonumus. Įsivaizduokime vaikus, žaidžiančius ant lygios žole apaugusios aikštelės jūros saloje. Kol aikštelę supa tvora, jie gali siausti, žaisti vieną pašėlusį žaidimą po kito, paversdami salą triukšmingiausiu vaikų kambariu. Ir štai tvora sugriauta, prieš vaikų akis iškilo plikos uolos ir baisūs skardžiai. Jie neįkrito į jūrą, bet sugrįžę draugai rado visus susigūžusius salos viduryje, apimtus siaubo; ir jų dainos nebeskamba.

Taigi išeina, kad toks požiūris visus tris patyrimo faktus, kurie žmogų paverčia agnostiku, apsuko visiškai priešinga puse. Dabar aš sakau: „Paaiškinkite man štai ką: pirma, akis badantį žmogaus ekscentriškumą gyvulių pasaulyje, antra – milžinišką žmonijos atsimenamą kažkada buvusios laimės tradiciją, ir trečia – dalinį visiškai pagoniško džiūgavimo išlikimą katalikiškose šalyse". Kad ir kaip ten būtų, vieno aiškinimo pakanka visiems trims atvejams: tai teorija, kad natūralią tvarką du kartus suardė tam tikras sprogimas ar apreiškimas, kokius žmonės dabar vadina „psichikos reiškiniais". Vieną kartą dangus nusileido į žemę su galia ar antspaudu, vadinamu Dievo atvaizdu, ir tada žmogus užvaldė gamtą; antrą kartą (kai pasirodė, kad žmonės ydingi daugybėje imperijų) dangus siaubingu žmogaus pavidalu atėjo išganyti žmonijos. Tai paaiškina, kodėl dauguma žmonių nuolatos dirsčioja atgal, ir kodėl vienintelis kampelis, kuriame jie bent šiek tiek žvelgia į priekį, yra mažutis žemynas su Kristaus Bažnyčia. Žinau, man sakys, kad Japonija dabar tapo labai pažangi. Bet argi tai atsakymas, jeigu net sakydami „Japonija tapo pažangi" iš tikrųjų turime galvoje „Japonija tapo europietiška"? Iš tikrųjų man čia labiausiai rūpi ne pabrėžti savo paties aiškinimą, bet priminti pradinę savo pastabą. Sutinku su ciliniu netikinčiu žmogumi, kuriam vadovauja trys ar keturi faktai, rodantys ta pačia kryptimi; tik kad įsižiūrėjęs į tuos faktus visada pamatau, jog jie rodo į kitą pusę.

Pateikiau įsivaizduojamą tokių įprastų antikrikščioniškų argumentų trijulę; jei toks pamatas pasirodytų per ankštas, galiu bet kurią akimirką pateikti dar. Štai mintys, kurios sudėtos krūvon kuria įspūdį, esą krikščionybė kažkokia silpna ir ligota. Pirmas pavyzdys: Jėzus buvęs labai švelnus sutvėrimas, romus kaip ėriukas ir tarsi ne šio pasaulio, o jo kalbos pasauliui nepasiekė jokio rezultato; antras – krikščionybė kilo ir suklestėjo tamsiais beraštybės amžiais, į kuriuos Bažnyčia kėsinasi mus nutempti; trečia – žmonės, kurių tikėjimas arba (jei jums tai labiau patinka) prietarai stipriausi – pavyzdžiui, airiai, – yra silpni, nepraktiški ir atsilikę nuo gyvenimo. Paminėjau šias idėjas vien tam, kad patvirtinčiau tą patį: savarankiškai jas ištyręs atradau: bėdą kelia ne klaidingos išvados, o išgalvoti faktai. Užuot vartęs knygeles ir žiūrinėjęs paveikslėlius apie Naująjį Testamentą, aš žvelgiau į patį Naująjį Testamentą. Ten radau pasakojimus – ne apie ypatą sklastymu perskirtais plaukais ar maldaujamai sudėtomis rankomis, o apie nepaprastą asmenį, iš kurio lūpų aidėjo griaustinis ir kurio veiksmai kupini skaidriausio ryžto; jis vartė stalus, išvarinėjo velnius, jis tarsi laukinis slaptas vėjas skriejo nuo kalnietiškos vienatvės prie baisingos demagogijos; ši būtybė dažnai elgėsi kaip įpykęs dievas – bet visada kaip dievas. Kristus turėjo netgi savą literatūrinį stilių, kokio, man atrodo, nerasime, niekur kitur; jis kone tūžmingai naudoja *a fortiori*. Jis kelia savo „kaipgi daugiau" vieną ant kito tarsi debesų pilis. Rašiniai apie Kristų, veikiausiai išmintingai, buvo švelnūs ir nuolankūs. Tačiau paties Kristaus žodžiai kupini keisto gigantiškumo; juose kupranugariai lenda per adatos skylutę, o kalnai krenta į jūrą. Moraline prasme jie kelia lygiai tokį patį siaubą: jis vadina save kalaviju ir liepia žmonėms įsigyti kalavijus, net jei tam reikėtų parduoti paskutinį apsiaustą. Tai, kad apie nesipriešinimą jis kalbėjo dar labiau nežabotai, be galo didina paslaptį, tačiau ir įnirtį taip pat. Negalime to paaiškinti net pavadinda-

mi tokį sutvėrimą bepročiu, nes beprotybė paprastai plaukia viena nuoseklia vagele. Maniakas paprastai pasiduoda monomanijai. Čia turime prisiminti jau pateiktą sunkų krikščionybės apibrėžimą: krikščionybė – tai antžmogiškas paradoksas, kuriame greta viena kitos liepsnoja dvi priešingos aistros. Vienintelis tikrai vertas dėmesio evangelijų kalbos aiškinimas būtų toks: tai išvados to, kuris iš antgamtiško aukščio stebi neapsakomai stulbinančią sintezę.

Pereinu prie kito pavyzdžio: idėjos, kad krikščionybei vieta viduramžiuose. Nesitenkinau perskaitęs modernius apibendrinimus, bet pasiskaičiau šiek tiek istorijos. Istorijoje ir atradau, kad krikščionybė ne tik nepriklauso viduramžiams, bet ir buvo tas vienintelis takas, nepaliovęs švytėti tamsiausiais viduramžiais. Tai spindintis tiltas, sujungęs dvi spinduliuojančias civilizacijas. Jei kas nors sakys, kad tikėjimas atsirado iš nežinojimo ir sulaukėjimo, atsakysiu jam paprastai: nieko panašaus. Jis atsirado Viduržemio jūros pakrančių civilizacijoje, Romos imperijos vidurvasarį. Pasaulis knibždėte knibždėjo skeptikų, panteizmas reiškėsi taip atvirai, kaip saulėkaita, kai Konstantinas prikalė kryžių prie stiebo. Visiškai teisingai, laivas vėliau nuskendo, tačiau daug labiau neįtikėtina tai, kad perdažytas ir švytintis jis iškilo naujai, o kryžius tebebuvo stiebo viršūnėje. Religija padarė stulbinantį dalyką: nuskendusį laivą pavertė povandeniniu laivu. Arka išliko net slegiama giliausių vandenų; buvome palaidoti po dinastijų ir klanų griuvėsiais, bet štai prisikėlėme ir prisiminėme Romą. Jei mūsų tikėjimas būtų tik paprastas blėstančios imperijos kaprizas, prieblandoje vieną kaprizą būtų lydėjęs kitas, ir jei civilizacija kada atgytų (o kiek tokių civilizacijų neatgijo niekada), ji mosuotų kokia kita barbariška vėliava. Bet Krikščionių Bažnyčia buvo paskutinioji senosios visuomenės gyvybė, ji tapo ir pirmąja naujosios visuomenės gyvybe. Ji suglėbė žmones, bepamirštančius, kaip statoma arka, ir išmokė juos atrasti gotikines arkas. Trumpai tariant, absurdiškiausia, ką galima pasakyti

apie Bažnyčią, yra kaip tik tai, ką visi esame apie ją girdėję. Kaip galima sakyti, kad Bažnyčia trokšta sugrąžinti mus atgal į viduramžius? Juk ji vienintelė mus iš ten išvedė.

Prie antrosios prieštaravimų trijulės pridėjau tuščią pavyzdį, mėgstamą tų, kurie mano, jog tokius žmones, kaip airiai, prietarai silpnina ir kausto. Pridūriau jį tik dėl to, kad tai tas ypatingas atvejis, kada fakto konstatavimas virsta netiesos konstatavimu. Nuolatos kartojama, kad airiai nepraktiški. Bet jei akimirkai atsiribosime nuo to, kas apie juos sakoma, ir pažvelgsime, kas aplink juos vyksta, pamatysime, jog airiai ne tik praktiški, bet ir kone skausmingai įpratę pasiekti savo. Jų šalies skurdas, jų narių mažuma parlamente tėra tik sąlygos, kurias jie priima imdamiesi darbo; bet nė viena Britų Imperijoje gyvenanti grupė tokiomis sąlygomis nėra nuveikusi tiek daug. Airių nacionalistai – vienintelė mažuma, kuriai yra pavykę priversti Britų Parlamentą smarkiai pasukti iš įprasto kelio. Airių valstiečiai – vieninteliai šių salų vargšai, kurie privertė šeimininkus atiduoti, ką anie buvo pasiglemžę. Šie žmonės, kuriuos laikome spaudžiamais kunigų, yra vieninteliai britai, nesileidžiantys, kad juos spaustų žemvaldžiai. Tas pat ir pažvelgus į tikrąjį airio charakterį. Airiai pasiekia didžiausios sėkmės *kietose* profesijose – jie yra geležies apdirbėjai, teisininkai, kareiviai. Taigi visais atvejais prieinu tą pačią išvadą: skeptikas teisingai elgėsi, remdamasis faktais, tik kad jis nežiūrėjo į faktus. Skeptikas pernelyg patiklus, jis tiki laikraščiais ar net enciklopedijomis. Ir vėl tie trys klausimai sukėlė man kitus tris labai priešiškus klausimus. Eilinis skeptikas norėjo žinoti, kaip aš paaiškinčiau evangelijų manieringumą, tikėjimo ryšį su tamsiaisiais viduramžiais ir politinį krikščionių keltų nepraktiškumą. Tuo tarpu aš nepaprastai primygtinai norėjau paklausti štai ko: „Kas yra toji nelygstama energija, kuri pirmiausia pasireiškia vienoje būtybėje, einančioje per žemę tarsi gyvasis teismas, ta energija, kuri gali mirti drauge su mirštančia civilizacija,

ir kartu prikelti ją iš numirusių; energija, galinti uždegti skurstančius valstiečius tokiu nekintamu teisingumo tikėjimu, kad jie pasiekia ko reikalavę, o tuo tarpu kiti pasitraukia tuščiomis rankomis; jos dėka bejėgiškiausia imperijos sala tvarkosi be niekieno pagalbos?"

Į tai yra atsakymas; galima atsakyti, kad ši energija tikrai sklinda iš ano pasaulio, kad ji psichinė, arba kad ją sukelia tikras psichikos sutrikimas. Didžiosios žmonių civilizacijos, tokios kaip išnykę egiptiečiai ar tebesantys kinai, nusipelno didžiausio dėkingumo ir pagarbos. Tačiau nebus jų atžvilgiu neteisinga pasakyti, jog tik modernioji Europa be paliovos rodė atsinaujinimo galią, dažnai pasireiškiančią po visai neilgo laiko ir apimančią smulkiausias statybos ar aprangos daleles. Visos kitos visuomenės numiršta oriai ir visiems laikams. Mes patys kasdien mirštame. Be paliovos, kas dieną atgimstame iš naujo – ši akušerija darosi kone nepadori. Vargu ar perdėsime pasakydami, kad krikščioniškojo pasaulio istorijai būdingas beveik gamtai prieštaraujantis gajumas; jį galima paaiškinti antgamtiniu gyvenimu. Tai tarsi siaubingos galvaninės jėgos, veikiančios kūne, kuris antraip jau būtų nebegyvas. Juk visos istorinės paralelės, visos sociologų prognozės rodo, kad mūsų civilizacija turėjo sulaukti savojo Ragnaroko* drauge su Romos imperija. Mano ir jūsų būklė teikia mums keistą įkvėpimą: juk išvis neturėtume čia būti. Visi mes esame *atgijėliai*, visi gyvieji krikščionys – tai vaikščiojantys mirę pagonys. Europa jau buvo pasirengusi tylomis pasiduoti Asirijai ir Babilonui, tik staiga kažkas įėjo į jos kūną. Ir nuo to laiko Europa gyvena keistą gyvenimą – neperdėsiu pasakęs, kad ji šokčioja tampoma *traukulių*.

Taip nuodugniai aptariau dažniausiai pasitaikančias abejonių trijules tam, kad perteikčiau svarbiausią įsitikinimą – aš ginu krikščionybę vadovaudamasis racionalumu; tačiau šis

* Skandinavų mitologijoje – galutinis dievų mūšis, pasaulio pabaiga.

įsitikinimas nėra paprastas. Jį sudaro susikaupę įvairūs faktai, ir tuo jis panašus į cilinio agnostiko požiūrį. Tik cilinis agnostikas neteisingai supranta faktus. Jis netiki dėl daugybės priežasčių, tik tos jo priežastys netikros. Jis kupinas abejonių, nes viduramžiai esą buvo barbariški – tuo tarpu jie tokie nebuvo; nes darvinizmo teisingumas įrodytas – taip anaiptol nėra; nes stebuklų nebūna – o jų būna; nes vienuoliai buvę baisūs tinginiai – bet jie nepaprastai darbštūs; nes vienuolės tokios nelaimingos – tuo tarpu jos kupinos gyvenimo džiaugsmo; nes krikščioniškasis menas liūdnas ir blyškus – o jis trykšte trykšta ryškiausiomis spalvomis ir tviska auksu; nes modernusis mokslas traukiasi nuo antgamčio tolyn – o jis prie jo artėja tokiu greičiu, kad pralenks skubantį traukinį.

Tarp šių cilinių faktų, plaukiančių viena kryptimi, yra vienas rimtas ir atskiras klausimas, kurį verta aptarti kad ir trumpai, bet atskirai: turiu galvoje objektyvius antgamčio pasireiškimus. Kitame skyriuje esu nurodęs, kokia klaidinga paplitusi nuomonė, esą pasaulis tvarkingas dėl to, kad yra beasmenis. Asmuo gali vienodai stipriai trokšti ir tvarkos, ir netvarkos. Bet pripažįstu, kad mano gilaus įsitikinimo, jog asmenišką kūrinį suvokti lengviau negu materialią lemtį, tam tikra prasme neįmanoma diskutuoti. Nevadinsiu jo nei tikėjimu, nei intuicija, nes šie žodžiai dažnai painiojami su emocijomis, šis įsitikinimas griežtai intelektinis, tačiau jis *pirminis*, panašiai kaip savasties įsitikinimas gyvenimo gėriu. Taigi kam patinka, prašome vadinti mano tikėjimą Dievu gryna mistika; dėl šios frazės nekelsiu kautis. Bet mano tikėjimas, kad žmonijos istorijoje yra buvę stebuklų, anaiptol nemistiškas; tikiu jais remdamasis žmonių liudijimais, lygiai kaip tikiu Amerikos atradimu. Priėjus šį punktą, reikia konstatuoti ir išaiškinti vieną paprastą logikos faktą. Neaišku kokiais būdais susiformavo nuostata, kad tie, kurie netiki stebuklais, žiūri į juos šaltai ir sąžiningai, tuo tarpu tikintieji stebuklais visada vadovaujasi kokiomis nors dogmomis. Viskas yra prie-

šingai. Tikintieji stebuklais priima juos (teisūs jie ar klysta) dėl to, kad turi įrodymų. Netikintieji stebuklais juos neigia (teisingai ar klaidingai), nes turi juos neigiančią doktriną. Patikėti obuoliais prekiaujančia senute, kuri liudija mačiusi stebuklą, yra atviras, savaime suprantamas ir demokratiškas veiksmas; juk tikime, kai senutė pasakoja apie matytą žmogžudystę. Aiškiausias ir populiariausias dalykas yra tikėti valstiečio pasakojimais apie vaiduoklius lygiai tiek, kiek tikime jo pasakojimais apie žemvaldžius. Kadangi jis valstietis, tai tikriausiai žvelgs į abu su didele sveiko agnosticizmo dalimi. Ir vis tiek, surinkę valstiečio pasakojimus apie vaiduoklių egzistavimą, galėtume pripildyti visą Britų muziejų. Prakalbus apie žmonių pasakojimus, liudijančius antgamčio egzistavimą, akis užkrinta keistas giedravalkis. Juos galime atmesti tik dėl vienos iš dviejų priežasčių. Netikite valstiečio pasakojimu apie vaiduoklius arba dėl to, kad pasakotojas valstietis, arba dėl to, kad jis pasakoja apie vaiduoklius. Kitaip sakant, arba paminate pagrindinį demokratijos principą, arba pritariate pagrindiniam materializmo principui, abstrakčiai teigiančiam stebuklų neįmanomumą. Turite teisę taip elgtis; tačiau tada esate dogmatikas. Tai mes, krikščionys, pritariame visiems faktiškiems liudijimams – jūs, racionalistai, esate taip sukaustyti savojo išpažinimo, kad atmetate realius liudijimus. Manęs šiuo klausimu nevaržo joks išpažinimas, todėl nešališkai įvertinęs konkrečius viduramžių ir modernių laikų stebuklus darau išvadą, kad jie tikrai įvyko. Visi argumentai, prieštaraujantys šiems akivaizdiems faktams, juda ratu. Jei sakau: „viduramžių dokumentai taip pat liudija apie tam tikrus stebuklus, kaip apie tam tikrus mūšius", man atsako: „bet juk viduramžiais žmonės buvo prietaringi". Jei teiraujuosi, kuo pasireiškė prietaringumas, galiausiai susilaukiu atsakymo, jog viduramžių žmonės tikėjo stebuklais. Kai sakau: „valstietis matė vaiduoklį", man tuoj pat atkertama: „o, tie valstiečiai tokie patiklūs". Klausiu: „ko-

dėl patiklūs?", atsakoma – jie mato vaiduoklius. Islandijos būti negali, nes ją matė tik paiki jūreiviai; o jie paiki, nes pasakoja matę Islandiją. Bus sąžininga pridurti, kad egzistuoja dar vienas argumentas, kurį netikintysis galėtų racionaliai panaudoti prieš stebuklus; tiesa, paprastai jis jį pamiršta.

Jis galėtų pasakyti, kad daugelyje stebuklų istorijų esame tokio dalyko, kaip dvasinis pasirengimas ir pritarimas; trumpai tariant, kad stebuklai rodosi tik tiems, kurie jais tiki. Gal taip ir yra, o jei yra, kaip mes tai patikrinsime? Jei tyrinėjame, ar tikėjimas turi konkrečių padarinių, tuščia bus be saiko kartoti, kad šie padariniai (jei būna) kyla iš tikėjimo. Jei tikėjimas yra viena iš sąlygų, netikintieji turi kuo sveikiausią teisę kvatotis. Bet spręsti jie neturi teisės. Būti tikinčiam kartais, jei norite, ne ką geriau kaip būti girtam; bet jeigu renkame psichologinę informaciją iš girtuoklių, absurdiška nuolat burbėti, kad jie prisigėrė. Įsivaizduokime, kad tiriame, ar tikrai įsiutusiam žmogui aptemsta akys. Įsivaizduokime, kad šešiasdešimt garbingų namų savininkų prisiekė, jog kai tik ima niršti, akyse jiems darosi tamsu; bus visiškai absurdiška atsakyti: „o, bet sutikite, juk tada buvote įtūžęs". Tikriausiai visi jie (užkimusiais balsais) atrėš: „Kaip dar, po perkūnų, galima nustatyti, ar įpykus užtemsta akys?" Lygiai taip pat racionaliai gali atsakyti šventieji ir asketai: „Sakysime, jus domina, ar tikintieji mato regėjimus; jei domitės regėjimais, kvaila nepaisyti tikinčiųjų". Jūsų argumentai eina ratu – tai tas pats beprotiškas ratas, nuo kurio pradėjome šią knygą.

Klausimas, ar būna stebuklų, susijęs su sveiku protu ir paprasčiausia istorine vaizduote, o ne su konkrečiu fizikos bandymu. Čia tikrai galime nekreipti dėmesio į besmegeniška pedantizmą, dvasiniams reiškiniams įrodyti reikalaujantį būtinų „mokslinių sąlygų". Jei svarstome, ar mirusiojo siela gali bendrauti su gyvojo, bus idiotiška reikalauti, jog ji tai darytų tokiomis sąlygomis, kada dvi bent kiek proto turinčios

gyvos sielos neturės jokio noro bendrauti. Faktas, kad vaiduokliai mėgsta tamsą, paneigia jų egzistavimą tiek pat, kiek faktas, kad įsimylėjėliai mėgsta tamsą, paneigia meilės egzistavimą. Jei sakysite: „Patikėsiu, kad panelė Braun pavadino savo sužadėtinį kiškiuku ar kokiu panašiu maloniniu žodeliu, jei ji pakartos šiuos žodžius septyniolikos psichologų akivaizdoje", aš jums atsakysiu: „Ir puiku, – jei keliate tokias sąlygas, tiesos nesužinosite, nes ji tikrai to nepakartos". Nemoksliška ir nefilosofiška stebėtis, kad nesimpatiškoje aplinkoje negali užsimegzti konkrečios simpatijos. Lygiai taip galiu pasakyti, kad nežinau, ar tvyro rūkas, nes oras tam nepakankamai skaidrus; arba jei reikalaučiau ryškiausios saulėkaitos, nes būtinai turiu stebėti saulės užtemimą.

Taigi darau protingą išvadą, panašią į tas, kurias darome apie seksą ar apie vidurnaktį (puikiai žinodami, kad daugybę smulkmenų reikia nuslėpti dėl jų pačių prigimties), ir mano išvada tokia: stebuklų būna. Tai pripažinti verčia faktų sąmokslas: faktas, kad elfus ir angelus regi ne mistikai ir ne ligūsti svajotojai, bet žvejai, ūkininkai ir panašūs grubūs, atsargūs žmonės; faktas, kad visi pažįstame žmonių, kurie liudija spiritualistinius patyrimus, patys nebūdami spiritualistai; faktas, kad pats mokslas kasdien patvirtina vis daugiau panašių dalykų. Mokslas pripažins net Dangun ėmimą, jei pavadinsime jį Levitacija; veikiausiai sutiks pripažinti ir Prisikėlimą, kai tik sugalvos jam tinkamesnį pavadinimą. Siūlau jį pervadinti Regalvanizacija. Bet stipriausia yra jau minėta dilema, teigianti, kad antgamtiniai reiškiniai neigiami tik antidemokratizmo arba materialistinio dogmatizmo – galėčiau pasakyti, materialistinio misticizmo, – pagrindu. Skeptikas visada laikosi vieno iš šių požiūrių: „neverta tikėti paprastu žmogumi" arba „negalima tikėti nepaprastu įvykiu". Tikiuosi, kad galime atmesti stebuklams prieštaraujančius argumentus, kuriais tik atpasakojamos apgavystės, gudragalvių šarlatanų apgaulės ar fokusai. Tai nei geras, nei blogas argumentas; tai

visai ne argumentas. Netikras vaiduoklis tiek pat paneigia tikrųjų vaiduoklių egzistavimą, kiek padirbtas banknotas neigia Anglijos banko egzistavimą – jei jis ką įrodo, tai veikiau, kad bankas yra.

Prisiminę įsitikinimą, kad dvasiniai reiškiniai egzistuoja (įrodžiau tai labai sudėtingai, bet racionaliai), atsitrenkiame į vieną baisiausių mūsų laikų dvasinių blogybių. Didžiausia XIX a. katastrofa prasidėjo tada, kai žmonės pradėjo vartoti žodį „dvasinis", norėdami pasakyti „geras". Jie manė, kad subtilumo ir nekūniškumo vystymasis didina dorybes. Kai buvo paskelbta evoliucijos teorija, atsirado būgštaujančių, kad ji paskatins žmones tapti gyvuliškesniais. Ji pasirodė pavojingesnė: paskatino žmones siekti gryno dvasingumo. Ji išmokė galvoti, kad jei žmogus pakankamai nuosekliai tols nuo beždžionės, jis artės prie angelo. Bet galima tolti nuo beždžionės ir artėti prie velnio. Tai puikiai išreiškė vienas genialus žmogus, labai tipiškas anam sutrikimo amžiui. Benjaminas Dizraelis buvo teisus, kai pasakė palaikąs angelų pusę. Ir tikrai ją palaikė; tik angelai buvo puolę. Jis palaikė ne paprastą žmogaus apetitą ar gyvuliškumą, bet visų laikų tamsos kunigaikščių imperializmą; jis palaikė aroganciją ir paslaptį, panieką viskam, kas akivaizdžiai gera. Reikia manyti, kad tarp jo puolusio išdidumo ir aukštai iškilusio dangaus nusižeminimo esama įvairių pavidalų ir dydžių dvasių. Žmogus, susidurdamas su jomis, daro panašias klaidas, kaip tolimame žemyne sutikdamas bet kurias kitas rūšis. Tikriausiai sunku iš pirmo žvilgsnio nustatyti, kas čia aukščiausias, ir kas kam pavaldus. Jei iš ano pasaulio iškilęs šešėlis įsistebeilytų į Pikadilį, nepajėgtų iki galo suprasti, kas yra dengta vežiko karieta. Jis manytų, kad priešakyje sėdintis vežikas – tai apsvaigęs nuo pergalės užkariautojas, kuris tempia sau iš paskos besispardantį įkalintą belaisvį. Taip ir mes, pirmą kartą pamatę dvasinius faktus, galime suklysti dėl jų viršenybės. Neužtenka surasti dievus, jie aiškiai matomi; reikia atrasti Dievą, tikrąjį visų dievų val-

dovą. Turime sukaupti daugybę istorinių patyrimų apie antgamtinius reiškinius, ir tik tada galėsime atrasti, kurie yra gamtiški. Šioje šviesoje krikščionybės, ir net jos hebrajiškų šaknų, istorija man atrodo praktiška ir aiški. Manęs nė kiek nejaudina, kai sužinau, kad hebrajų dievas buvo tik vienas iš daugelio. Žinau, kad taip buvo, ir tam man nereikia jokių tyrinėjimų. Jehova ir Baalas atrodė vienodai svarbūs, lygiai kaip mėnulis ir saulė atrodo vienodo dydžio. Tik po kurio laiko sužinojome, kad saulė – visiška mūsų valdovė, o mažytis mėnulis – tik palydovas. Jei tikiu, kad egzistuoja dvasių pasaulis, aš vaikštinėsiu jame kaip žmonių pasaulyje, ieškodamas to, kas man patinka, ir galvodamas apie gerus dalykus. Dykumoje ieškočiau šviežio vandens, o Šiaurės ašigalyje kuisčiausi, norėdamas užkurti patogų lauželį, panašiai tuštumos ir regėjimų šalyje ieškočiau ko nors, kas gaivintų kaip vanduo ir šildytų kaip ugnis; klajočiau, kol rasčiau amžinybėje vietą, kuri tikrai būtų mano namai. Tokia vieta tėra tik viena.

Jau esu pakankamai pasakęs, kad parodyčiau (visiems, kuriems toks paaiškinimas atrodo būtinas), jog įprastoje apologetikos arenoje turiu tikėjimo pamatus. Kalbant apie grynuosius eksperimentus (užfiksuotus demokratiškai, be paniekos ir be pataikavimo), tai yra įrodymų, jog pirma, stebuklų būna, ir antra, jog kilnesnieji stebuklai yra mūsų tradicijos dalis. Bet neapsimetinėsiu, kad šioji trumpa diskusija yra tikroji priežastis, dėl kurios priimu krikščionybę, užuot ištraukęs iš jos tik moralinį gėrį, kaip iš konfucianizmo.

Turiu dar vieną, žymiai solidesnį ir svarbesnį pagrindą atsiduoti krikščionybei kaip tikėjimui, užuot iškrapštęs iš jos patarimus, kaip iš schemos. Štai tas pagrindas: Krikščioniškoji Bažnyčia mano sielai yra gyva, o ne mirusi mokytoja. Ji ne tik visiškai neabejotinai mokė mane vakar, bet ir beveik neabejotinai mokys rytoj. Kažkada netikėtai perpratau kryžiaus formos prasmę; gal vieną dieną staiga įžvelgsiu mitros prasmę. Vieną gražią dieną supratau, kodėl bažnyčių langai smai-

lėja į viršų; gal kitą gražią dieną suprasiu, kodėl kunigai skutasi barzdas. Platonas kalbėjo tiesą, bet Platonas miręs. Šekspyras apstulbino jus vaizdiniu, bet Šekspyras jau nieko niekuo nebestulbins. Tačiau įsivaizduokite, ką reiškia gyventi pasaulyje, kuriame šie vyrai tebėra gyvi, žinoti, kad rytoj Platonas skaitys naują paskaitą, arba kad Šekspyras bet kurią akimirką sudrebins visus vienintele giesme. Žmogus, kurio gyvenimas liečiasi su jo tikėjime gyva Bažnyčia, nuolatos tikisi rytoj per pusryčius sutikti Platoną ir Šekspyrą. Jis nuolatos tikisi įžvelgti tiesą, kurios iki tol nežinojo. Šiai situacijai galima rasti tik vieną palyginimą; ir tas palyginimas – tai gyvenimas, kuriame mes visi prasidėjome. Kai vaikščiojant po sodą tėvas jums pasakė, kad bitės gelia, o rožių aromatas saldus, negalvojote, kaip paimti iš jo filosofijos tai, kas geriausia. Įgeltas bitės, nelaikėte to įdomiu sutapimu. Užuodę saldų rožės aromatą nesakėte: „Mano tėvas yra grubus, barbariškas simbolis, kuris apima (veikiausiai nesąmoningai) gilias, subtilias tiesas, pavyzdžiui, kad gėlės kvepia". Ne. Tikėjote savo tėvu, nes pamatėte, kad tai gyvas faktų šaltinis, kad jis tikrai žino daugiau už jus; kad rytoj jis vėl pasakys jums tiesą, kaip tai padarė šiandien. Ir jei tai tinka, kalbant apie tėvą, tai dar labiau tinka, kalbant apie motiną; bent manajai tikrai tinka, jai ir skirta ši knyga. Tai štai, kai visuomenėje kyla bergždokas subruzdimas dėl priklausomos moterų padėties, negi niekas taip ir nepasakys, kiek daug kiekvienam vyrui davė moterų tironija ir jų privilegijos, faktas, kad jos vadovauja ugdymui tol, kol ugdymas nebetenka prasmės; juk berniukas išsiunčiamas į mokyklą tik tada, kai jau per vėlu jį ko nors išmokyti. Tikroji įtaka jau pasireiškė, ir dėkui Dievui, ją beveik visada daro moterys. Visi vyrai priklausomi nuo moterų vien savo gimimu. Kalbama apie vyriškas moteris; bet visi vyrai yra feminizuoti vyrai. Ir jeigu vyrai kada susirengs eiti į Vestminsterį protestuoti prieš šią privilegiją, aš prie jų neprisidėsiu.

Užtat kad tiksliai prisimenu konkretų psichologinį fak-

tą: tuo metu, kai buvau didžiausioje moters valdžioje, manyje veržliausiai liepsnojo nuotykių ugnis. Skruzdėlės kandžiojosi, kaip buvo sakiusi mama, ir žiemą imdavo snigti (kaip ji žadėjo); taigi visas pasaulis man atrodė pasakiška išsipildymo šalis, jaučiausi tarsi gyvenčiau senovės žydų laikais ir matyčiau, kaip pildosi pranašystė po pranašystės. Vaikystėje išeidavau į sodą, ir jis man atrodė baisi vieta, nes galėjau ją suprasti; jei būčiau nieko nesupratęs, sodas būtų atrodęs labai tykus ir romus. Paprasta, nieko nereiškianti tankynė nedaro jokio įspūdžio. Bet mano vaikystės sodas traukė ir žavėjo kaip tik dėl to, kad viskas jame turėjo konkrečią reikšmę, kurią buvo galima atrasti. Galėjau colis po colio perprasti, kad bjauraus pavidalo objektas yra grėblys, arba suformuoti miglotą paaiškinimą, kodėl tėvai laiko katę.

Taigi kai krikščioniškąjį pasaulį priėmiau tarsi motiną, o ne kaip atsitiktinį pavyzdį, Europa ir pasaulis vėl tapo man nedideliu sodu, kuriame žiopsojau į simbolines grėblio ir katės figūras; vėl viską pamačiau kupinas ankstesnio elfiško nežinojimo ir lūkesčio. Vienas ar kitas doktrinos ritualas gali pasirodyti toks pat nedailus ar nepaprastas, kaip grėblys; bet patyrimas mokė, kad šie dalykai kažkokiu būdu susiję su žole ir gėlėmis. Kunigas gali atrodyti toks pat nenaudingas, kaip katė, bet kartu jis žavi ir traukia, nes jo egzistavimą turi grįsti kažkokia neaiški priežastis. Pateiksiu tik vieną pavyzdį iš šimto: asmeniškai mano instinktams svetimas entuziastingas nekaltybės aukštinimas, kuriuo neabejotinai paženklinta krikščionybės istorija. Bet kai žvelgiu ne tik į save, bet į visą pasaulį, suvokiu, kad šis entuziazmas persmelkia ne tik krikščionybę, bet ir pagonybę, ir aukštesniąją žmogaus prigimtį daugelyje kitų sferų. Graikai išgyveno nekaltybę, kaldami Artemidę, romėnai – baltai apsiausdami vestales, blogiausi ir labiausiai pasileidę Elzbietos laikų dramaturgai laikėsi įsitvėrę fizinės moters nekaltybės tarsi centrinės pasaulį remiančios kolonos. O ryškiausiai ir aistringiausiai ją garbinti me-

tėsi modernusis pasaulis (tegu tyčiodamasis iš seksualinės nekaltybės) – tai didysis šiais laikais paplitęs vaikų dievinimas. Žmogus, mylintis vaikus, sutiks, kad fizinio seksualumo šešėliai žaloja ypatingą jų grožį. Turėdamas visus šiuos žmonijos išgyvenimus, kurie derinasi su krikščioniškuoju mokymu, darau paprastą išvadą, jog esu neteisus, o Bažnyčia teisi; ar veikiau pripažįstu, kad turiu trūkumų, o Bažnyčia universali. Bažnyčiai reikalingi visokie žmonės; ji nereikalauja, kad būtent aš laikyčiausi celibato. Bet faktą, kad nesuvokiu celibato vertės, vertinu panašiai kaip faktą, kad neturiu muzikinės klausos. Man prieštarauja geriausi žmonijos išgyvenimai, lygiai kaip diskusijoje apie Bachą. Celibatas – tai viena iš gėlių mano tėvo sode, kurios saldaus ar šiurpaus vardo man niekas nepasakė. Užtat gali pasakyti bet kada.

Tai štai kokia mano išvada, štai kokia mano priežastis, skatinanti priimti visą religiją, o ne tik ištraukioti iš jos pabiras sekuliarias tiesas. Taip elgiuosi ne dėl to, kad religija pasakė man vieną ar kitą tiesą, o kad ji pasirodė esanti tiesos sakytoja. Visos kitos filosofijos sako dalykus, kurie aiškiai matyti esą teisingi; tik ši filosofija sako dalykus, kurie neatrodo esą teisingi, bet tokie yra. Šis vienintelis išpažinimas įtikina ten, kur nėra patrauklus; pasirodo, kad jis buvo teisus, kaip mano tėvas sode. Pavyzdžiui, teosofai gali skelbti tokią patrauklią idėją, kaip reinkarnacija; bet palaukime, kol pamatysime logiškus jos rezultatus – tai dvasinis pasipūtimas ir kastų sistemos žiaurybės. Juk jei žmogus tapo elgeta, nubaustas už praėjusio gyvenimo nuodėmes, žmonės niekins elgetas. Krikščionybė skelbia akivaizdžiai nepatrauklią gimtosios nuodėmės idėją, bet palaukime jos rezultatų – tai patosas, brolybė, tai juoko ir gailesčio griausmas; tik žinodami apie gimtąją nuodėmę galime kartu ir gailėtis elgetos, ir nepasitikėti karaliumi. Mokslo vyrai siūlo mums akivaizdų gėrį – sveikatą; tik vėliau paaiškėja, kad sveikata jie laiko kūno vergystę ir dvasios nuobodžiavimą. Ortodoksija netikėtai atveria prieš

mus pragaro bedugnę ir taip priverčia atšokti; jau gerokai vėliau susivokiame, kad šis šuolis – tai sporto pratybos, smarkiai pataisiusios sveikatą. Jau vėliau suvokiame, kad šis pavojus – visų dramos veikalų ir romanų šaltinis. Dieviškosios malonės naudai garsiausiai byloja tai, kad ji tokia negrakšti. Gerai ištyrę nepopuliariausias krikščionybės dalis, pamatysime, kad būtent jos yra žmonių ramsčiai. Išorines krikščionybės sienas griežtai saugo etinis susilaikymas ir kunigai, bet viduje, saugomas šios nežmogiškos sienos, senasis žmonių gyvybingumas šoka kaip vaikas ir geria vyną kaip vyras, nes krikščionybė – vienintelis pagoniškos laisvės rėmas. Moderniojoje filosofijoje viskas atvirkščiai; jos išorinės sienos aiškiai meniškos ir emancipuotos, o neviltis slypi viduje.

Jos neviltis štai kokia: ji iš tiesų netiki, kad visata turi kokią prasmę, todėl negalima išgyventi romantikos, jos romanai neturi siužeto. Anarchijos šalyje žmogus negali tikėtis nuotykio. Bet žmogus, leidęsis į kelionę po autoriteto šalį, gali sulaukti gausybės nuotykių. Skepticizmo džiunglėse neįmanoma rasti jokios prasmės, bet žmogus, einantis per doktrinos ir išankstinio plano mišką, atras prasmes vieną po kitos. Čia prie kiekvieno šapo pririšta po istoriją, kaip prie įrankių ar paveikslų mano tėvo namuose. Baigsiu ten, kur pradėjau – nuo to galo. Įėjau pro visų gerų filosofijų vartus. Antrą kartą grįžau į vaikystę.

Galiausiai ši didesnė, daugiau nuotykių žadanti krikščioniškoji visata pasižymi dar vienu ženklu, kurį išreikšti sunku; tačiau viską užbaigdamas pamėginsiu tai padaryti. Bet kokia tikra diskusija apie religiją prasideda klausimu, kaip žmogus, kuris gimė aukštyn kojomis, gali žinoti, kada atsistoja ant kojų. Pradinis krikščionybės paradoksas yra tas, kad įprasta žmogaus būklė nėra nei sveika, nei protinga, kad pats normalumas yra nenormalus. Tai ir yra giliausia Nuopuolio filosofija. Sero Oliverio Lodge'o išleistas įdomus naujas katekizmas prasideda tokiais dviem klausimais: „Kas tu esi?" ir „Tai ką gi

reiškia žmogaus Nuopuolis?". Atsimenu, susigalvojau sau pramogą ir pats atsakiau į šiuos klausimus, bet netrukus pamačiau, kad manieji atsakymai labai fragmentiški ir agnostiški. Į klausimą „Kas tu esi ?" tegalėjau atsakyti: „Dievas žino". O į klausimą „Ką reiškia Nuopuolis?" kuo nuoširdžiausiai atsakiau: „Kad ir kas aš būčiau, nesu savimi". Tai ir yra didžiausias mūsų religijos paradoksas; kažkas, ko niekada nesame iki galo patyrę, yra ne tik geresnis už mus, bet labiau atitinka mūsų prigimtį, negu mes patys. Ir šito tikrai niekaip neįmanoma įrodyti, išskyrus gryną eksperimentą – minkštai išmuštos palatos ir atvirų durų testą. Tik pažinęs ortodoksiją, pažinau dvasios išsilaisvinimą. Yra dar viena išvada, kuri tiesiogiai susijusi su aukščiausia džiaugsmo idėja.

Sakoma, kad pagonybė – tai džiaugsmas, o krikščionybė – sielvartas; būtų lygiai taip pat lengva įrodyti, kad pagonybė persmelkta sielvarto, o krikščionybėje klesti vien džiaugsmas. Tokie konfliktai nieko nereiškia ir nieko neduoda. Kiekvienam žmoguje turi būti ir džiaugsmo, ir sielvarto; mus domina tik tai, kokiu būdu šiedu dalykai išlaikomi pusiausviri ar atskiri. Įdomiausia tai, kad pagonis (bendrai imant) darėsi juo linksmesnis, kuo labiau artėjo prie žemės, ir liūdnesnis, artėdamas prie dangaus. Geriausių pagonybės veikalų linksmumas – pavyzdžiui, Katulo ar Teokrito žaismės, – yra iš tiesų amžinas, ir dėkinga žmonija jo niekada nepamirš. Tačiau jie linksminasi žvelgdami į gyvenimo faktus, ne į jo kilmę. Smulkmenos pagoniui atrodo mielos tarsi mažyčiai kalnuose trykštantys upokšniai, bet platūs apibendrinimai jam kartūs kaip jūros vanduo. Kai pagonis pažvelgia į kosmoso šerdį, jį sustingdo šaltis. Už dievų, paprastų despotų, sėdi mirtinos likimo deivės. Ne, tos deivės ne tik neša mirtį, jos pačios mirusios. Kai racionalistai sako, kad senovės pasaulis buvo artimesnis apšvietai negu krikščioniškasis, savo požiūriu jie teisūs. Žodžiais „artimesnis apšvietai" jie vadina pasaulį, aptemdytą nepagydomos nevilties. Senovės pasaulis buvo modernesnis už

krikščioniškąjį; tai gili tiesa. Senąjį ir modernųjį pasaulius jungia bendras saitas – faktas, kad ir senovės žmonėms, ir modernistams egzistencija, kaip ir visa kita, kelia liūdesį; tuo tarpu viduramžių žmonės džiaugėsi bent egzistencija. Noriai pripažįstu, kad pagonys, kaip modernistai, liūdėjo dėl visko – užtat džiaugėsi visu kuo kitu. Sutinku, kad viduramžių krikščionys jautė santaiką su viskuo – užtat kovojo su visu kuo kitu. Bet jei pradedame kalbėti apie pradinį kosmoso atsparos tašką, tai siaurose ir kruvinose Florencijos gatvelėse buvo daugiau kosminio pasitenkinimo negu Atėnų teatre ar atvirame Epikūro sode. Giotto gyveno niūresniame mieste už Euripidą, užtat linksmesnėje visatoje.

Žmonių masės buvo priverstos džiaugtis smulkmenomis ir liūdėti dėl didelių dalykų. Vis dėlto (kukliai pateikiu paskutinę savo dogmą) žmogui tai nebūdinga. Žmogus labiau jaučiasi savimi, yra žmogiškesnis, kada pamatiniu jo bruožu tampa džiugesys, o liūdesys yra paviršutiniškas. Melancholija turėtų būti tik nekalta interliudija, gležna ir lengvai išblaškoma dvasios būsena; siela turi nuolatos pulsuoti šlovinimu. Pesimizmas geriausiu atveju yra tarsi kokios emocinės atostogos, o džiūgavimas – tai siautulingas darbas, kuriuo viskas gyvena. Tačiau pagonis ar agnostikas žvelgia į menamą žmogaus būseną ir tvirtina, kad šio pirmykščio žmogiškosios prigimties poreikio patenkinti neįmanoma. Džiūgavimas turi būti beribis; tačiau agnostikas siekia jį sumažinti, jis turi tilpti viename pasaulio kampelyje. Sielvartas turėtų būti koncentruotas, bet agnostikas išskleidžia jo aplеistumą po nesuvokiamą amžinybę. Štai ką turiu galvoje, kai kalbu apie gimimą aukštyn kojomis. Tikrai galima pasakyti, kad skeptikas stovi aukštyn kojom, nes jo kojos tuščiai šoka erdvėje, o smegenys tūno bedugnėje. Moderniam žmogui tikrai atrodo, kad dangus yra žemiau už žemę. Tai paaiškinti paprasta: jis stovi ant galvos, o tai labai silpnas postamentas. Bet jis iš karto pajunta, kai atsistoja ant kojų. Krikščionybė staiga ir iki galo patenkina

iš protėvių paveldėtą instinktą stovėti kaip dera, ir patenkina štai kuo: jo išpažinime džiaugsmas tampa gigantiškas, o liūdesys – konkretus ir mažiukas. Virš mūsų besiveriantis plyšys ne kurčias, ir visata ne idiotė; jo girdima tyla – ne beširdiška begalinio, betikslio pasaulio tyla. Veikiau mus supa gailesčio kupina tyla, panaši į tą, kuri įsivyrauja ligonio kambaryje. Gal mums leista suvaidinti tragediją kaip savotišką gailestingą komediją: gal pašėlusi dieviškumo energija parblokštų mus tarsi farso girtuoklius. Mums lengviau priimti savo ašaras, negu baisingą angelų lengvabūdiškumą. Gal sėdime sau žvaigždėtame tylos kambaryje, nes padangių juokas mums per garsus.

Džiugesys, ta smulki pagonių savireklama, yra gigantiška krikščionybės paslaptis. Užverčiu šią chaotišką knygą ir vėl atsiverčiu keistą mažutę knygelę, iš kurios kilo krikščionybė, ir vėl pajuntu, kad radau patvirtinimą. Milžiniška figūra, pripildanti evangelijas, ir šiuo požiūriu, kaip visais kitais, it bokštas iškyla virš visų mąstytojų, laikiusių save labai aukštais. Jo patosas natūralus, kone kasdieniškas. Ir senovės, ir mūsų laikų stoikai didžiuojasi, kad geba nuslėpti ašaras. Jis niekada neslėpė ašarų; jos atvirai sužibdavo ant Jo veido, vos Jam išvydus įprasčiausią reginį – tolumoje dunksančius gimtojo miesto kontūrus. Tačiau ir Jis šį tą nuslėpė. Solidūs antžmogiai ir imperijai tarnaujantys diplomatai didžiuojasi, kad įstengia suvaldyti pyktį. Jis niekada nevaldė pykčio. Nušvietė stalus nuo šventyklos laiptų ir klausinėjo žmonių, kaip jie tikisi išvengti pragaro prakeiksmo. Tačiau ir Jis šį tą suvaldė. Sakau tai su pagarba; toje pasaulį drebinančioje asmenybėje buvo bruoželis, kurį privalau pavadinti drovumu. Kai Jis nuėjo melstis į kalnus, šį tą jis nuslėpė nuo visų žmonių. Kažką nuolatos dengė staigia tyla ar impulsyviu atsitolinimu. Vienas dalykas atrodė per didelis, kad jį mums parodytų, – Dievui, kai jis vaikščiojo mūsų žeme; kartais vaizduojuosi, kad tai jo džiaugsmas.

serija
"geltonas lapas"–
a i d ų leidyklos
mažųjų knygų rinkinys,
kuriame plačiam
skaitytojų ratui
pateikiami
religijos,
filosofijos,
literatūros
kūriniai.
Leidėjai tikisi,
kad šios serijos
knygos bus raktas
į intriguojantį
minties pasaulį